

Suklaan suojassa, tilinteossa tekstiilitehtaalla:
tutkimus Helsingin ja Lyonin venäläisistä yhteisöistä
1920-luvulla

Matti Oula Juhana La Mela

Helsingin yliopisto
Valtiotieteellinen tiedekunta
Poliittinen historia
Pro gradu -tutkielma
Marraskuu 2008

SISÄLLYS

KUVIOT, KARTAT JA TAULUKOT	2
1 JOHDANTO	3
1.1 Venäläisen emigraation tutkimuskenttä	4
1.1.1 Tutkimuskentän värittyminen – <i>kaksi Venäjää</i>	4
1.1.2 <i>Kaksi Venäjää</i> -tulkinnan arviointia	8
1.1.3 <i>Kaksi Venäjää</i> tulkintana nykyisyydestä	9
1.2 Tutkimuksen lähtökohdat	11
1.3 Henkilökortit ja tutkimuskysymys	15
1.4 Tutkimuskirjallisuus ja muu lähdeaineisto	16
1.5 Henkilökortit tutkimuksen aineistona	19
1.5.1 Manufactures de Velours et Peluche – Fiches du personnel	19
1.5.2 Oy Fazer AB – Personkort	22
1.5.3 Aineiston muodostaminen henkilökorteista	23
2 IHMISET	26
2.1 Karamellitehtaan ja tekstiilitehtaan venäläiset	31
2.2 Venäläisten työntekijöiden väestörakenne	37
2.3 Venäläisten syntymäajat ja siviilisäätö	41
3 KAUPUNGIT	47
3.1 Pakolaisten tie kohdekaupunkiin	50
3.2 Asuinpaikka kohdekaupungissa	57
4 TYÖ	71
4.1 Työurat ja suhde työnantajaan	72
4.2 Työtehtävät ja palkkaus – venäläisten asema työyhteisössä	79
4.3 Vuositulot – venäläisten asema kuluttajina	87
5 YHTEENVETO	93
LYHENTEET	97
LÄHDELUETTELO	98
LIITTEET	105

KUVIOT, KARTAT JA TAULUKOT

Kuvio 1. Venäjän pakolaisten lukumäärä Suomessa kunkin vuoden lopussa.....	30
Kuvio 2. Venäläisten vuosittaiset palkkausmäärät Fazerille sekä venäläisten työntekijöiden lukumäärä tehtaalla vuosina 1920–1930	32
Kuvio 3. Venäläisten vuosittaiset palkkausmäärät MVP:lle sekä venäläisten työntekijöiden lukumäärä tehtaalla vuosina 1921–1931	34
Kuvio 4. Fazerin ja MVP:n venäläisten sekä kotimaisten työntekijöiden ikäjakauma palkkausvuosien mukaan.....	38
Kuvio 5. Fazerin ja MVP:n venäläisten sekä kotimaisten työntekijöiden syntymävuodet työvuoden mukaan.....	42
Kuvio 6. Fazerin ja MVP:n kotimaisten sekä venäläisten aineistojen työsuhteiden kestot.....	76
Kuvio 7. Fazerin venäläisten työntekijäryhmien palkkahaarukka ja keskiarvo vuosiväleittäin	89
Kartta 1. MVP:lle vuosina 1923–1926 palkattujen venäläisten syntymäpaikat kuvernementeittäin	53
Kartta 2. MVP:lle vuosina 1927–1930 palkattujen venäläisten syntymäpaikat kuvernementeittäin	53
Kartta 3. Helsingin kaupunginosat, Fazerin tehdas sekä jako sosiaalisiin alueisiin 1920-luvulla	59
Kartta 4. Lyonin kartta, Villeurbanne, MVP:n Bonneterran alue sekä jako Pinolin sosiaalisiin tiloihin (vuodet 1896–1936).....	61
Kartta 5. Vuosina 1920–1922 Fazerille palkattujen venäläisten asuinpaikat Helsingissä	65
Kartta 6. Vuosina 1923–1925 Fazerille palkattujen venäläisten asuinpaikat Helsingissä	66
Kartta 7. Vuosina 1923–1925 Fazerille palkatun kotimaisen aineiston työntekijöiden asuinpaikat Helsingissä.....	66
Kartta 8. Vuosina 1924–1926 MVP :lle palkattujen venäläisten asuinpaikat Lyonissa ja Villeurbanne’issa	68
Kartta 9. Vuosina 1927–1929 MVP :lle palkattujen venäläisten asuinpaikat Lyonissa ja Villeurbanne’issa	68
Taulukko 1. Fazerin venäläisten sekä kotimaisten työntekijöiden asuinpaikat Helsingissä palkkaushetkellä	63
Taulukko 2. MVP:n venäläisten työntekijöiden asuinpaikat Lyonissa Pinolin sosiaalisten tilojen mukaisesti.....	67

1 JOHDANTO

Venäjältä käynnistyi 1870–1880-luvuilla kasvava mutta maltillinen muuttoliike kohti Länsi-Eurooppaa ja etenkin Yhdysvaltoja. Tultaessa 1800–1900-luvun taitteeseen oli Euroopan pääkaupunkeihin muuttanut Venäjän keisarikunnan alamaisia useista eri syistä: merkittävä osa lähtijöistä oli keisarikunnan antisemitistisiä oloja pakenevia juutalaisia, monet opiskelijat olivat lähteneet hakemaan koulutusta ulkomaille keisarikunnan yliopistojen hankalien pääsyyntymusten takia, kulttuurinen eliitti imi itseensä taiteen eurooppalaisia virtauksia, varakas väestö lomaili etelässä tai vieraili sukulaistensa tiloilla ja poliittinen oppositio oli maanpaossa eurooppalaisten puoluetovereidensa luona. On arvioitu, että tärkeimmissä Euroopan maissa asui vuoden 1910 tienoilla yli 300 000 Venäjän siirtolaista, arvio Yhdysvaltoihin muuttaneiden lukumäärästä on puolestaan noin 2,1 miljoonaa henkeä.¹

Ensimmäinen maailmansota, Venäjän vallankumoukset ja niitä seurannut sisällissota muokkasivat merkittävästi sekä Venäjän suhdetta ulkovaltoihin että venäläisten asemaa ulkomailla: Yksi näkyvistä seurauksista olivat ne sadat tuhannet ihmiset, jotka vuosien saatossa pakenivat Venäjältä väkivaltaisuuksia, nälänhätää sekä muuttuneita poliittisia olosuhteita.² Toinen huomattava seikka oli venäläisten pakolaisten ja jo ulkomailla asuneiden siirtolaisten kansainvälisen aseman romahdus, kun Venäjän kansalaisuus lakkautettiin Neuvosto-Venäjän toimesta vuosina 1921–22 ja merkittävät länsimaat tunnustivat Neuvostoliiton olemassaolon vuonna 1924.³ Euroopan kaupunkeja asuttivat 1920-luvulla eri siirtolaissukupolvia, sosiaalisia, poliittisia ja taloudellisia ryhmiä edustavat venäläiset, joilla oli hyvin erilaisia odotuksia tulevaisuutensa suhteen.

Tämän pro gradu -tutkielman tarkoitus on tarkastella kahta venäläistä yhteisöä ja tarkemmin niitä puitteita, joiden sisällä yhteisön jäsenet tässä 1920-luvun muuttuneessa tilanteessa toimivat. Reinhart Koselleckin kokemusten ja odotusten käsitteparia

-
- 1 Gousseff Catherine, *Immigrés russes en France (1900-1950). Contribution à l'histoire politique et sociale des réfugiés*. Thèse de doctorat, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paris 1996, 26–30, 45–48, 55–56, 63–68; Green Nancy L., *The Pletzl of Paris. Jewish Immigrant Workers in the Belle Epoque*, Holmes & Meier, 1986, 10–25.
 - 2 Esim. Nevalainen Pekka, *Viskoi kuin Luoja kerjäläistä. Venäjän pakolaiset Suomessa 1917–1939*. SKS, Helsinki 1999, 13–14.
 - 3 Gousseff Catherine, *L'exil russe. La fabrique du réfugié apatride (1920–1939)*. CNRS Éditions, Paris 2008, 86–87. Vuonna 1924 solmivat Iso-Britannia, Italia ja Ranska diplomaattisuhteet Neuvostoliiton kanssa. Breuillard Sabine, *Vie politique de l'émigration russe 1919-1945 : un destin*. Cahiers de l'émigration russe 1, Institut d'études slaves, Paris 1994, 13.

soveltaen voi Venäjän keisarikunnan romahduksen nähdä johtaneen tilanteeseen, jossa maailman mennyt – kokemukset – eivät enää olleet suorassa yhteydessä maailman tulevaan – odotuksiin.⁴ Kokemusten ja odotusten väliin syntyneitä kuilua pyrittiin hallitsemaan esimerkiksi luomalla yhtenäisyyttä vanhojen kulttuuristen tai poliittisten kokemusten ympärille. Tutkimuksen päämääränä ei kuitenkaan ole tarkastella kuinka pakolaiset ymmärsivät muuttuneen tilanteensa vaan kuvata niitä reunaehtoja, joiden sisään venäläisten käsitys 1920-luvun nykyisyydestään muodostui.

1.1 Venäläisen emigraation tutkimuskenttä

Venäläisen emigraation historiografiaa ovat tarkastelleet V. M. Selunskaja⁵, Zoia S. Bocharova⁶ sekä Marc Raeff⁷. Heitä mukaillen voidaan emigraatiota käsittelevästä tutkimuskirjallisuudesta poimia kolme näkökulmaa, jotka esiintyvät emigraation tutkimuksessa limittäin ja muuntuneina. Ensimmäisen näkökulman mukaan pakolaisuuden myötä syntyi *kaksi Venäjää*, jossa emigranttien "Venäjä ulkomailla" oli olemassa Neuvosto-Venäjän ja Neuvostoliiton vastaparina. Toinen näkökulma korostaa emigraatiota kulttuurisena yhteisönä, joka säilytti ja kehitti venäläistä kulttuuria myös *maansa rajojen ulkopuolella*. Kolmas näkökulma kyseenalaistaa *kahden Venäjän* aikalaismaisen tulkinnan ja kiinnittää huomiota lähdekriittisyyteen ja näkökulmien poliittisuuteen.

1.1.1 Tutkimuskentän värittyminen – *kaksi Venäjää*

Ajatus *kahdesta Venäjästä* syntyi pian ensimmäisten vallankumouspakolaisten siirtyessä ulkomaille. Aina 1920-luvun alkuun asti emigranttilehdistö teki eron pakolaisen ja emigrantin välillä: emigrantteja olivat bolshevikkeja vastustavat ja muut olivat pakolaisia. Pian emigranteiksi vakiintuivat kaikki, jotka jäivät Venäjän rajojen ulkopuolelle.⁸ *Rajojen ulkopuolella* toimi aktiivinen emigraation kulttuurinen ja poliittinen eliitti, jolle kohdekaupunki tai maa oli usein jo tuttu: Suomen tapauksessa

4 Koselleck Reinhart, *Futures past. On the Semantics of Historical Time*. Columbia University Press, 2004, 255–275.

5 Selunskaja V. M, *The Integration of the Russian Emigré Community Between the World Wars in Russian and Soviet Historiography*, *Russian Studies in History*, vol. 41, no. 1, Summer 2002. Julkaistu venäjäksi vuonna 1998.

6 Bocharova Zoia S, *Contemporary Historiography on the Russian Emigré Community in the 1920s and the 1930s*, *Russian Studies in History*, vol. 41, no. 1, Summer 2002. Julkaistu venäjäksi vuonna 1998.

7 Raeff Marc, *Recent Perspectives on the History of the Russian Emigration (1920–40)*. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 6, 2 (Spring 2005).

8 Suomela Julitta, *Rajantakainen Venäjä. Venäläisten emigranttien aatteellis-poliittiset mielipiteet Euroopan venäläisissä sanomalehdissä vuosina 1918–1940*. SKS, Helsinki 2001, 29–30.

varakkaat siirtolaiset saapuivat entisille asumuksilleen tai Kannaksen lomahuville, myös valtionhallinnon tasolla sekä poliittisen eliitin piirissä oli selkeä jatkumo autonomian aikaan.⁹ Ranskassa taiteilijat palasivat usein entiseen ateljeeseensa, ja varakas eliitti oli lomailnut, opiskellut tai vierailut ystäviensä luona maassa jo ennen ensimmäistä maailmansotaa.¹⁰ *Rajojen ulkopuolelle* syntyi myös emigranttisanomalehtien verkosto; ensimmäinen lehti perustettiin Helsingissä vuonna 1918. Kuten Suomela toteaa, oli emigranttilehtien yhteinen tavoite ”kotiinpaluu 'Rajantakaiselta Venäjältä’”, ja sen mahdollisuutta seurattiin nimenomaan kuvaamalla emigranttien asemaa Neuvostoliiton tapahtumien kautta.¹¹

Emigranttien näkyvyyttä julkisuudessa vahvistivat, ainakin Ranskan osalta, monet myytit, kertomukset ja ennakkoluulot venäläisistä. Monet aikalaiskuvaukset, kuten Ledré'n ja Delage'in journalistiset katsaukset, esittävät emigraation oikean, sivistyneen Venäjän jatkumona.¹² Ranskan kaunokirjallisuudessa venäläishahmo esiintyi kaksi kertaa niin usein kuin toiseksi suosituin saksalainen hahmo, vaikka venäläinen väestö edusti Ranskassa ainoastaan 2–3 prosenttia kaikista ulkomaalaisista.¹³ 25 kirjaa, novellia ja teatteriteosta tarkastellut Repiton on todennut, että kirjallisuuden venäläinen hahmo ei ollut tyypillinen tehtailla työskentelevä siirtolainen vaan vastapari järkevälle ja harkitsevalle ranskalaiselle: venäläinen hahmo oli aatellinen tai korkea upseeri, myyttinen slaavi, joka oli menettänyt suuren omaisuuden ja korean elämänsä vallankumouksen myötä.¹⁴ Venäläisyys oli muotia myös vaate- ja sisustusteollisuudessa: monet slaavittaret pääsivät mannekiineiksi, varakkaat venäläisrouvat perustivat vaateyrityksiä ja käsityöt (esim. venäläiset nuket) toivat monelle elannon. Suosittuja

9 Vielä vuonna 1919 leimattiin junalippu venäläisellä leimalla ja Helsingin yliopisto käytti nimitystä "keisarillinen" yliopisto. Engman Max, Raja. Karjalankannas 1918–1920. WSOY, Helsinki 2007, 116. Suomi toimi myös emigranttien aktiivisten poliittisten ryhmien porttina Venäjälle aina 1920-luvun loppuun saakka. Pankakoski Johanna, Varjonyrkkeilyä itärajalla. Venäläisten emigranttien poliittinen liikehdintä Suomessa vuosina 1918–1927. Suomen ja Pohjoismaiden historian lisensiaatintutkimus, Helsingin yliopisto. (Humanistisen tiedekunnan kirjasto 2005), 401–410.

10 Vuonna 1926 Pariisissa oleskeli 45 000 venäläistä, ennen ensimmäistä maailmansotaa heitä oli 35 000, joista kolme neljäsosaa oli oleskellut pidemmän ajanjakson. Gousseff 2008, 125. Veistäjä Véra Popova palasi loppuvuodesta 1922 Pariisiin ja löysi entisen ateljeensa lähes koskemattomana. Menegaldo Hélène, Les Russes à Paris 1919–1939, Éditions Autrement, Paris 1998, 77. Gousseff 1996, 62–68. Gousseff 2008, 124.

11 Suomela 2001, 245.

12 Ledré Charles, Les émigrés russes en France. Ce qu'ils sont, ce qu'ils font, ce qu'ils pensent. Éditions Spes, Paris 1930; Delage Jean, La Russie en exil. Librairie Delagrave, Paris 1930.

13 Venäläinen esiintyi myös kolmanneksessa ulkomaalaisia käsittelevissä lehtiartikkeleissa. Schor Ralph, L'opinion française et les étrangers en France 1919–1939. Publication de la Sorbonne, 1985, 153, 738.

14 Repiton Isabelle, l'Opinion française et les émigrés russes 1920–1939, 129 (teokseen viitattu Le Guillou 1988, 2–3). Schor, 1985, 157–161.

olivat myös Pariisiin avatut venäläiset kabareet.¹⁵ Myös Suomessa venäläiset olivat julkisuudessa ja kirjallisuudessa esillä, tosin negatiivissävyysesti esitettyinä. Emigrantteja käsitteleviä kirjoja julkaistiin 1920-luvulla, mutta yhteiskunnallinen keskustelu ja kirjoittelu Neuvostoliitosta ja venäläisistä muuttui yksipuoliseksi, venäläisvastaiseksi, ja vuosien 1917–23 kuluessa Suomeen oli lietsottu rasistinen venäläisvihamielinen tunnelma.¹⁶

Valkoisen venäläisyyden kliseet ja pakolaisuuden traumat muokkasivat myös emigraation todellisuutta. Silven haastattelemat emigrantit kertoivat, kuinka pakolaisuudessa syntyi uusia "hienostuneita" tapoja, jotka eivät olleet kuuluneet enemmistön käyttäytymiseen ennen vallankumousta: nuoret ryhtyivät teitittelemään toisiaan, miehet suutelemaan rouvien käsiä ja jotkut liittivät sukunimeensä aatelisten etuliitteen "de".¹⁷ Emigranttien tarinoissa sisällissota ja pakolaisuus saivat myyttisiä ja sankarillisia piirteitä¹⁸. Mielikuvien, tarinoiden, aktiivisen eliitin ja lehdistön myötä syntyi aikalaiskäsité *Venäjä rajojensa ulkopuolella* (ven. *Zarubezhnaja Rossija*)¹⁹.

Myös neuvostoliittolaisessa tutkimuksessa syntyi jakolinja idän ja lännen Venäjien välille. Pohjana jaolle oli deterministinen historiallisten vaiheiden paradigma, jossa emigrantit edustivat Venäjän historian vanhempaa kehitysvaihetta. Siirtolaisuutta käsiteltiin marginaalisena ilmiönä, jota ei nähty hedelmällisenä eikä liioin korrektina aiheena. Emigraatio saikin vahvan ideologisen leiman heti sisällissodan vuosina: emigrantit esitettiin kapitalistisena tai tsaarinvallan palauttajien joukkona aina 1980-luvulle saakka²⁰. Neuvostoliiton romahtamisen myötä emigrantit nostettiin kadotetun

15 Menegaldo 1998, 113–120, 103–105. Schor 1985, 152–155. Jevakhoff Alexandre, *Les Russes blancs*. Éditions Tallandier, Paris 2007, 346–347.

16 Immonen Kari, *Ryssästä saa puhua... Neuvostoliitto suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918–39*. Otava, Helsinki 1987, 310–311, 340–342, 443–447, 524, 534. Karemaa Outi, Moraalisesta närkästyksestä kansalliseksi ohjelmaksi. Teoksessa *Vihavainen Timo (toim.), Venäjän kahdet kasvot. Venäjä-kuva suomalaisen identiteetin rakennuskivenä*. Edita, Helsinki 2004, 250–254.

17 Silve Florence, *Des émigrés parmi d'autres. Recherches sur la colonie russe de l'agglomération lyonnaise durant la période 1920 - 1939*. Maîtrise d'Histoire Contemporaine, Université Jean Moulin - Lyon III, 1980, 104–105.

18 Menegaldo 1998, 169.

19 Hans von Rimschan toinen emigranttitutkimus on nimetty juuri näin: von Rimscha Hans, *Russland jenseits der Grenzen 1921–1926*. Frommannschen Buchhandlung (Walter Biedermann), Jena 1927. Tästä eteenpäin kahden Venäjän jako kulkee tutkimuskirjallisuudessa aina nykypäivään saakka, esim. *La Russie en Exil*, Delage 1930; Kovalevskij, *Zarubezhnaja Rossija* (1973); Raeff Marc, *Russia Abroad. A Cultural History of the Russian Emigration, 1919-1939*. Oxford University Press, 1990; *Les Russes blancs*, Jevakhoff 2007.

20 Ideologisesta värityneisyydestä huolimatta tarjoaa neuvostotutkimus nykytutkijalle esim. väestötieteellistä tietoa. Toisen maailmansodan jälkeiset tutkimukset ovat jo avoimempia, sillä Stalinin rooli fasismista vastustajana muutti emigranttien ja Neuvostoliiton suhteita. Selunskaija 2002, 12–13, 16.

venäläisen kulttuurin vaalijoiksi. Venäjällä hylättiin neuvostotutkimuksen tulokset, ja kun "pluralismin ja glasnostin tulvaportit avautuivat", ei toimittajien ja asiasta kiinnostuneiden löydöille ollut rajoja.²¹ Hylätessään vanhat tutkimukset venäläinen historiankirjoitus omaksui näistä akateemisen maailman ulkopuolisista kirjoituksista paljon emigraatiota koskevia stereotypioita, myös 1920–30-lukujen tutkimuksia luettiin melkoisen kriitikittömästi.²² Näin tutkijat päätyivät hyvin lähelle *kahden Venäjän* tulkintaa, jossa läntisellä emigraatiolla oli oma itsenäinen arvonsa ja omat itsenäiset toimijansa.²³

Liittyen tulkintaan *kahdesta Venäjästä* on tutkimuskirjallisuudessa korostettu myös emigraation kulttuurista luonnetta ja kulttuurisia saavutuksia.²⁴ Raeffin mukaan *Venäjä rajojensa ulkopuolella* oli pakolaisten spontaani luomus, joka ilmeni intellektuellin ja kulttuurisen elämän sekä niiden pohjana olevien instituutioiden (koulut, lehdistö, taiteellinen tuotanto) kautta.²⁵ Kulttuurinen näkökulma tulee ainakin Williamsilta (1972) saakka. Hänen mukaansa vallankumous oli tuhonnut kaikki muut ulottuvuudet paitsi kulttuurisen, joten oli luonnollista, että kulttuurista tuli siirtolaisuuden merkittävin arvo.²⁶ Neuvostoliiton romahtaminen lisäsi kulttuurisen näkökulman painoarvoa: depolitisaation ja ideologisen neutraaliuden myötä esimerkiksi politiikan tutkimuskenttä supistui, kiinnostus kulttuurielämää kohtaan kasvoi emigranttikirjailijoiden teosten julkaisemisen myötä ja emigrantit voitiin nähdä vanhan Venäjän kulttuurin vaalijoina.²⁷

21 Selunskai 2002, 17; Gousseff 2008, 13. Raeff taas huomauttaa, kuinka vasta perestroikan myötä neuvostovenäläiset ymmärsivät emigranttien Venäjän suuren merkityksen. Raeff 2005, 319, 320, 325.

22 Selunskai 2002, 23. Bocharova 2002, 84.

23 Baschmakoffin ja Leinosen teos perustuu pitkälti emigranttien henkilökuviin. Baschmakoff Natalia – Leinonen Marja, *Russian Life in Finland 1917-1939: a Local and Oral History*. Studia Slavica Finlandensia, Helsinki 2001. Struven kirjan liitteenä on 500 eri alan emigrantin esittelyt (tosin vuosilta 1920-1990) : "Petit dictionnaire de 500 personnalités des trois vagues de l'émigration russe". Struve Nikita, *Soixante-dix ans d'émigration russe (1919-1989)*, Fayard, 1996.

24 Bocharova 2002, 71–72.

25 Raeff 2005, 319; Johnstonille kansallista identiteettiä vaalivat lehdistö, ortodoksinen kirkko sekä venäläinen kulttuuri. Johnston Robert H., "New Mecca, New Babylon." *Paris and the Russian Exiles, 1920-1945*. McGill-Queen's University Press, 1988, 39.

26 Williams Robert C, *Culture in Exile. Russian Emigrés in Germany, 1881-1941*. Ithaca, Cornell University 1972, 366.

27 Selunskai 2002, 17, 31. Gousseff 1996, 17. Raeff 1990, 95–96. Selunskai kuvaa 1990-luvun tutkimusparadigmaa siviiliasio-kognitiiviseksi (civilizational cognitive). Paradigman keskeinen lähtökohta on kansojen ja kulttuurien jatkuva kehittyminen, jossa liikutaan historiallisen kehityksen akselilla ja tarkastellaan näiden akselien välisiä yhteenliittymiä ja keskinäisiä vaikutussuhteita. Selunskai 2002, 26.

1.1.2 *Kaksi Venäjää* -tulkinnan arviointia

Venäjä rajojensa ulkopuolella -lähtöistä emigranttitutkimusta voi kritisoida ainakin kolmesta lähtökohdasta:

Gousseff on huomauttanut, että *kahden Venäjän* näkökulma rajoittaa usein emigraation tarkastelun koskemaan vain ”emigraation ensimmäistä aaltoa”.²⁸ Tällainen jako korostaa 1920–30-lukujen jälkeisen pakolaisuuden tragediaa ja suuruutta ja jättää problematisoimatta eri siirtolaissukupolvien välisen jännitteen.²⁹ Yksi aikalaiskäsite, erottamaan vallankumousten myötä saapuneita pakolaisia muista venäläisistä, olikin ”neoemigraatio”.³⁰ Käsitettä ”ensimmäisestä emigraation aallosta” ei voi perustella myöskään sen yhteydellä modernin poliittisen massapakolaisuuden syntyyn, sillä jo 1880-luvulla Venäjältä paenneita juutalaisia voidaan tarkastella modernin pakolaisuuden termein.³¹ Lisäksi aalto ei ollut yksisuuntainen, vaan tuhannet ihmiset muuttivat samaan aikaan Neuvosto-Venäjälle³², ja venäläiset molemmin puolin rajaa olivat toisiinsa yhteydessä, sillä osa sukulaisista saattoi jäädä asumaan Neuvosto-Venäjälle.³³

Toiseksi on kysyttävä, kuinka kattavasti *rajantakainen Venäjä* yhdisti ulkomailla oleskelevia venäläisiä. Emigranttiyhteisön tärkeimmän liiman, emigranttilehtien levikeistä ei ole säilynyt tarkkoja tietoja, ja tarkasteltaessa emigranttien tilastoimien kymmenien sanoma- ja aikakauslehtien kirjoja lehdistöhistoriallisen tutkimuksen kriteereillä, voidaan sanomalehdiksi laskea Saksasta kahdeksan, Ranskasta kaksi ja

28 Gousseff 1996, 61–62. Lännen venäläisten emigraatio jaetaan kolmeen aaltoon: ensimmäinen liittyy vuoden 1917 vallankumouksiin ja sisällissotaan, toinen toisen maailmansodan pakolaisuuteen ja kolmas 1970–80-lukujen siirtolaisuuteen. Esim. Breuillard 1994; Schlögel Karl, Einführung: Die Zentren der Emigration. Teoksessa *Schlögel Karl (toim.), Der grosse Exodus. Die russische Emigration und ihre Zentren 1917 bis 1941*. C. H. Beck, München 1994, 13. Struven teos käsittelee venäläisen emigraation 70 vuotta (1919-1989). Struve, 1996.

29 Koskien venäläisten siirtolaisten lukumääriä ks. kpl 2.

30 "La néo-émigration russe", lehdessä "le Problème russe" helmikuussa 1918. Jevakhoff 2007, 156.

31 Gousseff viittaa Michael Marruksen ja Nancy Greenin tutkimuksiin. Gousseff 1996, 61–62.

Kansainvälisellä tasolla alkavan pakolaiskysymysten ja -lainsäädännön käsitteilyn juuret juontavat 1920-luvun venäläisiin pakolaisiin. Multanen Elina H., *British policy towards Russian refugees in the aftermath of the Russian Revolution*. PhD thesis, SSEES, University of London 2000. (Matti La Melan hallussa), Luku 5, 54; Simpson Sir John Hope, *The Refugee problem. Report of a Survey*. Oxford University Press, 1939, 3.

32 Vuosina 1921–31 palasi takaisin Venäjälle 181 400 pakolaista. Nevalainen 1999, 57.

33 Gousseff siteeraa kahden perheen kirjeenvaihtoa Venäjältä Ranskaan vuosina 1921–23. Gousseff 1996, 204–205. Lyonin pidetyn venäläispapin André Michinin lanko Michel Kouffiaieff (professori Pietarin yliopistossa) vieraili Ranskassa Sorbonnen kutsumana syyskuussa 1928. Samalla matkalla lanko majoittui kahdeksi viikoksi Lyoniin. Dossier Michin André. 829 W 9, Archives départementales du Rhône (ADR) Lyon. Silven haastatteluista selviää, että osa perheenjäsenistä jäi Neuvostoliittoon odottamaan kunnes Ranskaan matkustanut mies saisi taloudelliset asiat kuntoon perheen tuloa varten. Haastateltu mies aloitti työt Lyonissa vuonna 1923, muu perhe saapui vuonna 1926. Silve 1980, 54.

Tsekkoslovakiasta kolme lehteä. Pitkäaikaisia ja merkittäviä lehtiä näistä olivat Rul ja Dni (Berliini), Poslednija novosti ja Vozrozhdenije (Pariisi) sekä Volja Rossii (Praha), muut voidaan luokitella enemmänkin paikallisiksi lehdeksi.³⁴ Myöskään kulttuuri ja sen edistäminen eivät aina näyttäneet positiivisessa valossa: Nevalainen on huomauttanut, että kaikki venäläiset, etenkin työläis- ja käsityöläistäustaiset, eivät kulttuurieroihin osallistuneet. Näistä "herrojen klubeista" jäivät pois myös ne, jotka halusivat vältellä "ryssän" leimaa.³⁵ Lisäksi on viitteitä siitä, että *rajantakaisen Venäjän* puoluepoliittinen elämä on ollut vain vähemmistöä kiinnostava seikka³⁶.

Kolmanneksi, sosiaalisesta näkökulmasta tarkasteltuna, oli Venäjän pakolaisten ryhmä hyvin heterogeeninen joukko: Ranskaan saapuneista siirtolaisista vain viidennes oli isovenäläisiä eli kotoisin valtakunnan pohjoiselta ydinalueelta, pääosin Pietarista ja Moskovasta. Enemmistö siirtolaista, noin kuusikymmentä prosenttia, olikin kotoisin Venäjän eteläisistä osista, Ukrainan suurista kaupungeista ja kasakkaprovinsseista! Tätä sosiaalista eroa kuvattiin harvoin emigranttien muistelmassa, jotka päinvastoin korostivat eliitin merkitystä emigraatiolle.³⁷ Siirtolaisten välille muodostuikin monenlaisia jakolinjoja, joita yhteinen kulttuuritehtävä tai pakolaisuuden kokemus ei ylittänyt. On kuvaavaa, että emigrantit eivät onnistuneet, useista yrityksistä huolimatta, luomaan yhteistä emigranttien asiaa edustavaa kattojärjestöä.³⁸

1.1.3 *Kaksi Venäjää* tulkintana nykyisyydestä

Gousseff on kutsunut historiankirjoitusta Venäjän emigraatiosta *egohistoriaksi*. Tällä hän tarkoittaa sitä, kuinka emigranttien itsensä laatimasta historiasta – diasporan historiasta, kamppailusta *rajojen ulkopuolella* – tuli kehys historiantutkijoille.³⁹ Selunskaijan mukaan suurimmat haasteet 2000-luvun venäläisellä emigranttitutkimuksen kentällä liittyvätkin juuri *kahden Venäjän* -kehysten purkamiseen ja käsitteelliseen

34 Suomela 2001, 64–65.

35 Nevalainen 1999, 259.

36 Silve 1980, 116. Koska emigraation suuret massat pysyivät ei-poliittisina, jäi Breuillard'in mukaan puolueiden rooliksi emigraatiossa vain debatointi vallankumouksesta, bolshevismista ja Venäjän tulevaisuudesta. Breuillard 1994, 17–18. Puolueiden kannatusluvuista tai kiinnostuksesta politiikkaan ei ole kuitenkaan kuin arvioita. Esim. Suomela 2001, 45–46.

37 Gousseff 2008, 42–43. Saman väestöllisen jakauman toteaa Le Guillou tutkiessaan Renault'n tehtaiden henkilökortteja. tosin etelän alueiden painoarvo korostuu entisestään tehdastyöläisiä tarkasteltaessa (69,8 %). Le Guillou Olivier, *Des émigrés russes ouvriers aux usines Renault de Boulogne-Billancourt en 1926 : étude du fichier du personnel*. Mémoire de Maîtrise d'histoire, Université de Paris I, 1988, 50.

38 Johnston 1988, 37. Mahdottomasta yhteistyöstä myös Struve 1996, 34–35.

39 Gousseff 2008, 12–13.

pyykinpesuun: mitkä toimijat puhuivat pakolaisuudessa kahden Venäjän törmäyksestä tai yhteistyöstä, ja mitkä toimijat ylläpitivät näitä käsitteitä Neuvostoliitossa? Selunskaa näkee siis emigraation käsitteiden, kuten *kahden Venäjän* näkökulman, olevan sidoksissa historiankirjoitukselliseen kontekstiin, joka taas arvottaa nykytutkijan suhtautumista tutkimusaiheeseen sekä aiempaan tutkimuskirjallisuuteen.⁴⁰

Reinhart Koselleckin kokemustilan ja odotushorisontin käsitepari on yksi lähestymistapa *kahden Venäjän* mallin avaamiseksi. Kokemus ja odotus -sanaparin sisältö aukeaa hyvin maisteltaessa sitä maallikon lailla: kokemus on Koselleckille jotain, mikä on jo tapahtunut ja ”talletettu” muistiin, odotukset taas avautuvat eteemme asioiden laajana skaalana sen mukaan, mitä pidämme kokemustemme pohjalta todennäköisinä tapahtumina. Käsitteinä kokemus ja odotus ovat vuorovaikutuksessa oleva vastinpari, jossa toinen ei voi ilmentyä ilman toista. Historiallinen nykyisyys tapahtuu tässä käsiteparin luomassa jännitteessä.⁴¹

On merkittävää, että käsiteparin tilalliset ja ajalliset rakenteet eroavat toisistaan. Kokemusten kategoriaa Koselleck kuvaa nimellä *kokemustila* tai *kokemusavaruus* (*Erfahrungsraum*), odotusten joukkoa hän kuvaa termillä *odotushorisontti* (*Erwartungshorizont*). Kokemukset saavat avaruuden muodon; niitä on hankala asettaa kronologiseen järjestykseen, sillä kokemukset ovat kerroksittaisia ja muokkautuneet useiden toteutuneiden tai ei-toteutuneiden odotusten myötä. Odotukset ovat järjestäytyneet rinnakkain horisontin lailla, ja vaikka horisontti tuntuu jatkuvan reunoiltaan äärettömästi, kokemukset rajaavat tätä mahdollisuuksien kirjoa. Odotukset ovat kuin ennustuksia, kokemustemme pohjalta tekemiämme päätelmiä. Kuitenkaan odotushorisontti ei toteudu koskaan, odotuksia ei saavuteta, vaan ne muokkautuvat niitä kohti kuljettaessa, uusien kokemuksien myötä.⁴²

Kokemusten ja odotusten käsiteparia soveltaen voi Venäjän vallankumousten ja sisällissodan nähdä luoneen venäläisten nykyisyyteen suuren muutoksen, jonka myötä kokemusten ja odotusten välille syntyi kuilu: vanhan maailman kokemuksista ei voinut enää muodostaa uuden pakolaismaailman odotuksia.⁴³ Tästä näkökulmasta

40 Selunskaa 2002, 33.

41 Koselleck 2004, 257, 262.

42 Koselleck 2004, 260–261.

43 Koselleck itse käyttää kokemusten ja odotusten eriytymistä toisistaan selittämään modernin käsitteistön ja modernin ajattelun syntyä. Koselleck 2004, 263–266, 273–276.

rajantakaisen Venäjän synty, selitys *kahden Venäjän* olemassaolosta, oli yksi tapa hallita tätä muutosta.⁴⁴ Se oli keino tilkitä kokemus–odotus-parin väliin syntyneitä repeämää niin, että vanhan maailman kokemukset ja niitä vastaavat odotukset säilyisivät myös emigraatiossa: vanhat kulttuuriset tavat, kliseet ja jaot voimistuivat kuin itsestään. Emigraatio *rajantakaisella Venäjällä* ymmärrettiin väliaikaiseksi tilaksi, josta toista Venäjää vastaan käydyn kamppailun päätyttyä palattaisiin takaisin kotimaahan, vanhan maailman kokemusten ja odotusten pariin.

Kulttuurinäkökulma korostaa vanhan maailman kokemusten ympärille rakentunutta yhtenäisyyttä: koulutus, tiedottaminen ja ylipäänsä kulttuuri olivat ensinnäkin *rajantakaisen Venäjän* sidosaine, joka yhdisti emigrantteja ympäri maailmaa. Toiseksi tieteiden ja taiteiden selviytyminen pakolaisuudessa oli osoitus siitä, että emigranteista ja emigraation kulttuurista oli suora jatkumo keisarin Venäjän kulttuurielämään.⁴⁵ Emigraation onkin nähty olleen poikkileikkaus koko keisarillisen Venäjän *société*:sta⁴⁶ – siis pienoismalli vanhasta maailmasta jatkoi kirjaimellisesti olemassaoloaan pakolaisuudessa! Näin muodostuu myös kuva emigranttien poliittisesta kentästä, jossa edustettuna olivat vanhat puolueyhmittymät, ja joka toimi erillään ulkomaailmasta *rajantakaisen Venäjän* rajojen sisällä.⁴⁷

Kahden Venäjän malli tai *Venäjä rajojensa ulkopuolella* olivat siis tapoja hallita muutosta ja ymmärtää nykyisyyttä. Tässä tutkielmassa ei tutkita emigraation käsitteitä, vaan niiden merkityksen muodostumista rajaavia reunaehtoja. Yhtenä tarkoituksena on kuitenkin osoittaa, että käsitehistoriallinen lähestyminen tutkimusaiheeseen olisi emigranttitutkimuksen kannalta relevanttia.

1.2 Tutkimuksen lähtökohdat

Tutkielman varsinaiset lähtökohdat liittyvät Suomen venäläisen emigraation tutkimuskentän tilaan. Suomalaisen emigranttitutkimuksen kenttää hallitsee 4–5 työtä⁴⁸.

44 Gousseffille *Venäjä maanpaossa* oli kollektiivinen identiteetti, johon identifioituminen auttoi selviämään murroksen traumaattisuudesta. Gousseff 2008, 280–281.

45 Raeff 2005, 331, 334.

46 Useat tutkijat muistuttavat, että Venäjältä pakeni ihmisiä kaikista yhteiskuntakerroksista. Mm. Struve puhuu Venäjän emigraatiosta, ei venäläisten emigraatiosta. Struve 1996, 27.

47 Struve 1996, 27–28.

48 Aikakauslehti Idäntutkimuksen emigranttiutta käsittelevässä numerossa 1920-luvun pakolaisartikkeleissa viitataan pääosin Baschmakoff – Leinoseen, Nevalaiseen, Pankakoskeen ja Suomelaan. Nevalainen Pekka, Vastavallankumoukselliset ja monarkistit. Idäntutkimus, 3/2003, 26; Leoukhine Mikhail, Emigraatio Venäjältä Suomeen. Idäntutkimus, 3/2003, 55.

Kansainvälisesti tunnetuin lienee Marja Leinosen artikkeli, joka on mukana Karl Schlögelin toimittamassa emigranttien ja kohdemaiden suhteita käsittelevässä teoksessa vuodelta 1995.⁴⁹ Myöhemmin Leinonen on julkaissut yhdessä Natalia Baschmakoffin kanssa teoksen *Russian Life in Finland 1917–39*⁵⁰. Teos on tärkein ja kattavin Suomen venäläisen yhteisön kulttuurielämää, kulttuurihenkilöitä sekä arkea käsittelevä työ ja pohjautuu tekijöiden 1990-luvulla suorittamiin haastatteluihin.

Pekka Nevalaisen venäläisiä pakolaisia käsittelevä yleisluontoinen teos on vuodelta 1999.⁵¹ Nevalainen käsittelee kirjassaan koko Venäjän pakolaisuuden kirjoa (venäläiset sekä heimopakolaiset), ja sen kaksi kantavaa näkökulmaa ovat Suomen pakolaispolitiikka sekä venäläisten pakolaisten olot ja elämä Suomessa. Uusinta tutkimuskirjallisuutta edustaa Max Engmanin Suomen ja (Neuvosto)-Venäjän suhteita peilaava *Raja, Karjalankannas 1918–1920*⁵². Kuten Engmankin esipuheessaan toteaa, hänen työnsä lähestyy useilta alueilta Nevalaisen työtä. Engmanin tutkimus ei ole kuitenkaan varsinainen emigranttitutkimus, vaan hän tarkastelee Rajajokea, Karjalankannasta ja näihin liittyviä toimijoita Tarton rauhaa edeltävässä kontekstissa. Pakolaispolitiikkaa käsittelee myös Marjo Haimila lisensiaatintyössään vuodelta 1997.⁵³

Emigranttien poliittista toimintaa Suomessa taas tarkastelee Johanna Pankakoski lisensiaatintutkimuksessaan.⁵⁴ Pankakoski käsittelee työssään etenkin venäläisten aktiivista ja konspiratiivista toimintaa Suomessa sekä Suomen ja Neuvosto-Venäjän suhtautumista tähän emigranttien aktivismiin. Julitta Suomelan emigranttilehdistöä koskevassa tutkimuksessa näkökulma on laajempi, yleiseurooppalaisempi: Suomela esittelee monipuolisesti Helsingin, Prahan, Berliinin ja Pariisin emigranttilehdistön aatepohjaa ja toimintaa.⁵⁵

Emigraatiota on siis lähestytty tutkimusongelmana yleiseltä pakolaisuuden tasolta, poliittisena kysymyksenä, kulttuurinäkökulmasta tai emigranttien aatemaailman kautta. Tarkempiin yksityiskohtiin ei ole kuitenkaan menty esimerkiksi venäläisten alkuperän,

49 Leinonen 1994.

50 Baschmakoff – Leinonen 2001.

51 Nevalainen 1999.

52 Engman 2007.

53 Haimila Marjo, Venäläiset pakolaiset ja pakolaispolitiikan muotoutuminen Suomessa 1918-1921. Suomen historian lisensiaattitutkimus, Tampereen yliopisto. (Tampereen yliopiston kirjasto 1997).

54 Pankakoski 2005.

55 Suomela 2001.

asuinpaikkojen tai iällisen rakenteen osalta.⁵⁶ Tämä tutkielma lähestyykin venäläisten emigraatiota, poliittisjännitteistä ilmiötä, sosio-ekonomisesta näkökulmasta: tutkielmassa tarkastellaan venäläisten yhteisöiden rakennetta sekä sosiaalista ja taloudellista asemaa kohdemaassa.

Tutkimusotteeltaan tutkielma seuraa ranskalaisen Olivier Le Guillou'ta työtä; hän on tutkinut Pariisin esikaupungin Renault'n tehtaan venäläistä työyhteisöä tehtaan työntekijäkorttien kautta. Tutkimuksessa muodostettiin tehtaan työntekijäkorteista kvantitatiivinen aineisto, jonka avulla Le Guillou kuvasi sekä työyhteisön että Pariisin venäläisen yhteisön rakennetta.⁵⁷ Le Guillou'n tapaan onkin tätä tutkielmaa varten pyritty valitsemaan yritys tai teollisuudenala, joka edusti emigranteille ja kaupunkien venäläisille yhteisöille tyypillistä työmaailmaa.⁵⁸ Le Guillou'sta poiketen on tutkielmaa varten valittu kaksi tehdasta, toinen Ranskasta ja toinen Suomesta. Tällä tavoin vertailun mahdollisuudet laajenevat, ja työ osallistuu myös Ranskan emigraation tutkimuskentän tarkasteluun, jossa usein Pariisi on saanut suurimman huomion.

Työntekijäyhteisö ei edusta suoraan koko kaupungin yhteisöä. Vertailun avulla sekä suhteuttamalla aineistoa aiempiin tutkimustuloksiin on kuitenkin mahdollista etsiä eri työntekijäryhmien tyypillisiä tai epätyypillisiä piirteitä, joiden pohjalta voidaan tehdä oletuksia koskien myös kaupungin yhteisöä. Teräs näkeekin paikallisuuden kategoriana, jonka merkitystä voi analysoida laajemmassa kontekstissa, kuten kansallisena tai kansainvälisenä paikallisuutena.⁵⁹ Työpaikat, kaupungit, kansallinen ja jopa kansainvälinen eivät siis ole itsenäisiä tasoja, vaan ne ovat yhteydessä toisiinsa. Terästä mukaillen nähdään tässä tutkielmassa tehdas ja sen työyhteisö paikallisena painopisteenä, jonka yksi ulottuvuuksista on kaupungin venäläinen yhteisö (ja edelleen kansallinen sekä kansainvälinen venäläinen emigraatio). Ulottuvuudet tai aspektit asettuvat pystysuorasti paikalliseen verrattuna: ne sijoittavat työyhteisön osaksi

56 Haimila tarkastelee työssään vuosina 1918–19 rajan ylittäneitä myös väestötieteellisin mittarein, mutta vastatakseen kysymykseen pakolaisten poliittisesta uhkaavuudesta: Haimilan tulosten mukaan tulijat olivat taustaltaan sivistyneistöä ja iältään pikemminkin lapsia ja vanhuksia (63,0 %) kuin nuoria asekuntoisia miehiä (21,8 %). Haimila 1997, 96–100.

57 Le Guillou 1988.

58 Renault'n tehdas mainitaan usein Pariisin emigranteja käsittelevässä kirjallisuudessa, ja merkittävä osa Pariisin alueen venäläisistä työllistyi autoteollisuudessa. Le Guillou 1988, 1–6.

59 Työelämän suhteiden tutkimuksessaan Teräs käsittelee paikallisuutta koko maan kattavan aineiston yhteydessä. Näin paikallinen painopiste Turku saa kansallisen ulottuvuuden, jonka myötä paikallisuuden tarkastelu on mahdollista yleisellä tasolla, ”kansallisena paikallisena”. Vertailua ei tehdä eri kaupunkien välillä, vaan eri työalojen välillä. Teräs Kari, Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituihin työelämän suhteisiin 1880–1920. SKS, Helsinki 2001, 35–36.

laajempaa kontekstia. Vertailu taas tapahtuu vaakasuorasti, jolloin pyrkimyksenä on suhteuttaa työyhteisöt ja niiden kontekstit toisiinsa. Näin palataan työn lähtökohdan äärelle: millaiset olivat (toisiinsa verrattuna) ne (paikallisen ulottuvuuksien) reunaehdot, jotka ohjasivat 1920-luvun murroksessa venäläisten kokemusten ja odotusten jännitteen muodostumista?

Tutkimusta varten on valittu Lyonin yksi tekstiilijättiläisistä – *Manufacture de Velours et Peluches* – sekä Helsingin *Fazerin* makeistehdas. Helsinkiin, autonomisen Suomen pääkaupunkiin, oli Viipurin ohella syntynyt oma venäläisyhteisönsä 1800–1900-luvun taitteessa. Vallankumousten ja sisällissodan myötä Helsingistä tuli hetkeksi merkittävä poliittinen keskus, joka jo maantieteellisesti sijoittui lähelle Pietaria: ensimmäinen emigranttilehti *Severnaja Žizn* (Pohjoinen elämä) syntyi Suomessa⁶⁰, ja kenraali Judenitsh suunnitteli Helsingissä hyökkäystä Pietariin vuoden 1919 alussa.⁶¹ Fazerin makeistehdas taas mainitaan usein suomenkielisessä emigranttikirjallisuudessa: tehdas työllisti paljon venäläisiä ja tulikin tunnetuksi nimellä "venäläinen akatemia" tai "emigranttiakatemia".⁶² Fazerin venäläiset työntekijät kiinnostivat myös Etsivää keskuspoliisia, jolla oli tehtaalla emigranttien joukosta palkattuja tiedustelijoita tarkkailemassa työntekijöiden asenneilmapiiriä.⁶³

Ranskan "provinssin pääkaupungin"⁶⁴, Lyonin venäläinen yhteisö oli Pariisin ja Côte d'Azurin yhteisöiden jälkeen yksi Ranskan merkittävimmistä.⁶⁵ Ranskan venäläisen emigraation tutkimuskentällä Lyon ei ole kuitenkaan saanut suurta huomiota, vaikka Lyoniin viitataan lähes poikkeuksetta kaikissa Ranskaa yleisesti käsittelevissä emigranttitutkimuksissa.⁶⁶ Lyon on perinteisesti ollut yksi maailman tärkeimmistä silkki-kaupungeista aina 1500-luvulta lähtien.⁶⁷ Tekstiiliteollisuus oli edelleen 1920-

60 Lehden perusti Helsingin yliopiston slaavilaisen osaston hoitaja Andrei Igelström yhteistyössä Suomeen tulleiden pakolaisten kanssa. Suomela 2001, 57–58.

61 Jo lokakuussa 1918 emigrantit perustivat toimikunnan, johdossa tsaarinajan pääministeri A. Trepov. Judenitsh nousi sota-asiainvaltuutetuksi tammikuussa 1919. Pietiäinen Jukka-Pekka, Suomen ulkopolitiikan alku. Teoksessa *Manninen Otto (päätoim.), Itsenäistymisen vuodet 1917-1920, osa 3: Katse tulevaisuuteen*. VAPK-Kustannus, Helsinki 1992, 379–380.

62 Baschmakoff – Leinonen 2001, 105; Nevalainen 1999, 145.

63 Tiedustelijoista Kirill Pushkarjev ja Carl Pushkin työskentelivät Fazerin tehtaalla. Pankakoski 2005, 18–19. Työntekijäkortistosta heitä ei kuitenkaan näillä nimillä löydy.

64 Laferrère Michel, Lyon ville industrielle. Essai d'une géographie urbaine des techniques et des entreprises. Presses universitaires de France, 1960, 3.

65 Gousseff 2008, 157.

66 Esim. Gousseff 2008, 174–175; Simpson 1939, 306–307. Tarkemmin Lyonin venäläistä yhteisöä on tutkinut vain Florence Silve pro gradu -tasoisessa tutkielmassaan. Silve 1980.

67 Laferrère 1960, 83.

luvulla merkittävä teollisuudenala⁶⁸ ja J. B. Martin'in 1800-luvulla perustama tekstiilitehdas paisunut suureksi kansainväliseksi tekstiilitehtaiden emoyhtiöksi: vuoden 1926 väestönlaskennan mukaan Lyonin 1 152 työssäkävystä venäläisestä 281 työskenteli tekstiiliteollisuudessa.⁶⁹

1.3 Henkilökortit ja tutkimuskysymys

Tutkimuksen tarkoituksena on siis perehtyä tarkemmin Helsinkiin ja Lyoniin saapuneiden pakolaisten taustoihin sekä taloudelliseen ja sosiaaliseen todellisuuteen työntekijäkorttien avulla, ja näin muodostaa kuva kaupunkien yhteisöjen rakenteesta. Tärkeässä osassa ovat empiirisen aineiston antamat mahdollisuudet ja rajat: mitä aineistolta voi kysyä ja mihin kysymyksiin on mahdollista saada vastaus?

Tutkimuksen tärkeimmän aineiston muodostavat Fazerin sekä MVP⁷⁰:n työntekijöiden henkilökortit.⁷¹ Henkilökortit laadittiin työntekijän aloittaessa työnsä tehtaalla, ja myöhemmin palkkamuutosten, nimimuutosten tai irtisanomisen myötä korttia muokattiin. Lyonin MVP:n sekä Helsingin Fazerin korttien tiedot eroavat jonkin verran toisistaan.⁷² Hedelmällisimmät osat työntekijäkorttien tietoja liittyvät henkilön ikään, syntymäpaikkaan (vain MVP), osoitteeseen kohdemaassa, työtehtävään, aikaisempiin työpaikkoihin (vain MVP) sekä työsuhteen keston. Fazerin työntekijäkorteissa on tarkat palkkatiedot, mutta MVP:n korteissa on vain satunnaisia mainintoja työntekijän palkan suuruudesta. Fazerin korttien etu on siis korttien sisältämät tarkemmat taloudelliset tiedot, kun taas MVP:n kortit mahdollistavat Fazeria laajemman työntekijöiden henkilöhistorian tutkimisen.

68 Uudet teollisuudenalat, kuten autoteollisuus ja kemianteollisuus, ohittivat talouden mittareilla Lyonin alueen perinteiset teollisuudenalat vasta 1920-luvun jälkimmäisellä puoliskolla (sekä myös tilapäisesti ensimmäisen maailmansodan aikana). Cayez Pierre, *Industries anciennes et industries nouvelles à Lyon au début du XXème siècle. Histoire, économie et société*, numéro 2, 1994, 332–338.

69 Silve 1980, 66.

70 *Manufactures de Velours et Peluches* on tästä eteenpäin MVP.

71 MVP:n henkilökortit: 45 J 907–908 Fiches individuelles du personnel de l'usine de Bonneterre, A à F, vers 1913-vers 1950 sekä 45 J 924–928 Fiches du personnel, Textiles Salt, A à Z, vers 1911-1950. Les Manufactures J.-B. Martin (JBM), Archives départementales du Rhône (ADR) Lyon. Fazerin työntekijöiden henkilökortteja säilytetään yrityksen yksityisarkistossa Vantaan Fazerilassa. Oy Fazer Ab:n työntekijöiden henkilökortit 1919–1930. Fazerin arkisto, Vantaa.

72 Liite 1. Manufactures de Velours et Peluche, työntekijän henkilökortti ennen vuotta 1925; Liite 2. Manufactures de Velours et Peluche, työntekijän henkilökortti vuoden 1925 jälkeen; Liite 3. Oy Fazer Ab, työntekijän henkilökortti.

Tutkielma ja siten myös tutkimuskysymys on jaettu kolmeen osaan pyrkien ottamaan huomioon tutkimuksen lähtökohdan sekä empiirisen aineiston luonteen. Osat ovat *ihmiset, kaupunki ja työ*.

Ensimmäisessä osassa kysytään, millaisia olivat rakenteiltaan Fazerin ja MVP:n venäläiset työntekijäyhteisöt. Milloin työntekijät palkattiin yrityksiin? Kuinka vanhoja he olivat, olivatko he perheellisiä ja minkä ikäisinä he aloittivat työnsä tehtaalla?

Toiseksi kysytään: Mikä oli venäläisten yhteisöjen suhde kaupunkiin? Mistä emigrantit olivat lähtöisin, mitä kautta he päätyivät kohdekaupunkiinsa? Missä he asuivat kohdekaupungissa ja kenen kanssa?

Tutkielman viimeinen osa liittyy työympäristöön ja taloudellisiin mahdollisuuksiin: Millainen oli venäläisten suhde työhön, työnantajaan ja muihin työntekijöihin? Millaisiin työtehtäviin he tehtailla päätyivät tai ylenivät, kuinka suuret olivat heidän ansiotulonsa ja millaiseen asemaan nämä taloudelliset resurssit heidät asettivat?

Tutkimuksen aikarajaukseksi on asetettu 1920-luku, mutta tarkastelu painottuu hieman eri tavoin Helsingin ja Lyonin osalta niiden maantieteellisten sijaintiensa vuoksi: Suomi liittyy ehdottomasti pakolaisuuden alkuvaiheeseen Venäjän rajanaapurina ja yhtenä sisällissodan komentopaikkana. Myös tilastojen mukaan Suomeen suuntautuneen pakolaisuuden huippu koettiin vuosina 1921–22.⁷³ Ranskan ja Pariisin poliittinen merkitys oli suuri jo heti vallankumouksen jälkeen emigranttien eliitin siirtyessä kaupunkiin. Kuitenkin suurin osa pakolaisista saapui Ranskaan vasta vuosien 1923–27 kuluessa, kun Saksan taloudellinen houkutusvoima hiipui ja Ranskaa alkoi vaivata työvoimapula.⁷⁴ Puhuttaessa Fazerin venäläisistä ilman tarkempaa vuosirajausta, tarkastellaan vuosina 1919–29 palkattuja työntekijöitä, mukaan luettuna aiemmin palkatut, vuonna 1919 palkkalistoilla olleet työntekijät. Taas MVP:n osalta aikarajaus on palkkausvuosissa 1921–1930.

1.4 Tutkimuskirjallisuus ja muu lähdeaineisto

Yleisen tason tutkimuskirjallisuutta ovat aiemmin mainitut Suomen emigranttitutkimuksen kenttää hallitsevat työt. Ranskalaisen tutkimuskentän tuorein

73 Pankakoski 2005, 56; Kuvio 1.

74 Gousseff 2008, 109–118.

teos on Catherine Gousseffin vuonna 2008 ilmestynyt *L'exil russe*, joka käsittelee venäläisten pakolaisuutta (tai siirtolaisuutta) Ranskassa ja Euroopassa sosiaalisista mutta myös juridisista ja poliittisista lähtökohdista.⁷⁵ Gousseffin teos on hyvin kattava, ja se ottaa huomioon laajasti ja kriittisesti aikaisemman tutkimuksen (ranskalaisen, englantilaisen, saksalaisen ja venäläisen). Toiseksi Gousseffin lähdeaineisto ei pohjaudu pelkästään emigranttitutkimuksen perinteisiin lähteisiin (esim. Simpsonin (1939) tutkimus, emigranttien muistelmat ja arkistot, haastattelut, sanomalehdet), vaan etenkin Ranskan OFPRA:n⁷⁶ arkistoihin, jotka perivät useita 1920–30-lukujen venäläisten pakolaisten lupa-asioita hallinneiden keskusten dokumentit⁷⁷. Lisäksi rekisteröityessä OFPRA:n piiriin, pakolaiset vastasivat kyselykaavakkeeseen, joka sisälsi kysymyksiä koskien mm. koulutustasoa, aiempaa ammattia tai pakoreittiä Ranskaan. Myös Olivier Le Guillou'n tutkimuksen anti on etenkin uudenlaisten lähteiden hyödyntämisessä: Renault'n henkilökorteista tehty tutkimus antaa tietoa venäläisen väestön työmaailmasta, asenteista työtä kohtaan, perherakenteista ja sosiaalisista jaoista pakolaisuuden sisällä.⁷⁸

1990-luvun puolivälissä on julkaistu ranskaksi myös Nikita Struven ja Marina Gorboffin tutkimukset.⁷⁹ Työt käyttävät niukasti lähdeviitteitä ja – muutamia Ranskaa koskevia erikoisuuksia lukuun ottamatta⁸⁰ – vetävät pitkälti yhteen aikaisempia tutkimustuloksia. Struven työstä löytyy laaja biografinen liite, johon on koottu vuosien 1919–1989 merkittäviä venäläisiä emigrantteja. Valkoista emigraatiota käsittelee vuonna 2007 julkaistu Alexandre Jevakhoffin teos.⁸¹ Työssä käytetään harvoin lähdeviitteitä, se on hieman valkoisen nostalginen, mutta työn pohjalla on laaja materiaali, jonka avulla Jevakhoff käsittelee hyvin etenkin emigraation poliittiseen historiaan liittyviä aiheita. Valkoisen venäläisyyden myyttiä ja toisaalta ranskalaisten mielipidettä venäläisiin on käsitelty useissa töissä. Héléne Menegaldo luo työssään

75 Gousseff tarkastelee muun muassa Kansainliiton pakolaiskomissaarin tehtävän syntyä ja komissaarin toimia sekä suhdetta Neuvostoliittoon. Gousseffin kirja pohjautuu hänen laajaan väitöskirjaansa vuodelta 1996, joka on osin kirjaa täydentävä (tilastot), osin puutteellisempi. Gousseff 2008; Gousseff 1996.

76 l'Office français de protection des réfugiés et apatrides, OFPRA. Keskus perustettiin vuonna 1952, sillä aiemmin kansainvälisellä tasolla hoidetut pakolaisasiat pyrittiin siirtämään jokaisen maan itsensä hoidettaviksi. Gousseff 1996, liitteet A1.2. OFPRA:n arkiston heikko puoli on se seikka, liittyen arkiston perustamisvuoteen, ettei juutalaisia ole juurikaan arkiston materiaalissa. Tämä hämää tilastoja ainakin Puolan osalta. Gousseff 1996, 114.

77 Muun muassa Office central des réfugiés russes (OCR) -keskuksen arkistot ovat OFPRA:n hallussa.

78 Le Guillou 1989.

79 Struve 1996, Gorboff Marina, *La Russie fantôme. L'émigration russe de 1920 à 1950. L'Age d'Homme*, 1995.

80 Esim. Gorboff pohtii venäläisten nimien käännösongelmaa Ranskassa. Gorboff 1995, 31–32.

81 Jevakhoff 2007.

kuvaa venäläisistä Pariisissa sekä pääkaupungin muodista, mielikuvista ja myyteistä.⁸² Ralph Schor käsittelee työssään Ranskalaisten suhtautumista eri ulkomaalaisryhmiin ja ulkomaalaisiin yleensä.⁸³ Huomioida kannattaa vielä kaksi journalistista aikalaiskatsausta ranskalaisten emigranttien elämästä vuodelta 1930: Jean Delage ja Charles Ledré puolustivat töissään emigranttien asemaa Ranskassa esitellen samalla heidän olojaan haastatteluiden ja vierailuiden muodossa.⁸⁴

Muuta venäläisen emigraation tutkimuksen kansainvälistä tutkimuskenttää esittelevät hyvin Suomela ja Haimila.⁸⁵ Tässä yhteydessä voi mainita tutkimuksen pioneerityöt, eli von Rimschan kaksi työtä vuosilta 1924 ja 1927.⁸⁶ Emigraation 1990-luvun (kulttuurisen) renessanssin myötä julkaistiin Raeffin laajalti siteerattu yleisesitys⁸⁷.

Tutkielman yhteisötason tarkastelua tukevat etenkin Liisa Rannan Helsingin venäläistä yhteisöä tarkasteleva pro gradu⁸⁸ sekä Florence Silven tutkimus Lyonin emigranttiyhteisöstä 1920- ja 1930-luvuilla.⁸⁹ Erilaisten lähdeaineistojen myötä ovat töiden tutkimuskysymykset hieman erilaiset: Ranta lähestyy aihetta venäläisille tärkeiden hallinnollisten elinten pöytäkirjojen (sekä yhden haastattelun) kautta, Silven työ pohjautuu hänen suorittamiinsa Lyonin vallankumouspakolaisten sekä heidän jälkeläistensä haastatteluihin.

Henkilökorttien ohella muuta hyödyllistä lähdeaineistoa on MVP:n muu arkisto, etenkin vertailulukujen osalta.⁹⁰ Myös molempien maiden tiedustelupalveluiden arkistot sisältävät aineistoja koskien ulkomaalaisia henkilöitä. MVP:n työntekijöistä (vuosirajauksen jälkeen) kolmesta oli tehty valvontaraportti, Fazerin aineistosta

82 Menegaldo 1998.

83 Schor 1985.

84 Delage 1930; Ledré 1930.

85 Suomela 2001, 23–25; Haimila 1997, 4–7.

86 von Rimscha Hans, *Der Russische Bürgerkrieg und die Russische Emigration 1917–1921*, Frommannschen Buchhandlung (Walter Biedermann), Jena 1924. von Rimscha, 1927.

87 Raeff 1990.

88 Ranta Liisa, *Yhteisö, aktiivit ja vaikuttaminen: Helsingin vanha venäläinen yhteisö ja venäläiset pakolaiset vuosina 1917-1939. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma*, Helsingin yliopisto. (Valtiotieteellisen tiedekunnan kirjasto 2004).

89 Silve 1980.

90 MVP:n arkisto sijaitsee Lyonissa Rhône-departementin arkistossa. Sen on järjestänyt opinnäytetyössään Isabella Brunet. Brunet Isabella, *Les Manufactures J.-B. Martin, sous-série 45 J, répertoire numérique détaillé*. Archives départementales du Rhône, Lyon 1996. Fazerin arkisto sijaitsee Vantaan Fazerilassa, eikä sitä ole asetettu järjestykseen. Arkistohakujen kanssa minua on auttanut Fazerin Margareta Lybäck.

puolestaan 12:sta oli laadittu Etsivän Keskuspoliisin henkilömappi.⁹¹ Lisäksi tutkielmassa käytetään Suomen Ravinto- ja Nautintoainetyöväenliiton äänenkannattajaa *Tähkää*, joka ilmestyi vuosina 1925–1930. Lehti antaa käsityksen ammattijärjestöjen näkemyksestä makeisalan työoloihin ja ulkomaalaisiin työntekijöihin. Vuonna 1922 Amerikan Punaisen Ristin varastojen toimikunnan pohjalle perustetun Valtion pakolaisavustuskeskuksen arkistoa hyödynnetään muutamien tilastojen osalta, muun muassa Nevalainen käsittelee teoksessaan monipuolisesti avustustoimintaa.⁹² Maininnan tasolle jätetään entisen Sota-arkiston Rajamaan komendanttiviraston arkisto sekä Kansallisarkiston ja ulkoministeriön arkistojen venäläisiä emigrantteja koskevat sarjat, joihin tutustuttiin tutkimusasetelmaa rakennettaessa, mutta jotka eivät nousseet hedelmällisiksi lopullisen kysymyksenasettelun kannalta.⁹³

Tutkimuksen heikot kohdat liittyvät venäjänkielisen tutkimuskirjallisuuden ja lähdeaineiston puuttumiseen. Tämä johtuu venäjän kielen taidostani, joka on riittämätön aikalaisten tekstien tai venäjänkielisten tutkimusten sujuvaan lukemiseen. Tutkimuksen näkökulma on valittu kuitenkin niin, että venäjänkielinen materiaali ei ole keskeisessä roolissa. Vaikuttaa myös siltä, että muussa tutkimuskirjallisuudessa on paneuduttu hyvin venäläisen tutkimuskentän teoksiin. Suomela huomauttaa myös, että "Venäjällä julkaistava emigranttitutkimus näyttää vielä kuitenkin kulkevan askelen pari eurooppalaisen ja yhdysvaltalaisen emigranttitutkimuksen jäljessä."⁹⁴ Kielitaidon puutteen voikin kääntää eduksi – kuten todettu, on osa *egohistoriallisen* tutkimuksen vakiintuneista olettamuksista syntynyt juuri samojen aikalaislähteiden kierrätyksestä⁹⁵.

1.5 Henkilökortit tutkimuksen aineistona

1.5.1 Manufactures de Velours et Peluche – Fiches du personnel

Lyonin venäläisten henkilökortit on poimittu Manufactures J.-B. Martin - tekstiiliyrityksen arkistosta. 1920-luvulle tultaessa Jean-Baptiste Martin'nin vuonna 1836 perustama samettia ja plyysiä valmistava tekstiiliyritys oli laajentunut fuusioiden ja yritysostojen kautta merkittäväksi tekstiilikonserniksi, jonka nimeksi tuli vuonna

91 Dossier Michin André. 829 W 9; Dossier Moissenko Antony. 3494 W 31; Dossier Daniloff Alexandre. 3494 W 16, Archives départementales du Rhône (ADR) Lyon. Henkilömappit (Hmp). Etsivän Keskuspoliisin-Valtiollisen poliisin arkisto (EK-VALPO), Kansallisarkisto (KA) Helsinki.

92 Nevalainen 1999, 104–126.

93 Arkistoista esiin tulleet esim. rajankäyntiä koskevat tilastot tulevat hyvin julki tutkimuskirjallisuudessa.

94 Suomela 2001, 25.

95 Gousseff 2008, 13.

1924 Manufactures de Velours et Peluches.⁹⁶ J. B. Martin'nin arkisto on laaja ja kattava, mutta puutteita on etenkin henkilökorteissa ja henkilökunnan muistioissa, joista merkittävä osa tuhoutui toisen maailmansodan aikana.⁹⁷ Tätä tutkimusta varten on käytetty sodan tuhoista selvinneitä seitsemää kortistoa, jotka sisältävät työntekijöiden henkilökortteja pääasiassa maailmansotien väliseltä ajalta (1911–1950). Kortistoista viisi (45 J 924–928) on arkistoluettelon mukaan *SALTS*-tekstiilitehtaan⁹⁸ (siirtyi vuonna 1925 MVP:n hallintaan) henkilökortistoja ja kaksi (45 J 907–908) *Bonneterre*⁹⁹ tehdasalueen kortistoja.¹⁰⁰

Henkilökortteja on kahta tyyppiä, joista molemmat sisältävät samat työntekijää koskevat perustiedot. Uudempia kortteja varten kerättiin tietoja myös työntekijän aiemmasta työurasta, lapsista sekä siitä, kenet yrityksen työntekijöistä uusi palkattu tunti entuudestaan.¹⁰¹ Korttien ulkoasu on muuttunut vuoden 1925 kuluessa: vanhantyylliset kortistot 924–925 eivät sisällä yhtään venäläistä työntekijää, joka olisi palkattu vuoden 1925 jälkeen. Vastaavasti kortistoista 926–928 eikä 907–908 (uudentyylliset kortit) löydy ketään ennen vuotta 1925 pestattua venäläistä. Uudistuksen myötä joiltakin ennen uudistusta työuransa aloittaneilta henkilöiltä löytyy kaksi eri pohjilla olevaa henkilökorttia.

Henkilökortteja järjestettäessä nousi esiin kaksi kysymystä: Miksi kortistot 924–928 ja 907–908 on erotettu toisistaan, vaikka kortistoissa 926–928 ja 907–908 käytetään täsmälleen samanlaisia henkilökortteja? Toiseksi, Brunet'n antama MVP:n *Bonneterre*'en alueen tehtaiden osoite on täysin sama kuin sen alueen, jonka *SALTS* osti omaa tuotantoaan varten vuosina 1919–20! Omistivatko siis molemmat yritykset tehtaita samalta tontilta, entä mikä oli näiden kahden yrityksen suhde?¹⁰²

Ensimmäinen sekaannus tuntuu olevan arkiston järjestäjän huolimattomuutta, sillä kortistot vaikuttavat olevan osa toisiaan. Kortistot 907–908 sopivat aakkosellisen

96 Brunet 1996, 5-8. Vuonna 1928 MVP oli saavuttanut laajentumisellaan jonkinlaisen monopolin aseman Lyonin alueella. Garrier Gilbert, *L'avènement d'une métropole industrielle*. Teoksessa *Latreille André (toim.), Histoire de Lyon et du Lyonnais*. Éditions Privat, 1988, 403.

97 Tämä on harmillista, sillä muuten arkisto on säilynyt kattavasti. Brunet 1996, 20.

98 *Société Anonyme Lyonnaise de Textiles – Peluches et Velours*.

99 Brunet'n mukaan *Bonneterre*'en alueella sijaitsi MVP:n kutomis, värjäys ja appretointi -tehdas sekä *Textiles SALT*:n tehdas. Brunet, 142–143.

100 45 J 907–908, JBM, ADR; 45 J 924–928, JBM, ADR.

101 Ks. Liitteet 1 ja 2.

102 Brunet 1996, 8-9. Tonttien ostotodistukset sekä alueen kartta vuodelta 1920. Site de *Bonneterre*, 1919-1980. 45 J 279, Les Manufactures J.-B. Martin (JBM), Archives départementales du Rhône (ADR) Lyon.

järjestyksensä puolesta täydellisesti kortistojen 926–928 alkuun: 907–908 kattavat kirjaimet A-F (annettu vuosirajaus "n. 1913 – n. 1950") ja kortistot 926–928 kirjaimet G-Z (annettu vuosirajaus "1913–1950"). Molempien kortistoiden henkilökortit ovat myös täysin identtisiä ulkoasunsa sekä niistä löytyvien leimajälkien suhteen. Kolmas yhteensopivuuden puolesta puhuva seikka on, että muutama kortistojen 924–925 (arkistomerkinä *SALTS*) työntekijöistä löytyy myös kortistoista 907–908 ja 926–928 (arkistomerkinä *Bonneterre*).

Korttien ulkoasullinen muutos liittyy toiseen kysymykseen. Ensinnäkin vaikuttaa siltä, että MVP:llä itsellään ei ole ollut teollista toimintaa *Bonneterre*'en alueella, josta osa kortistoista Brunet'n mukaan on peräisin.¹⁰³ *SALTS*:illa sitä vastoin toimintaa oli. Yritys toimi vuosina 1919–20 nimellä *The SALTS Textile Manufacturing company*, ja hankki vuosina 1919–20 itselleen merkittävän alueen (jota kutsuttiin *Bonneterre*'eksi) Lyonin itäpuolelta, Villeurbanne'in kaupungista. Tuotantoa alueella oli ollut jo 1910-luvun alussa, sillä *SALTS Textile co*:n ensimmäinen alueostos oli tehty vuonna 1911, ja vuoden 1920 karttaan on merkitty "nykyisen tuotantolaitoksen" sijainti.¹⁰⁴ Näin on erittäin todennäköistä, että kaikki henkilökortit ovat *SALTS Textile*'ellä – vuodesta 1925 eteenpäin nimellä *SALTS* – työskennelleiden kortteja.

Vuosi 1925 liittyy korttien ulkoasulliseen muutokseen sekä *SALTS Textile*:n nimenmuutokseen: vuonna 1925 *SALTS* muutti yritysmuotoaan, kohotti yrityspääomansa 20 miljoonaan frangiin ja "siirtyi MVP:n hallintaan."¹⁰⁵ MVP:n hallitus oli tietoinen muutoksesta, sillä yritys oli *SALTS*:in osakkeenomistaja jo ennen vuoden 1925 ostoa¹⁰⁶, ja vuonna 1927 *SALTS*:ia johtikin MVP:n silloisen johtajan,

103 Esim. Hallituksen pöytäkirjoissa ei puhuta *Bonneterre*'en alueen tehtaista. Registres des procès-verbaux du conseil d'administration, 1911-1928, 45 J 117–118, Les Manufactures J.-B. Martin (JBM), Archives départementales du Rhône (ADR) Lyon.

104 Kartassa: "Usine actuelle de The Salts Textile Manufacturing co." ja nimi "Crochet". Yritys osti herra Crochet'ltä tontin 28.12.1911. Tiedot *SALTS*:in omistamista rakennuksista vuonna 1924. Immeubles S.A.L.T. à la date de 1924. 45 J 279, JBM, ADR.

105 "En 1925, la société passa sous le contrôle des Manufactures ; [...] ." Brunet 1996, 9. Status de la Société Anonyme Lyonnaise de Textiles *SALTS* Peluches et Velours, Lyon 1925. Pääoman korotus tehtiin seuraavasti: vanha kymmenen miljoonan pääoma pudotettiin viiteen miljoonaan, jonka jälkeen luotiin uusia osakkeita 15 miljoonan frangin edestä. Näitä uusia osakkeita MVP hankki 8,4 miljoonalla frangilla. MVP:n hallituksen kokous 4.3.1925. 45 J 118, JBM, ADR.

106 *SALTS*:in ostoa on esimerkki MVP:n laajentumisstrategioista ja niistä lonkeroista, joita se oli ulottanut Lyonin tekstiiliteollisuuden eri alueille. MVP sai myös suoria tarjouksia pieniltä yrityksiltä, että se ottaisi ne hallinnoitavakseen. Näin mm. Société des Soies de France & Indochine, jonka hallinnoinnista MVP kieltäytyi. MVP:n hallituksen kokous 5.10.1921. 45 J 117, JBM, ADR.

André Martinin poika Jean Martin.¹⁰⁷ Virallisesti SALTS:sta kuitenkin tuli MVP:n tytäryhtiö vasta vuonna 1947¹⁰⁸: ehkä tästä seikasta johtuen ainoastaan SALTS:in henkilökortistot säästyivät sodan tuhoilta.

Henkilökortit ovat siis MVP:n omistaman SALTS:in työntekijöiden kortteja. Kuten Brunet'kin mainitsee, oli SALTS hyvin läheisessä yhteydessä MVP:hen, ja tietyissä tapauksissa arkiston dokumenteista ei voi saada selville kummasta yhtiöstä kulloinkin on kyse.¹⁰⁹ Samoin henkilökorteissa sotkeutuvat yritysten työntekijät: muutamista korteista löytyy maininta *Cusset*, joka oli MVP:n omistama tehdasalue lähellä SALTS:in *Bonneterre*'en aluetta. Vaikuttaa siltä, että työntekijät ovat joustavasti liikkuneet kuin saman yrityksen sisällä näiden kahden alueen välillä. Lisäksi yhdessäkään kortissa ei ole mainintaa, että MVP olisi ollut työntekijän edellinen työpaikka, päinvastoin: muutamissa korteissa MVP:llä työskentely oli merkitty samalla tavoin kuin aiempi työskentely yrityksen jossain muussa työpisteessä.

Johtopäätöksinä edellisistä niputan kortistot 907–908 ja 926–928 aakkoselliseksi jatkumoksi, ja oletan kaikkien seitsemän kortiston sisältävän pääosin *Bonneterre*'en tehdasalueen henkilöstön henkilökortteja. Kortistomuutos on tehty yhtiösäännön vaihtumisen myötä vuonna 1925, mutta tiedossa ei ole ottiko SALTS käyttöön esimerkiksi MVP:n käyttämän henkilökorttipohjan. Työssä käytetään kuitenkin termiä MVP viittaamaan näihin henkilökortteihin, vaikka *Bonneterre*'en alue oli SALTS:in omistuksessa. Ensinnäkin siksi, että kortistot sijaitsevat Manufactures J.-B. Martinin arkistossa, toiseksi SALTS oli viimeistään vuodesta 1925 eteenpäin MVP:n omistuksessa ja näin osa tekstiilikonsernin yritystoimintaa.

1.5.2 Oy Fazer AB – Personkort

Helsingistä tutkielmaa varten on valittu Karl Fazerin makeistehdas. Työskenneltyään kaksi vuotta (1884–1886) ranskalaisen kondiittorin G. Berrinin oppipoikana Pietarissa, Karl Fazer avasi vuonna 1891 oman konditoriansa Helsinkiin Kluuvikatu kolmeen. Fazerin ensimmäinen tehdas avattiin vuonna 1895 ja 1920-luvulle tultaessa oli yrityksestä tullut merkittävä kansainvälinen makeisten valmistaja.¹¹⁰ Fazerin arkistossa

107 SALTS:n kirje, 13.4.1927, tai herra Martinille osoitettu kirje ("directeur de la Société lyonnaise de Textiles"), 5.2.1929. 45 J 279, JBM, ADR.

108 Brunet 1996, 9.

109 Brunet 1996, 10.

110 Hoving Victor, Karl Fazer 1891–1951. Oy Karl Fazer Ab, 1951, 20–43.

on säilynyt kattava työntekijöiden henkilökortisto vuosilta 1919–1930¹¹¹. Kortisto muodostuu yhteensä yhdeksästä aakkosittain järjestystä laatikosta, joissa jokaisessa on noin 600–1000 henkilökorttia. Samalta työntekijältä voi löytyä useampia kortteja, sillä kääntöpuolen palkkatietoihin mahtui suorituksia vain neljän vuoden ajalta, ja joissain tapauksissa työntekijälle oli luotu uusi kortti muutaman poissaolovuoden jälkeen.

Fazerin henkilökortit ovat pitkälti samanlaisia MVP:n korttien kanssa. Niiden suurin puute ja ero MVP:n kortteihin verrattuna on, ettei tietoa työntekijän syntymäpaikasta ole pyydetty. Kortiston mielenkiintoisin puoli taas on niiden sisältämät kattavat palkkatiedot: kun MVP:n kortteihin on raapustettu tuntipalkka kortin marginaaliin, on Fazerin henkilökortteihin merkitty säännönmukaisesti palkanmaksupäivät, tehdyt työ- ja ylityötunnit ja lisät sekä saavutetut palkankorotukset ja lomat. Tarkkojen palkkatietojen avulla on mahdollista saada viitteitä työviikkojen kestoista ja työsuhteen säännöllisyydestä.

1.5.3 Aineiston muodostaminen henkilökorteista

Yksi emigranttitutkimuksen suurista haasteista on ollut Venäjän pakolaisten etnisten taustojen suuri kirjo (esim. inkeriläiset, karjalaiset, isovenäläiset), sekä toisaalta vallankumouksen myötä itsenäistyneiden maiden kansalaisten "venäläisyys" (Puola, Baltian maat, Suomi, Ukraina). Olivatko kaikki entiset Venäjän alamaiset "venäläisiä", tai oliko Suomen itärajalla pitkään asunut, Suomen kansalaisuuden saanut mutta ainoastaan venäjää puhuva maanviljelijä "venäläinen" vai "suomalainen"?¹¹² Tässä tutkimuksessa noudatetaan kahta ryhmittelyä: Nevalaisen ja aikakauden viranomaisten jakoa, jossa erotellaan venäläiset ja heimopakolaiset toisistaan, sekä Le Guillou'n kapeaa jakoa, jossa venäläisiä ovat he, joiden kansalaisuus on henkilökortissa "venäläinen", sisältäen Ukrainan alueen¹¹³ (sillä poikkeuksella, että venäläisyyttä on kortissa erikseen korostettu¹¹⁴). Näin venäläisiksi ei lueta inkeriläisiä, karjalaisia, Baltian maiden kansalaisia eikä puolalaisia.

111 Kortisto näyttäisi olleen otettu käyttöön Karl Fazer -osakeyhtiön perustamisvuonna 1919, mutta korttien työhönottovuodet ulottuvat 1900-luvulta aina vuoteen 1930. Herold Fredrik, Historik över firman 1891-1956. Oy Karl Fazer Ab (Fazerin arkisto), 8.

112 Venäläisyyden hankalasta määrittämisestä Suomen tapauksessa, Pankakoski 2005, 27–30.

113 Nevalainen 1999, 9–11. Le Guillou 1988, 22–23.

114 Näin esimerkiksi tapauksessa, jossa työntekijä oli syntynyt puolalaisessa kaupungissa (Lodz), mutta syntymämaaksi oli merkitty Venäjä.

MVP:n henkilökorteissa ei ole erikseen mainintaa työntekijän kansalaisuudesta, vaan henkilön kansallisuus on päätelty syntymäpaikan perusteella. Ranskalaisten henkilökortteihin merkittiin ylös työntekijän syntymäpaikka ("né à") ja -alue ("département"), ulkomaalaisten osalta on merkitty kaupunki tai kylä ("né à Ecaterinoslaff") sekä maa ("département: Russie"). Aineistoa varten valikoin kaikki venäjällä syntyneet, sekä ne muutamat henkilöt, jotka eivät olleet syntyneet Venäjällä, mutta olivat Venäjän kansalaisia ("Né à Constantinople (nationalité russe)").

Aineistoa on tarkennettu vielä tutkimuksen aikarajauksen mukaiseksi sulkemalla pois vuodesta 1931 eteenpäin palkatut henkilöt: aineiston venäläisistä selkeä enemmistö (172) palkattiin MVP:lle vuosivälillä 1921–1930, loput (12) työllistyivät vuosivälillä 1931–1941, kuitenkin talouslamasta johtuen selvästi kauden loppupuolella (1937–41). Näin aineisto on kattava nimenomaan 1920-luvun tarkastelua varten.

Vaikka Fazerin työntekijäkortteihin on pyydetty tietoa työntekijän kansalaisuudesta, ei tätä ulkomaalaisten kohdalla ole aina täytetty. Onkin mahdollista, että yhteen saman työntekijän henkilökorteista on merkitty 'rysk', toisesta tämä puuttuu, tai että samassa osoitteessa asuvista sukulaisista toinen on 'rysk' ja toisella ei ole merkintää. Tietysti voi olla, että samassa osoitteessa asui samannimisiä Suomen kansalaisia ja entisiä venäläisiä. Kansalaisuuden puuttuminen toisesta henkilökortista taas voisi viitata siihen, että henkilö oli hakenut ja saanut Suomen kansalaisuuden. Fazerilta keräämäni aineistoon sisällytin aluksi kuitenkin kaikki kansalaisuudeltaan venäläiset, heidät joiden sukunimen mukaan löytyi muita kansalaisuudeltaan venäläisiä sekä heidät joiden sukunimi viittasi venäläiseen alkuperään.¹¹⁵

Aineistoa tarkensin edelleen kolmen lähteen avulla. Kansalaisuuskysymys selkeni verrattaessa henkilölistaa Helsingin kaupungin henkikirjoittajan luetteloon Suomen kansalaisiksi otetuista ulkomaalaisista.¹¹⁶ Näin syntyi aineiston kategoria 1, venäläiset, joille oli myönnetty Suomen kansalaisuus ennen Fazerille menoa tai työuran aikana, sekä kategoria 2, venäläiset, jotka saivat Suomen kansalaisuuden työuran tai vuoden

115 Ulkopuolelle saattoi siis jäädä venäläisiä, joiden sukunimi oli esimerkiksi saksalaistyyppinen (Baltian alue), mutta työntekijäkorttiin ei ollut laitettu merkintää kansalaisuudesta. Kuitenkin kortistosta löytyi kansalaisuudeltaan inkeriläisiä, ukrainalaisia ja virolaisia, joten merkintä "rysk" viittaa pikemminkin isovenäläisyyteen. Myöskään kansalaisuudeltaan venäläisten ryhmästä ei löydy kuin muutama selkeästi ei-venäläinen sukunimi.

116 Aakkosellinen luettelo Suomen kansalaisiksi otetuista 1919–1942. Sfb:1, Helsingin poliisilaitoksen väestökirjoitusosaston henkikirjoitustoimiston Helsingin kaupungin henkikirjoittajan arkisto, Kansallisarkisto (KA) Helsinki.

1926 jälkeen. Toiseksi tarkensin aineistoa vertaamalla tietoja vuonna 1925 oleskelulupaa hakeneisiin venäläisiin.¹¹⁷ Tämän tarkennuksen jälkeen muodostin kategorian 3, joka sisältää kaikki ne, jotka eivät hakeneet kansalaisuutta (Helsingissä), ja joiden kansalaisuus (rysk) oli selvästi ilmoitettu henkilökortissa. Kattegoria 4 taas sisältää henkilöt, joiden nimi ja osoite löytyivät oleskelulupaa hakeneiden venäläisten joukosta tai Etsivän Keskuspoliisin ulkomaalaismapeista, mutta kansalaisuutta ei ollut merkitty Fazerin työntekijäkorttiin. Viidenteen kategoriaan asetin ne henkilöt, jotka asuivat venäläisen henkilön kanssa samassa osoitteessa, mutta eivät olleet Fazerin tietojen mukaan venäläisiä.¹¹⁸ Lopullinen täydennys tapahtui vertaamalla nimilistaa Etsivän Keskuspoliisin henkilömappilistoihin ja Baschmakoff-Leinosen Helsingin ortodoksisen hautausmaan luetteloon sekä kirjan nimihakemistoon.¹¹⁹

Näin syntyi 140 henkilön aineisto, joka jakautui viiteen edellä mainittuun kategoriaan. Aineistoin ulkopuolelle jäivät mahdollisesti ne henkilöt, jotka olivat saaneet Suomen kansalaisuuden muualla kuin Helsingissä tai ennen vuotta 1919¹²⁰ sekä ne, joiden kansalaisuutta ei ollut merkitty henkilökorttiin ja jotka eivät hakeneet oleskelulupaa Helsingissä vuonna 1925¹²¹. Nämä seikat huomioiden on aineisto riittävän kattava Fazerin venäläislähtöisen työntekijäryhmän tarkastelua varten.

Venäläisten aineistojen lisäksi muodostin kaksi aineistoa "kotimaisista" työntekijöistä, joita käytetään apuna vertailussa. Suomalainen aineisto on laadittu valikoimalla kortteja niin, että mukaan tulisi työntekijöitä kattavasti suomen- ja ruotsinkielisistä piireistä. Ranskalaista aineistoa varten poimin henkilöitä vanhasta korttistosta (924–925) sekä uusista (907–908; 926–928), kuitenkin niin, että uusien osuus oli suhteellisesti suurempi. Yhteensä suomalaisesta aineistoista tuli 218 henkeä sisältävä kokonaisuus, ranskalaisessa aineistossa on 220 henkeä.

117 Varhaisin oleskelulupien kronologinen luettelo löytyy kaudelta 1925–26. Aiemmilta vuosilta löytyy luetteloita matkapasseista sekä oleskelulupien anomuksista. Luettelo venäläisten oleskeluluvista 1925–1926. Baa:10, Helsingin poliisilaitoksen passitoimiston I arkisto, Kansallisarkisto (KA) Helsinki.

118 Tähän kategoriaan tuli esimerkiksi venäläisten lapsia, jotka olivat syntyneet ja asuneet aina Suomessa.

119 Hmp, EK-Valpo, KA. Baschmakoff–Leinonen 2001, 419–473.

120 Tämä joukko tuskin on kovinkaan suuri, sillä vaikka Viipurin seudulla oleskeli merkittäviä määriä venäläisiä jo rajan läheisyyden vuoksi, myönnettiin Uudenmaan lääniin muuttoa varten erittäin niukasti lupia. Nevalainen 1999, 70–71.

121 Esimerkkinä voisi olla kausityöläinen, jonka korttiin ei merkitty kansalaisuutta, ja joka jatkoi työrupeaman jälkeen matkaansa kohti Keski-Eurooppaa.

2 IHMISET

Venäjän keisarikunnan autonomiseen osaan Suomeen oli asettunut kymmeniä tuhansia venäläisiä 1800-luvun kuluessa. Suurimmat venäläisryhmät muodostuivat sotilaista, santarmeista, kauppiaista sekä yrittäjistä ja olivat sijoittuneet etenkin Viipuriin, Kannakselle ja Helsinkiin. Vuonna 1910 asui seitsemässä suurimmassa kaupungissa 12 000 venäläistä, maahan pysyvästi asettuneita oli 4 806 henkeä.¹²² 1800-luvun lopulla syntyi Karjalan Kannakselle myös venäläisten huvila-alue, joka oli kesäinen virkistysalue sekä Pietariin yhteydessä oleva "esikaupunkialue": ennen ensimmäistä maailmansotaa alueella asui kesäisin jopa 100 000 ihmistä, Pietariin taas matkasi päivittäin tuhansia ihmisiä (jo yksin Terijoelta 5 000 asukasta). Alueen merkityksestä ja vilkkaudesta kertoo myös se, että Viipuri–Pietari-radasta tuli VR:n liikennöidyin rataosuus!¹²³

Ranskan ja Venäjän lähentyminen 1800-luvun lopulla, sekä ylipäänsä Venäjän lähentyminen Eurooppaan toi venäläisiä matkailijoita, opiskelijoita, taiteilijoita, opposition edustajia ja siirtolaisia Ranskaan, enimmäkseen Pariisiin.¹²⁴ Ennen vuotta 1917 saapuneista venäläisistä suurin osa oli pakolaisia modernissa mielessä: etenkin juutalaisia pakeni keisarikunnan haitallista lainsäädäntöä ja antisemitististä kohtelua.¹²⁵ Näkyvimvät tulokkaat, siirtolaisten vähemmistö, taas olivat "perinteisiä" poliittisia pakolaisia: näille radikaaleille tai opposition edustajille Ranska ja Pariisi olivat osa Eurooppalaisen aktivismin verkostoa, joka sijaitsi Venäjän ulkomailla. Ryhmään sisältyi myös Venäjän kulttuurieliitti, joka matkusti vuosisadan alussa yhä useammin länteen – Pariisissa oleskelevat taiteilijat olivatkin tärkeä jatkumo vallankumousta edeltävän ja sen jälkeisen siirtolaisuuden välillä. Enemmistö siirtolaisista oli tullut jäädäkseen, vähemmistö liikkui kulttuurivirtausten ja poliittisten suhdanteiden myötä Venäjän ja

122 Nevalainen 1999, 15. Leinonen 1994, 165.

123 Engman 2007, 190–191.

124 Vuonna 1910 länteen oli muuttanut noin 300 000 Keisarikunnan alamaista, heistä Saksaan 137, Iso-Britanniaan 95, Itävaltaan 41 ja Ranskaan 35 tuhatta. Yhdysvaltoihin muutti 1800–1900-lukujen taitteen keisari-Venäjän siirtolaisista 80 prosenttia, lukumäärällisesti hieman yli kaksi miljoonaa henkeä. Gousseff 1996, 26–30.

125 Ennen vallankumousta saapuneista kaksi kolmesta oli syntynyt keisarikunnan juutalaisalueilla, kolmetoista prosenttia Puolan alueella ja vain viidennes "iso-Venäjällä". Verrattuna muihin siirtolaisryhmiin venäläiset olivat muuttaneet enemmän perheineen, venäläisiä opiskelijoita oli suhteellisesti yliopistoissa paljon ja ryhmä oli muita passiivisemmin töissä (65 % teollisuudessa, 15 % kaupan alalla, 12 % liberaaleja ammatteja). Gousseff 1996, 37–42, 52–56.

"ulkomaiden" välillä.¹²⁶ Venäläiset edustivat vain muutamaa prosenttia Ranskan ulkomaalaisväestöstä (35 000), vuoden 1911 väestönlaskennassa ulkomaalaisten lukumääräksi oli saatu 1,15 miljoonaa.¹²⁷

Ensimmäinen maailmansota muokkasi venäläisten yhteisöjen muotoa. Sodan myötä venäläisten sotilaiden lukumäärä Suomessa kasvoi, mutta myös Venäjän armeijan tappiot sekä Saksan eteneminen toivat maahan pakolaisia: Etelä-Suomen pakolaisvirta johtui Saksan etenemisestä Baltiassa, Pietarin väestö taas pakeni Kaakkois-Suomeen. Leinonen arvioi Suomen siviilivenäläisten lukumääräksi vuonna 1917 noin 6 000 henkeä, Engmanin mukaan venäläisten sotilaiden lukumäärä oli samana vuonna noin 125 000.¹²⁸ Ranskaan saapui Saksan vastaiselle rintamalle vuoden 1916 kuluessa vajaa 40 000 sotilasta, joista 8 000 henkeä jäi maahan Venäjän sodasta vetäytymisen jälkeen.¹²⁹

Venäjän vuoden 1917 vallankumoukset sekä niitä seurannut sisällissota, sekasorto ja nälänhätä saivat valtavat määrät Venäjän alamaaisia pakenemaan ulkomaille. Enemmistö heistä ei palannut Neuvostoliittoon, vaan asettui ("emigroitui") ulkomaille vanhan kansalaisuutensa menettäneinä: maailmanlaajuisesti venäläisiä pakolaisia on arvioitu olleen vajaa miljoona, Euroopassa 630–750 tuhatta.¹³⁰ Pakolaisuuden myötä syntyivät käsitteet venäläinen emigraatio, rajojensa ulkopuoleinen Venäjä ja emigraation ensimmäinen aalto, vaikka huomattavaa siirtolaisuutta oli ollut jo ennen

126 Gousseff 1996, 62–68. Tilannetta kuvaa yleisen tiedustelun päällikön laatima raportti Pariisissa vuonna 1918 oleskelevien venäläisten henkilökorttien perusteella: 1. älyköt (*intellectuels*) 880 henkeä, 2. työläiset (*manuel*) 11 638, 3. porvarit (*bourgeois*) 1348, 4. seurapiiriläiset 298 (*mondains*) 298. Voisivatko älyköt edustaa poliittisia pakolaisia ja kulttuuriپییرهjä, työläiset suurta pakolaisten massaa, porvarit liberaalien ammattien pakolaisia ja seurapiiriläiset varakkaampia kaupungissa asuvia venäläisiä? Gousseff 1996, 56–57.

127 Simpson 1939, 302. Ranska onkin suhtautunut historiallisesti hyvin vastaanottavaisesti ulkomaalaisia kohtaan. Tähän liittyy vahvasti *jus solis* -kansalaisuuden perinne, sekä ajatus tasavallan kansalaisesta ei etnisenä vaan tapoihin ja kulttuuriin liittyvänä yksikkönä. Päinvastaista perinnettä edustaa Saksan (tai Suomen) *jus sanguinis* -kansalaisuus.

128 Leinonen 1994, 165; Engman 2007, 63.

129 Jevakhoff 2007, 64; Simpson 1939, 302.

130 Suomalaisella tutkimuskentällä Nevalainen ehdottaa hieman yli miljoonaan pakolaisen määrää, Suomela tukeutuu Simpsonin vajaan miljoonan arvioon (vuonna 1922 836 000 pakolaista). Nevalainen 1999, 34; Suomela 2001, 32. Gousseff'in antama arvio koskee ilmeisesti venäläisten määrää Euroopassa vuonna 1922. Gousseff 2008, 55. Arviot pakolaisten määrästä ovat vaihdelleet puolesta miljoonasta Neuvosto-arvioiden kolmeen ja puoleen miljoonaan pakolaiseen. Syyt ovat osaltaan teknisiä suurten lukumäärien, hankalien olosuhteiden ja kansallisuuskysymysten takia, mutta pakolaismäärät olivat myös poliittinen ase. Multanen, Suomela ja Gousseff pitävät luotettavimpana John Hope Simpsonin lukumääriä. Arvioinnin hankaluudesta esim. Suomela 2001, 31–32; Gousseff 2008, 53–56.

vallankumouksia.¹³¹ Suomen tapauksessa onkin osoitettu, että nimenomaan ennen vallankumousta Suomeen saapuneet venäläiset olivat hallitsevassa asemassa Helsingin venäläisen yhteisön päättävissä elimissä 1920-luvulla (ortodoksinen kirkko, koulut ja hyväntekeväisyysjärjestöt).¹³²

Pakolaisuuteen ajautui asemansa puolesta hyvin monenlaisia ryhmiä. Simpsonin jaon mukaan vallankumouksen jälkeisiä pakolaisryhmiä olivat: 1. poliittiset, ylimmät talouden, teollisuuden sekä kaupan toimijat ja useat liberaalien ammattien edustajat, 2. sotilaallinen emigraatio, armeijoihin värvätyt siviilit, kasakat ja siviilihenkilökunta, 3. siviilit, taloudellisista syistä pakenevat keskiluokkaiset ja talonpojat, 4. venäjistä itsenäistyvien maiden siviili- ja sotilasviranomaiset, 5. venäläiset, jotka asuivat itsenäistyneissä maissa tai sodan myötä irrotetuilla alueilla, 6. etenkin Ukrainan alueella asuneet juutalaiset pakolaiset sekä 7. pienemmät ryhmät, kuten Kronstadtin kapinan myötä paenneet, karjalaiset ja inkeriläiset.¹³³

Ajallisesti pakolaisuuteen lähdettiin Venäjän sisäisen tilanteen kehityksen ja sisällissodan tapahtumien myötä. Gousseff on jakanut Ranskaan saapuneet emigrantit pakoajankohdan mukaan kolmeen ryhmään: Vallankumouksen emigrantit (1917–1918) olivat lukumäärällisesti pieni ryhmä, joka saapui suoraan isoista kaupungeista länteen. Sisällissodan emigrantit (1919–1920) olivat suurin, maantieteellisesti hajanainen ryhmä, joka ajautui pitkälti etelän evakuointien kautta Eurooppaan ja edelleen Ranskaan. Kolmas siirtolaisyhmä olivat NEP-emigrantit¹³⁴, jotka pakenivat suoraan länteen ja etenkin Saksaan.¹³⁵ 1920-luvun Ranskaa vaivasi myös krooninen työvoiman puute, ja muiden siirtolaisryhmien lisäksi myös venäläisiä pakolaisia välitettiin työmarkkinoille yhteistyössä emigranttien avustusjärjestöjen kanssa.¹³⁶ Virallisella tasolla Ranska

131 Ks. luku 1.1.2

132 Ranta 2004, 65–66.

133 Simpson 1939, 83–84. Suomen tapauksessa juuri 7. ryhmä oli merkittävä.

134 Tällä ryhmällä Gousseff tarkoittaa Neuvostoliiton kansalaisuuden saaneita, jotka usein laillisin luvin siirtyivät ulkomaille. Ryhmä koostui pääosin intellektuelleista, taiteilijoista sekä ulkomaille perheensä luo matkanneista. Gousseff 1996, 199–201.

135 Ranskaan saapuneista emigranteista 2,6 % oli paennut Venäjältä vuonna 1917, 3,8 % vuonna 1918, 11 % vuonna 1919, 67,5 % vuonna 1920, 3 % vuonna 1921 ja vuosina 1922–1930 10 %. Näin lähti liittyi suurimmalla osalla sisällissodan päättämiseen vuonna 1920. Sisällissodan rintamien myötä Venäjän sisäiseen pakolaisuuteen oli varmasti lähdetty jo aiemmin. Gousseff 1996, 76–77.

136 Gousseff 2008, 167–169. Esimerkiksi Société Générale d'immigration toi Puolasta ja Jugoslaviasta 1920-luvun puolivälissä lähes puoli miljoonaa työntekijää. Bonnet Jean-Charles, Les pouvoirs publics Français et l'immigration dans l'entre deux-guerres. Centre d'histoire économique et sociale de la région lyonnaise, Université Lyon II, 1976, 25–27. 1920-luvun siirtolaisystävällistä asennetta selittävät pitkälti väestölliset ja taloudelliset syyt. Sodan myötä oli Ranska menettänyt 1,4 miljoona työkuuntoista miestä rintamalla ja jo vuosikymmeniä Ranskan syntyvyysaste oli ollut Euroopan

vastaanotti etenkin valkoisten armeijoiden sotilaita, jotka olivat evakuoituneet pääosin Konstantinopoliin, Turkin Gallipoliin, Jugoslavian Cattaron sekä Kreikan Lemnoksen saarelle. Tämä johtui kenraali Wrangelille annetusta poliittisesta avusta, jonka myötä armeijoiden rippeet ikään kuin lankesivat Ranskan vastuulle.¹³⁷ Yhteensä Ranska vastaanotti noin 70 000–80 000 venäläistä pakolaista¹³⁸, mutta tämän lisäksi kolmannes (n. 30 000 henkeä) 1920–30-luvun Ranskan venäläisistä oli saapunut maahan jo ennen ensimmäistä maailmansotaa.¹³⁹

Pakolaisvirrat Suomessa keskittyivät vuosiin 1918–1922: ensimmäisinä vuosina Suomeen saapui enimmäkseen venäläisiä pakolaisia, viimeisinä vuosina pakolaisten enemmistö oli heimopakolaisia (lukuun ottamatta maaliskuussa 1921 saapuneita Kronstadtin pakolaisia). Pakolaismäärät olivat korkeimmillaan vuosina 1921–22, jolloin Suomessa oleskeli reilut 25 000 pakolaista, joista 15 000 oli venäläisiä. Tämän lisäksi – sisäasiainministeriön loppukevään 1921 arvion mukaan – Suomessa oleskeli n. 4 000–5 000 autonomiseen Suomeen asettunutta venäläistä.¹⁴⁰

Vuosina 1917–18 saapuivat venäläisistä pakolaisista varakkaimmat huviloilleen, hotelleihin sekä sukulaistensa luo odottamaan sisällissodan laantumista; osa miehistä kävi Pietarissa töissä Suomesta käsin.¹⁴¹ Suomen virallinen suhtautuminen maassa oleskeleviin venäläisiin oli kuitenkin heti itsenäistymisestä lähtien kielteinen¹⁴², ja Senaatti antoi 15.4.1918 kaikkia Venäjän alamaisia koskevan karkotuspäätöksen vedoten elintarvikepulaan ja mahdottomuuteen erotella "vaaralliset" ja "vaarattomat" venäläiset toisistaan.¹⁴³ Alkoi oleskelulupaprosessi, jossa luvan myöntäjän

heikoimpia. Toisaalta koulutuksen ja sosiaalisen aseman nousun myötä suhde työhön oli muuttunut, myös laki 8-tunnin työpäivästä nosti väistämättä työnvoiman tarvetta tuotannon kasvattamiseksi. Bonnet 1976, 4–13.

137 Wrangel arvioi evakuoitujen määräksi 136 500 henkeä, joista 70 000 oli sotilaita. Simpsonin antama arvio joulukuun 1920 tilanteesta on 107 220 henkeä maissa sekä 6 600 henkeä edelleen laivoilla.

Ennen Wrangelin evakuointia alueelle oli paennut jo 50 000–55 000 henkeä, vuoden 1920 lopulla Välimeren itäosissa oleskeli lähes 200 000 pakolaista. Simpson 1939, 69–71.

138 Gousseff 2008, 9. Ranska rooli pakolaisten merkittävänä pakolaismaana on pysynyt liioitellun suurena: vuoden 1929 pakolaismääräkseen Ranska oli ilmoittanut 400 000 henkeä, Simpsoninkin tutkimuksen arvio vuoden 1930 tilanteesta oli 175 000 pakolaista. Simpson 1939, 82–83, 109, liitteet V. Ranskan ylisuuresta pakolaisarviosta Gousseff 2008, 102–108.

139 Gousseff 1996, 20.

140 Nevalainen 1999, 19. Pankakoski 2005, 56.

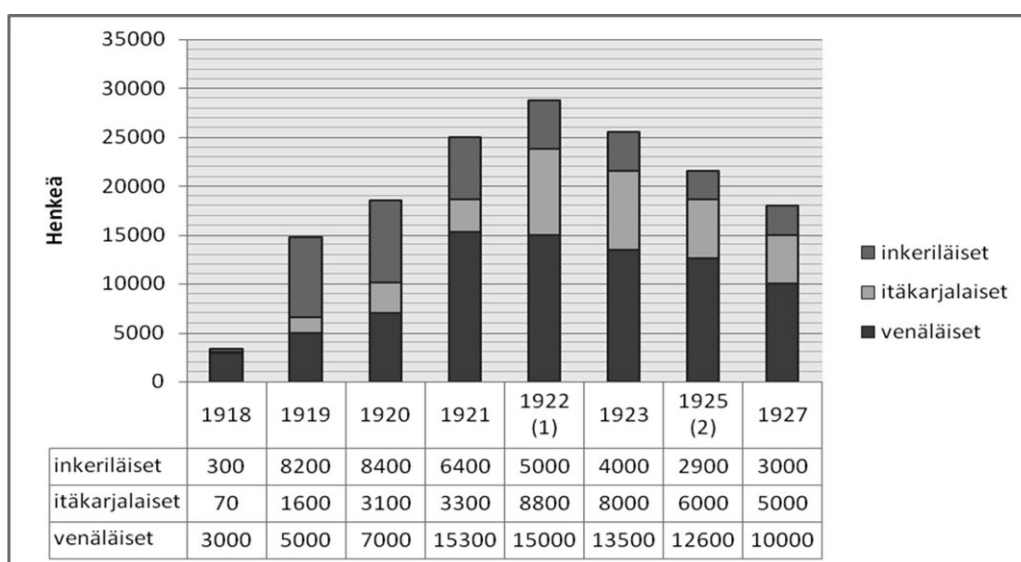
141 Nevalainen 1999, 16.

142 Kuten Engman hyvin toteaa viitaten Helsingin Sanomien kuulutuksia-osastoon, "Helsingin valloituksen jälkeen viranomaisten huolena oli ruumiista ja Venäjän alamaista eroon pääseminen." Engman 2007, 69.

143 Päätöstä tosin jouduttiin lieventämään sen saaneen kritiikin vuoksi. Vaikeuksia oli myös päättää kuka oli venäläinen, ja toisaalta kuka saattaisi joutua Venäjällä hengenvaaraan. Engman 2007, 68, 85.

venäläismielisyys usein ratkaisi luvan kohtalon.¹⁴⁴ Pakolaisvirrat kuitenkin kiihtyivät olojen kurjistuessa ja bolshevikkien aloittaessa vainonsa kesällä 1918: ylittäjiä oli pakko vastaanottaa Suomeen. Poliittinen kädenvääntö "venäläisongelmasta" oli kovaa, ja vuoden 1919 kuluessa esitettiin kaksi välikysymystä venäläisten löyhän kohtelun vuoksi.¹⁴⁵ Vuonna 1920 vaihtuivat keskeiset toimijat rajalla, ja otteet venäläisten suhteen tiukkenivat niin paljon, että ulkoasiainministeriö joutui antamaan pakolaisten karkotuksista selostuksen Kansainväliselle Punaiselle Ristille. Pakolaisia tulvi maahan aina koko 1920-luvun ajan, mutta jo vuodesta 1922 eteenpäin rajaliikenne väheni ja rajaolot muuttuivat hallittaviksi.¹⁴⁶

Kuvio 1. Venäjän pakolaisten lukumäärä Suomessa kunkin vuoden lopussa

Lähde: Nevalainen 1999, 308.

Nevalaisen antamat lukumäärät perustuvat käytännössä Valtion pakolaisavustuskeskuksen tilastoihin, myös Pankakoski viittaa kyseisten vuosien osalta Nevalaisen tilastoon. Pankakoski 2005, 60.

(1) Pakolais määrän huipuksi on kuitenkin arvioitu 33 500 henkeä (joista 15 000 venäläistä) vuonna 1922. Selostus valtion varoilla suoritetusta pakolaisavustustyöstä ajalla 1918-30. Painetut vuosikertomukset ja julkaisut 1922-1942, Hb:1, Valtion pakolaisavustuskeskuksen keskuskanslian arkisto, Kansallisarkisto (KA) Helsinki. Myös Nevalainen 1999, 27; Pankakoski 2005, 56.

(2) Sisäministeriön mukaan vuonna 1925 Suomessa oleskeli 9 711 venäläistä ja 1 541 Neuvosto-Venäjän kansalaista. Haimila 1997, 235.

Ranskaan Venäjän pakolaisia saapui kolmessa vaiheessa: Vuonna 1918–22 saapui viisi prosenttia pakolaisista. Tämä ryhmä sisälsi suoraan Ranskaan saapuneet pakolaiset

144 Vuonna 1918 venäläisiä puolustivat ulkoasiainvaliokunnan päällikkö senaattori Otto Stenroth, ministerivaltiosihteeri Carl Enckell ja lähempänä rajaa sekä Viipurin poliisimestarina että rajakomendantina K. N. Rantakari. Seuraavana vuonna puolustuksessa toimivat uusi Viipurin läänin maaherra Antti Hackzell sekä rajakomendantiksi valittu everstiluutnantti Lauri Sarin. Vastustus kiteytyi Uudenmaan maaherraan Jalanderiin sekä maalaisliittoon ja Santeri Alkioon. Nevalainen 1999, 59–60, 65. Engman 2007, 72-75 (Jalanderin henkilökuva), 107–108, 120–123 (Alkion henkilökuva).

145 Nevalainen 1999, 62–64. Engman 2007, 115–124.

146 Nevalainen 1999, 35, 68–70.

(vuodet 1917–18), Saksasta siirretyt venäläiset sotavangit, jotka asettuivat töihin Ranskaan (vuodet 1918–19) sekä Turkin pakolaisleireiltä evakuoitut pakolaiset (1920–22). Lukumäärällisesti merkittävin osa pakolaisista saapui Ranskaan vuosina 1923–27, jolloin heistä kaksi kolmasosaa tuli Turkista ja Balkanilta, 15 prosenttia Länsi-Euroopasta (ennen kaikkea Saksasta) ja 12 prosenttia Keski- ja Itä-Euroopasta (etenkin Puolasta, Tshekkoslovakiasta ja Baltian maista). Tässä ryhmässä saapui paljon entisiä sotilaita sekä sisällissodan pakolaisvirtojen mukana etelään evakuoituneita siviilejä. Vuosikymmenen viimeinen pakolaisaalto (1927–30) liittyi kurjistuneisiin talousoloihin ja kasvaneisiin työttömyyslukemiin etenkin Baltian maissa (vuoden 1929 tulijoista 20 prosenttia tuli Virosta ja Latviasta) ja Puolassa.¹⁴⁷ 1920-luvun kuluessa normalisoituivat Ranskan ja Neuvostoliiton diplomaattisuhteet (Ranska tunnusti Neuvostoliiton vuonna 1924), minkä myötä venäläisten väestöryhmään liittyi myös neuvostoliittolaisia emigrantteja. Vuonna 1929 heitä oli Pariisin alueella 10,3 prosenttia kaikista venäläisistä.¹⁴⁸

2.1 Karamellitehtaan ja tekstiilitehtaan venäläiset

Fazerilla oli ollut venäläisiä työntekijöitä yrityksen perustamisesta saakka, olihan Karl Fazer itse hankkinut oppinsa Pietarissa, ja yrityksellä oli hyvät kauppasuhteet 1900-luvun alun Venäjälle.¹⁴⁹ Aineiston venäläisistä seitsemän aloitti uransa jo vuosisadan taitteessa, ja kaikki jatkoivat Fazerilla aina kortistoon merkityn kauden loppuun saakka¹⁵⁰. Heistä lähes jokainen haki ja sai Suomen kansalaisuuden, ja neljä tuli nauttimaan 1930- ja 1940-luvuilla eläkettä Fazerin piirissä. Ryhmä edusti Helsingin vanhaa venäläistä väestöä, joka oli sulautunut tai tuli sulautumaan osaksi Helsingin väestöä.

Suomeen saapuneet venäläiset emigrantit ryhtyivät työnhakuun sekä hankkimaan tuloja toden teolla vasta syksyllä 1921. Tähän asti oli pitkälti eletty omilla varoilla sekä lainarahalla kotiinpaluuta odotellessa. Vuosina 1921–22 emigrantit järjestivätkin Suomeen kymmeniä työnvälitystoimistoja.¹⁵¹ Sama suuntaus näkyi myös Fazerin venäläisten keskuudessa. Aineiston työntekijöistä vain kolme palkattiin vuonna 1920. Heidät palkattiin tuntipalkalliseen perustyöhön, eikä kenellekään heistä myönnetty

147 Gousseff 2008, 108–121.

148 Gousseff 1996, 211.

149 Donner Jörn, Fazer 100. Oy Karl Fazer Ab, 1991, 27, 38, 107.

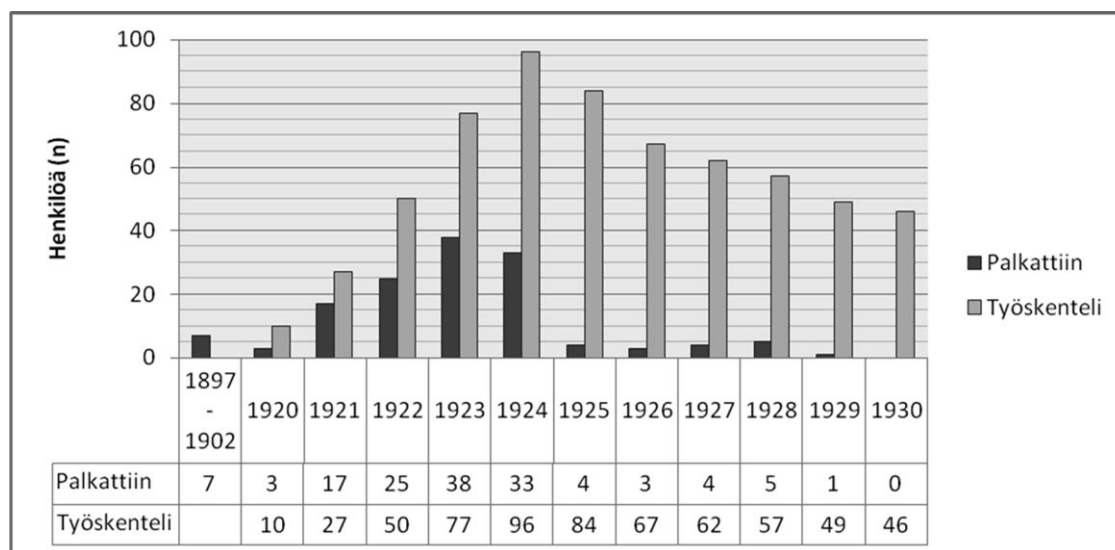
150 Työntekijäkorttien viimeinen merkitty palkkapäivä on 31.12.1930. Tämän jälkeisiä merkintöjä ei löydy.

151 Nevalainen 1999, 144.

Suomen kansalaisuutta. Yksi palkatuista oli tehtaan mestarin poika, toinen iäkkäämpi mieshenkilö, joka pysyi Fazerilla aina tarkastelukauden loppuun ja kolmas reilun vuoden Fazerilla työskennellyt nuori neiti.

Vuodesta 1921 aina vuoteen 1924 palkattiin selkeä enemmistö tarkastelukauden työntekijöistä – huippuvuotena 1923 työnsä aloitti 38 henkilöä. Vuodesta 1925 aina vuoteen 1928 aloitti työnsä keskimäärin viisi uutta venäläistä työntekijää vuodessa, vuonna 1929 enää yksi henkilö. Kasvu osuu samoille vuosille kuin yleinen venäläisten pakolaisten virta, mutta on syytä huomioida, että myös Fazerin taloudellinen tilanne parani ja henkilöstön lukumäärä kohosi tällä ajanjaksolla: keskimääräinen työntekijämäärä kasvoi vuoden 1922 750 työntekijästä 1 020:een (vuonna 1924), mutta laski seuraavan vuoden 857 työntekijästä 599 henkilöön (vuonna 1930). Heikenneet näkymät huomioitiin sekä Suomen Ravinto- ja Nautintotyöväen liiton äänenkannattajassa että Etsivän keskuspoliisin raportissa: Tähkän mukaan vuoden 1925 lopulla oli irtisanottu makeistavaraveron korotusta ennakoiden 1 500 työläistä¹⁵², EK totesi suklaa-alan näkymien olevan heikot vuodelle 1926.¹⁵³

Kuvio 2. Venäläisten vuosittaiset palkkausmäärät Fazerille sekä venäläisten työntekijöiden lukumäärä tehtaalla vuosina 1920–1930

Lähde: Oy Fazer Ab:n työntekijäkortit, Fazerin arkisto (Vantaa).

Mitä Fazerin liikevaihtoon tulee, se yli kaksinkertaistui vuosien 1920 ja 1925 välillä (34 mmk:sta 81 mmk:an), vuonna 1928 yllettiin 86 miljoonan markan liikevaihtoon, mutta

¹⁵² Kertomus Suomen Ravinto- ja nautintotyöväen (S. Elintarviketeollisuustyöväen) liiton toiminnasta vuodelta 1925. Tähkä : Suomen Ravinto- ja Nautintotyöväen liiton ry. äänenkannattaja, maaliskuu 1926.

¹⁵³ Passihakemusta käsittelevä raportti 23/I.26. Morozoff V 10198. Hmp, EK-VALPO, KA.

kaksi vuotta myöhemmin liikevaihto oli enää 68 miljoonaa markkaa.¹⁵⁴ Liikevaihdon kasvu ei kuitenkaan kerro koko totuutta: tuotantomäärät eivät kasvaneet yhtä nopeasti liikevaihdon kanssa¹⁵⁵, ja vuosina 1920–21 vallitsi Suomessa vielä korkea inflaatio. Näin vuosivälillä 1920–28 oli elinkustannusindeksiin tai bruttokansantuotteen hintaindeksiin sidotun liikevaihdon keskimääräinen vuosittainen kasvu 8,5–9,1 prosenttia. Suomen talous taas kasvoi vuosina 1922–1928 keskimäärin 6,4 prosentin vuosivauhtia.¹⁵⁶

Tarkasteltaessa venäläisten osuutta keskimääräisestä työntekijämäärästä nähdään painotukset selkeämmin: vuosisadan vaihteessa oli aineiston venäläisten osuus työntekijöistä viidennes (vuonna 1897 Fazerilla 29 työntekijää). Lukumäärä on vieläkin suurempi ottaen huomioon, etteivät kaikki aikakauden työntekijät olleet enää mukana vuoden 1919 kortistossa. Vuoden 1922 henkilöstöön verrattuna ryhmän venäläiset edustivat vajaata seitsemää prosenttia, vuonna 1923 oli heidän osuutensa kymmenys ja vuonna 1924 yhdeksän prosenttia. Vielä vuonna 1925 osuus nousi kymmeneen prosenttiin, ja jatkettaessa vuoteen 1929 saakka osamäärä pysytteli 7–8 prosentin tuntumassa. Venäläisten osuus Fazerin henkilöstöstä oli siis koko 1920-luvun vähintään vajaa kymmenys, ja huomioiden epätäydelliset henkilökortit, voidaan puhua jopa 10–13 prosentin venäläisen henkilöstön osuudesta. Venäläisten työntekijöiden lukumäärä oli siis merkittävä, jos sitä vertaa muun ulkomaalaisväestön osuuteen yrityksen työntekijöistä (muita ulkomaalaisia on kortistossa yhteensä vain muutamia kymmeniä, lähinnä mestareita) tai venäläisten osuuteen Helsingin väestöstä, mikä oli reilun prosentin luokkaa.¹⁵⁷

Lyonin Manufactures de Velours et Peluche'ille palkattiin vain muutamia venäläisiä ennen vuotta 1924, sillä Ranskaan saapui ylipäänsä vähän pakolaisia ennen vuotta 1923. Vuosina 1921–23 työnsä aloitti aineistosta seitsemän henkilöä, joista kaikki olivat

154 Herold, 40, 42.

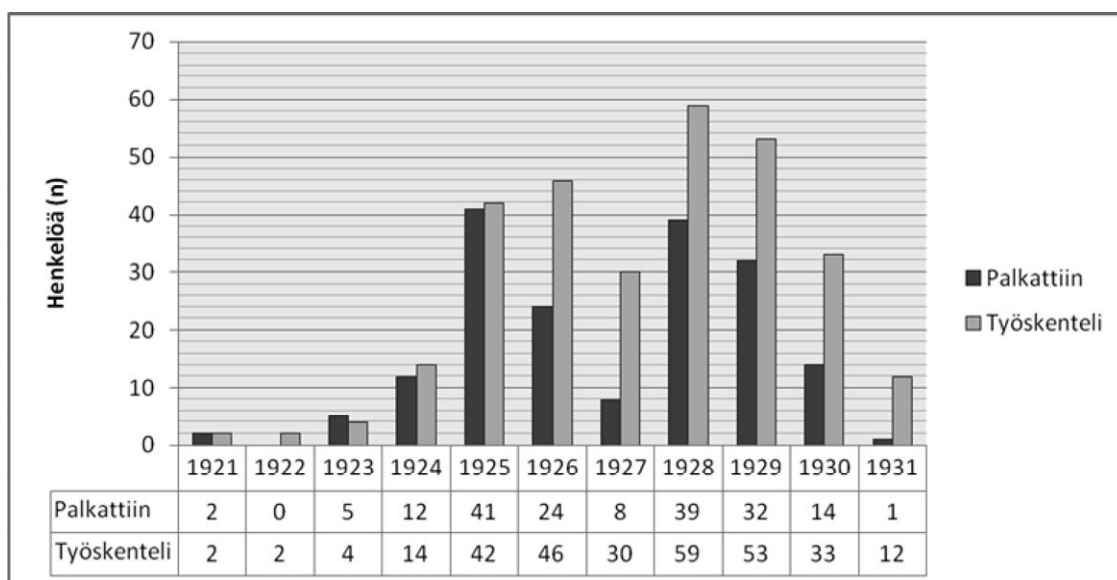
155 Hoving ei kuitenkaan anna lukuarvoja tuotannon kasvusta. Hoving 1951, 66.

156 1920-luku oli yleisesti vakaiden hintojen aikaa. Hjerpppe Riitta, Suomen talous 1860-1985. Kasvu ja rakennemuutos. Valtion painatuskeskus, Helsinki 1988, 43–45, 215, 300. Vattula Kaarina (toim.), Suomen taloushistoria 3. Historiallinen tilasto. Tammi, Helsinki 1983, 459.

157 Helsingin väkiluku oli vuonna 1920 mittaustavasta riippuen (väestölaskenta, henkikirjat, kirkonkirjat) 152–197,8 tuhannen asukkaan välillä. Vuonna 1920 oli Helsingissä venäjänkielisiä 1 474 henkeä, Euroopan Venäjällä syntyneitä laskettiin olevan 3 007 ja ortodoksiseen seurakuntaan kuului kaiken kaikkiaan 2 267 henkeä. Nevalaisen antama lukumäärä Uudellamaalla oleskelleista (enemmistö Helsingissä) on 1 500–2 000 venäläistä itsenäisyyden alun karkotuksista vuoteen 1923 saakka. Siipi Jouko, Pääkaupunkiyhteiskunta ja sen sosiaalipolitiikka. Teoksessa *Rosén Ragnar et al. (toim.), Helsingin kaupungin historia, osa V:1*, Helsinki 1962, 164–165. Nevalainen 1999, 65, 70–71.

miehiä. Heti kautta seuraavana vuonna otettiin töihin lähes tuplasti (12) venäläisiä. Vuosina 1924–26 onkin havaittavissa selkeä huippu työntekijöiden palkkaamisen suhteen. 1920-luvulla tekstiiliteollisuuden ala oli kasvussa, mutta ei yhtä voimakkaasti kuin uudet, nousevat teollisuudenalat. MVP:n keskimääräinen liikevaihdon kasvu oli vuosina 1922–29 noin 7,5 prosenttia (jääden siis hieman Fazerin kasvusta) ja voiton osuus liikevaihdosta keskimäärin 19,7 prosenttia.¹⁵⁸ Silkin ja ranskalaisen muodin kysyntä oli voimakasta koko 1920-luvun, mutta vahvan asemansa perinteinen tekstiiliteollisuus säilytti etenkin defensiivisesti yritysten keskinäisten (kartellimaisten) sopimusten avulla.¹⁵⁹

Kuvio 3. Venäläisten vuosittaiset palkkaussmäärät MVP:lle sekä venäläisten työntekijöiden lukumäärä tehtaalla vuosina 1921–1931

Lähde: MVP:n henkilökortit, 45 J 924–928 ja 907–908, JBM, ADR.

Venäläisten palkkaamisen kokonaishuippu ei kuitenkaan sijaitse vuosivälillä 1924–26. Fazerin tilanteesta poiketen voidaan 1920-luvun lopulta löytää toinen aallonharja, joka huipentuu vuoteen 1928. Aineiston venäläisten enemmistö aloittikin työnsä vasta vuosina 1928–1930. Vuonna 1931 tuntuivat talouslaman vaikutukset myös Ranskassa, ja yritys supisti kuluja henkilöstömenojen osalta.¹⁶⁰ Tällöin työt aloitti vain yksi

¹⁵⁸ Uudet teollisuudenalat (vertailussa autotehdas, kaapelitehdas ja kemiantehtaita) saavuttivat 13–24 prosentin liikevaihdon kasvun, tulos liikevaihdosta vaihteli 4–16 prosentin välillä. Cayez 1994, 336.

¹⁵⁹ Cayez 1994, 338–339. Defensiivisyys näkyy myös tekstiilyritysten korkeammassa suhteellisessa tuloksessa verrattuna uusiin teollisuudenaloihin.

¹⁶⁰ Yrityksen tulos vuodelta 1930 oli selkeästi voitollinen, vuoden 1931 tulos jäi enää niukasti positiiviseksi. Huhtikuun 1932 yhtiökokouksessa toimitusjohtaja J. B. Martin kertoi, kuinka talouskriisi oli kaikista johdon yrityksistä huolimatta nakertanut kauden tulosta. Myös yrityksen liikevaihto pieneni vuodesta 1930 lähtien. Yhtiökokouksen pöytäkirja 13.4.1932. Registres des procès-verbaux des assemblées générales ordinaires et extraordinaires des actionnaires, 1924-1936, 45 J 159, Les Manufactures J.-B. Martin (JBM), Archives départementales du Rhône (ADR) Lyon.

venäläinen, vuosina 1932–33 ei yksikään. Voidaankin sanoa, että vuosien 1928–30 aalto oli seurausta sekä yrityksen että Ranskan hyvästä taloudellisesta kehityksestä.¹⁶¹ Vuodet 1928–29 olivat tuloksellisesti yrityksen huippuvuodet, mutta eivät kasvun vaan yrityksen defensiivisen politiikan johdosta: tarkasteltaessa tehtaan tuotantomääriä näemme, että vuonna 1927 tuotettiin vähemmän kangasmetrejä (154 800) kuin vuonna 1922 (229 803). Vuonna 1928 tilauskirjat täyttyivät hieman enemmän, mutta jo seuraavana vuonna palattiin taas vuoden 1927 tasolle. Vaikka liikevaihdon kasvu jatkui siis koko 1920-luvun, osui MVP:n tuotannollinen huippu vuodelle 1924.¹⁶²

Tarkasteltaessa vuosittaisina otoksina, kuinka monta aineiston venäläistä työskenteli tekstiilitehtaalla, päädyimme hyvin samanlaisiin tuloksiin kuin palkkausvuosien suhteen. Vuosina 1921–23 työpaikalla oli muutamia venäläisiä, mutta vuonna 1924 alkoi työntekijämäärän kasvu: vuonna 1926 töissä oli 46 aineiston henkilöä. Myös vuoden 1927 notkahdus näkyy selvästi, sillä edellisvuoteen verrattuna oli 27 työntekijää jättänyt yrityksen. Tälle notkahdukselle voi hakea selitystä talouskasvun hetkellisestä hidastumisesta ennen vuosikymmenen lopun kasvua sekä Ranskan siirtolaispolitiikan tiukentumisesta.¹⁶³ Jälkimmäinen selitys kumoutuu osin siksi, että vaikka palkkaamisluvut olivat pienentyneet, oli myös työntekijämäärä vuonna 1927 pienentynyt.

Yksi hypoteesi liittyy Ranskan venäläisten (ja ylipäänsä siirtolaisten) työhön suhtautumiseen. On viitteitä siitä, että venäläiset emigrantit seurasivat erittäin tarkasti eri työtarjouksia ja vaihtoivat työpaikkaa helposti paremman palkan perässä.¹⁶⁴ Vuoden 1927 notkahdus voi olla siis viite MVP:n heikommista työeduista verrattuna Lyonin

161 Yrityksen tulos vuodelta 1927 oli 14 miljoonaa frangia, seuraavana vuonna 20 mfr ja vuonna 1929 vielä 15 mfr. Liikevaihdot kehittyivät samoilta vuosilta seuraavasti: 105 mfr, 138 mfr ja 117 mfr. Yhtiökokouksen pöytäkirjat 9.5.1928, 10.4.1929 ja 9.4.1930. 45 J 159, JBM, ADR. Liikevaihto vuosilta 1924–1930. Registres récapitulatifs du chiffre d'affaires mensuel des ventes et des ordres prix, 45 J 686, Les Manufactures J.-B. Martin (JBM), Archives départementales du Rhône (ADR) Lyon. Statistique Générale de la France, Indices généraux du mouvement économique en France de 1901 à 1931. Paris, 1932, 91, 97.

162 Yhtiökokoukset vv. 1922–1928. 45 J 118, JBM, ADR. Kappalemääräiset tilaukset vuosilta 1924–1929. 45 J 686, JBM, ADR.

163 Ranska rajoitti kaikkien siirtolaisten saapumista maahan vuoden 1926 lopulla. Venäläiset pakolaiset eivät eronneet ranskalaisten viranomaisten silmissä muusta "taloudellisesta" siirtolaisuudesta. Gousseff 2008, 118.

164 Riouperoux'ssa sijaitseva Alais-Froges et Camargue (AFC) -alumiinitehdas koki venäläisen työvoiman romahduksen vain muutamassa päivässä, kun vuonna 1929 yrityksen 129 venäläisestä työntekijästä (kokonaishenkilöstö 240 henkeä) 70 lähti töihin Vizille'n keinosilkkitehdaan. Palkkaa Vizille'n tehdas maksoi 2,40 frangia, kun AFC:lla tienasi 2,30 frangia. Tapauksen myötä AFC paransi merkittävästi venäläisten perheiden taloudellisia etuja tehtaalla houkutellessaan työvoiman takaisin. Gousseff 2008, 175–176.

muihin tehtaisiin. Onkin niin, että syyskuussa 1926 yrityksen hallitus totesi useiden tehtaidensa kärsivän työvoimapulasta! Vastaukseksi ongelmaan ei kuitenkaan ehdotettu houkuttelevampia työetuja, vaan maaseudun asukkaiden palkkaamista rakentamalla kaupungin ulkopuolelle pienempiä tehdaskokonaisuuksia.¹⁶⁵ Tätä selitystä tukee myös se seikka, että lähes kaikki vuonna 1928 palkatuista venäläisistä työntekijöistä olivat olleet edellisvuonna töissä joissain muussa ranskalaisessa yrityksessä.

Vuosi 1928 oli myös työntekijämäärällisesti aallon harja. Tällöin MVP työllisti aineiston venäläisistä kolmanneksen. Seuraavana vuonna palkkalistoilla oli vielä 49 venäläistä ja laman kynnyksellä 1931 enää 12 henkeä. Näin voimme Fazerin tilanteesta poiketen löytää työntekijämäärien osalta kaksi selkeää aallonharjaa (1925–26 ja 1928–29), joista molemmat toteutuvat samassa rytmissä työntekijöiden palkkaustamien kanssa. Lyonin venäläisten osuutta tehtaassa kokonaismäärästä on kuitenkin erittäin hankala muodostaa, sillä SALTS:in Bonnetterre'en tehtailta ei ole säilynyt tilastoja työntekijämääristä 1920-luvulla. Verrattaessa venäläisten lukumääriä muiden tekstiilitehtaiden henkilömääriin, oli heidän osuutensa vuonna 1926 arviolta 4–9 prosenttia kaikista työntekijöistä¹⁶⁶. Osuus on siis pienempi kuin Fazerilla, mutta jälleen merkittävä suhteutettaessa Lyonin venäläisen yhteisön kokoa kaupungin asukaslukuun: tällöin osuus on alle prosentin!¹⁶⁷ Tietyillä työpaikoilla, joita paikalliset välttelivät raskaiden tai epäterveellisten työolojen takia, ulkomaalaisia oli reilu enemmistö työntekijöistä: näin esimerkiksi keinosilkkitehtaan perustamisen myötä kasvaneessa Décines'in kaupungissa.¹⁶⁸

165 Hallituksen pöytäkirja 8.9.1926. 45 J 117, JBM, ADR.

166 J. B. Martinin Moirans'nin, Tignieu-Jameyzieu'n sekä Voiron'n tehtaassa työllistivät vuonna 1926 458, 232 ja 358 työntekijää (kaikki tehtaassa pääasiassa vain kutomiseen keskittyneitä). Décines'in kooltaan iso keinosilkkitehdas (SLSA, Société Lyonnaise de Soie Artificielle), jonka tuotantoprosessi oli Bonnetterre'n kaltainen, työllisti vuonna 1926 899 työntekijää. Bonnetterre'n työntekijämäärä asettuisi siis vähintään 600–1 000 työntekijän välille. Robert François, Population active et entreprises en Rhône-Alpes (1840-1939) - rétrospective statistique. Tome II : les données. Institut des Sciences de l'Homme, 2000, 321–323. Sama arvio täsmää myös luvussa 4.3 käsiteltävien palkkaustietojen yhteydessä: venäläisistä 11 ylsi 280 yrityksen työntekijää sisältävälle palkkatietolistalle vuonna 1926. Tällöin tehtailla työskenteli 46 venäläistä. Jos suhde 11/46 toteutuisi koko palkkalistalla, olisi yrityksellä ollut vuonna 1926 1 170 työntekijää. Tämä luku on kuitenkin ehdoton maksimi ja todennäköisesti liian suuri, sillä muista kansallisuusryhmistä (ainakin ranskalaiset) palkkalistalla oltiin useammin kuin suhteella 11/46.

167 Lyonin asukasmäärä oli koko 1920-luvun noin 450–460 tuhatta, venäläisen yhteisön koko muutamia tuhansia. Tarkemmin asukasmääristä ja venäläisen yhteisön koosta luvussa 3.

168 Keinosilkin valmistus sisälsi kemiallisia prosesseja, jotka synnyttivät myrkyllisiä päästöjä. Bonnet Emmanuelle, Des femmes à l'usine : la Société Lyonnaise de Textiles Artificiels. 1924-1939. Mémoire de maîtrise, Université Lyon II, 1990, 42. Vuonna 1931 kaupungin väestöstä 33 % oli armenialaisia, 16 % italialaisia ja 5 % venäläisiä. Gousseff 2008, 174.

Alustavina hypoteeseina voidaan siis todeta, että Fazerilla työllistyneiden venäläisten urakehitys oli pitkäjänteisempi, kun taas MVP:n venäläiset vaihtoivat useammin työtä. Toinen alustava hypoteesi liittyy siihen, että Fazerin ja MVP:n ensimmäiset palkkausaallot johtuvat osaltaan kasvavasta venäläisten siirtolaisvirrasta: pakolaiset saapuivat ensin Suomeen ja vasta muutamia vuosia myöhemmin Ranskaan. MVP:n jälkimmäinen vuosien 1928–29 aalto on pikemminkin seurausta yrityksen sisäisestä talouskasvusta, sillä MVP ei ollut enemmistölle heidän ensimmäinen työpaikkansa Ranskassa. Osa vuosina 1928–30 Ranskaan saapuneista kuului myös Puolasta ja Baltian maista tulleisiin lamapakolaisiin.¹⁶⁹

2.2 Venäläisten työntekijöiden väestörakenne

Maailmansotaa edeltävän venäläisen emigraation on arvioitu olleen perhekeskeisempää kuin vallankumousten jälkeisen emigraation. Ero johtuu pitkälti sotilaiden painoarvosta 1920-luvun pakolaisvirroissa: merkittävä osa pakolaisista oli siis nuoria miehiä.¹⁷⁰ Naimattomien työntekijöiden lukumäärää taas kasvatti siirtolaisia palkkaavien ja välittävien järjestöjen naimattomia suosiva valintapolitiikka, sillä kokonaisten perheiden välityskustannukset olivat suuremmat ja sopimusten teko monimutkaisempaa.¹⁷¹ Ranskan venäläisistä miesten osuus oli vuoden 1926 väestönlaskennassa 65 prosenttia. Suomen osalta lukema liittyy tilasto-otokseen vuosina 1918–19 rajan ylittäneistä pakolaisista: heistä 53,3 prosenttia oli miehiä ja 46,7 prosenttia naisia (yhteensä 989 henkeä).¹⁷² Lyonin ympäristön, Rhône'n alueen väestönlaskennassa vuonna 1927 venäläisten miesten osuus oli n. 70 prosenttia.¹⁷³

Lyonin tekstiilitehtaan venäläisten sukupuolijakauma oli samankaltainen venäläisen emigraation yleisten tendenssien kanssa: MVP:llä työskennelleistä venäläisistä 91 prosenttia oli miehiä (156 henkilöä), kun ranskalaisten aineistossa miesten osuus on 40 prosenttia. Myös muissa emigranttitutkimuksissa miesten osuus suhteessa naisiin näyttää suurena: Bonnet'n tutkimuksessa Décines'in keinosilkkitehtaasta oli naisten osuus armenialaisista työntekijöistä 55 prosenttia, puolalaista 44 prosenttia ja venäläistä

169 Gousseff 2008, 119.

170 Jugoslavian venäläisistä vuonna 1921 oli 69 prosenttia miehiä, 70 prosenttia miehistä oli naimattomia, lähes kaikki naiset olivat naimisissa ja 19–45-vuotiaiden osuus ryhmästä oli poikkeuksellisen suuri (66 prosenttia). Simpson 1939, 85–86.

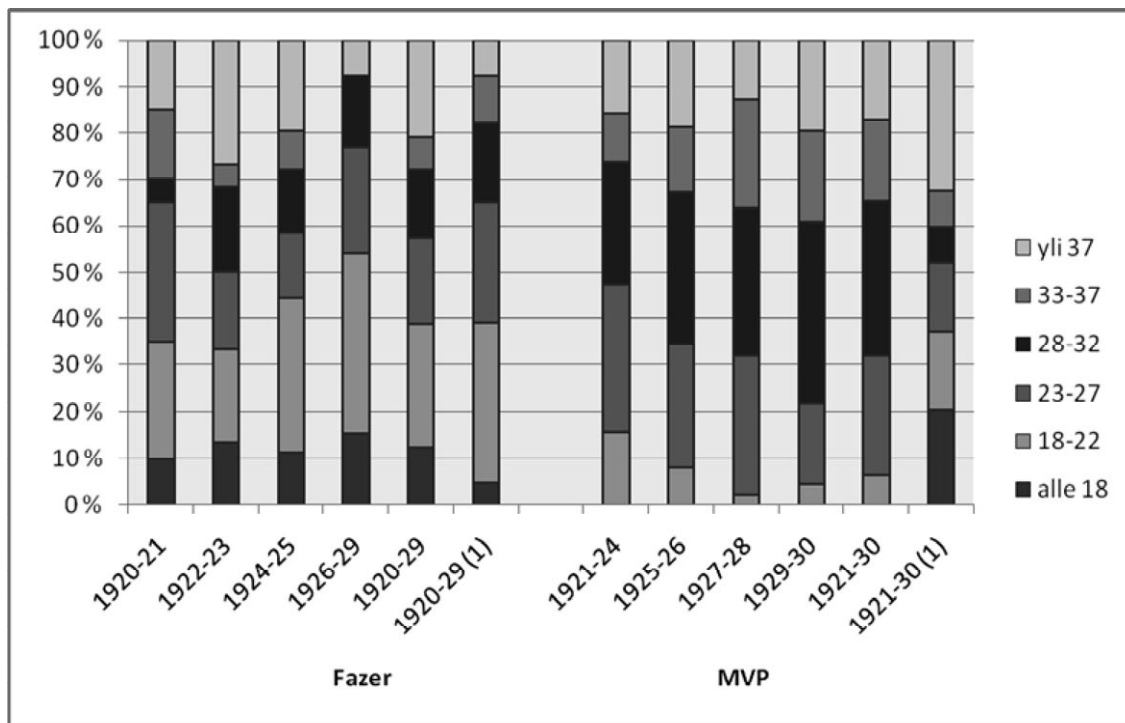
171 Gousseff 2008, 170.

172 Gousseff 2008, 190. Haimilan tilastot Suomeen vuosina 1918–1919 saapuneista pakolaisista perustuvat Rajamaan komendanttiviraston maahantulo- ja pidätysasiakirjoihin. Haimila 1997, 86.

173 Tilasto ulkomaalaisista Rhône'n alueella vuonna 1927. Statistiques des Etrangers en Résidence dans le département du Rhône, 1927. 4 M 415, Archives départementales du Rhône (ADR) Lyon.

34 prosenttia – siis miehiä oli venäläisistä 66 prosenttia.¹⁷⁴ Renault'n tehtailla vuonna 1926 venäläisistä työntekijöistä naisia oli 3,3 prosenttia, kun taas koko henkilöstöstä naisten osuus oli 10,1 prosenttia.¹⁷⁵

Kuvio 4. Fazerin ja MVP:n venäläisten sekä kotimaisten työntekijöiden ikäjakauma palkkausvuosien mukaan

Lähde: ks. Liitetaulukko 1.
(1) Kotimaisen aineiston työntekijät

MVP:n venäläisen aineiston ikähaarukka on 18 ja 52 ikävuoden välillä. Vain yksi nainen kuudestatoista oli työt aloittaessaan neiti. Neiti Borodine aloitti tehtaalla 18-vuotiaana, rouvista nuorin oli palkattaessa 22-vuotias mutta enemmistö kuitenkin jo vähintään 26-vuotiaita. Aineiston miehet taas olivat keskimäärin 31-vuotiaita saapuessaan MVP:lle, mediaanin asettuessa 30 vuoteen. Kuten näemme kuvioista 4, merkittävin MVP:lle palkattujen venäläisten ikäryhmä olivat 28–32-vuotiaat (33 prosenttia). Edelleen laajennettaessa haarukan reunoja voimme todeta, että kolme neljäsosaa venäläisistä oli työt aloittaessaan 23–37 vuoden ikäisiä. Aivan nuoria ryhmässä ei juuri ole, alle 18-vuotiaita ei yhtään. Renault'n lukemat ovat samansuuntaisia, sillä 63,8 prosenttia venäläisistä oli 25–34-vuotiaita vuonna 1926, ja vain 12,1 % oli 20–24-vuotiaita.¹⁷⁶ MVP:n ranskalaisen aineiston aloituskeski-ikä on myös 31 vuotta ja mediaani 27 vuotta, mutta ikähaarukka on huomattavasti laajempi:

174 Bonnet 1990, 73.

175 Le Guillou 1988, 30–31.

176 Le Guillou 1988, 32.

nuorimmat aloittivat työt 13-vuotiaina, vanhimmat 68-vuotiaina. Verrattaessa ranskalaisia ja venäläisiä työntekijöitä keskenään näyttäytyy ranskalaisten 13–22-vuotiaiden ryhmä suurelta ja 23–37-vuotiaiden ryhmä taas venäläisten vastaavaa ikäjoukkoa selvästi pienemmältä. Olisiko näin myös Lyonin venäläisen yhteisön ikäjakauma painottunut kolmenkymmenen ikävuoden ympärille?

Fazerilla venäläisten miesten ja naisten suhteellinen ero ei ole niin suuri kuin MVP:llä: kun suomalaisesta aineistosta on kolme neljäsosaa naisia, venäläisistä miehiä on muutamia prosenttiyksikköjä enemmän (yhteensä 55 prosenttia) kuin naisia. Venäläisten miesten suurempaa lukumäärää aineistossa selittää osaltaan venäläisten sijoittuminen useammin ylempiin työtehtäviin tehtaalla, mutta työntekijöiden työuria käsittelevässä kappaleessa toteamme, etteivät erot työtehtävien välillä ole kuitenkaan valtavia. Sukupuolijakauman perusteella voisi ajatella, että Helsingin venäläinen yhteisö oli miesvoittoinen, mutta erosi selvästi Lyonin tai Pariisin yhteisöistä. Suomeen pakeni paljon perheitä, sillä moni perhe siirtyi turvallisempiin oloihin rajan toiselle puolelle: Haimilan mukaan vuonna 1921 jopa 72 prosenttia Viipurin läänin venäläisistä oli naisia ja lapsia.¹⁷⁷ Myös autonomian ajan vanhavenäläinen yhteisö, sotilaita lukuun ottamatta, oli perhemuotoista väestöä.

Helsingin tapauksessa on syytä muistaa vanhan venäläisen yhteisön rooli aineiston rakenteen muokkaajana. Kun vanhat mestarit vähennetään yhtälöstä, sukupuolten välinen suhde tasoittuu. Muita tapoja erotella vanhan yhteisön venäläiset pakolaisista on kansalaisuuden saamisen tarkastelu: heti itsenäistymisen jälkeen kansalaisuutta hakivat ne, jotka olivat juurruttaneet asemansa (liike-elämä, sivistyneistö) Suomeen; varsinaisten pakolaisten piirissä kansalaisuutta ryhdytään hakemaan yleisesti vasta 1930-luvulla.¹⁷⁸ Suurta eroa jakoon ei kuitenkaan tule, jos aineistoa tarkastellaan Suomen kansalaisuuden saaneiden ja muun joukon välillä. Miesten lukumäärä on suurempi kansalaisuuden ottaneiden joukossa: tarkasteltaessa ei-kansalaisia ja vähennettäessä tästä vielä vanhat mestarit on miesten ja naisten suhde lähes sama. Kehitys tukee hypoteesia siitä, että uudempien tulokkaiden joukosta yhä useampi nainen oli tullut töihin Fazerille – oliko syynä perheiden kasvaneet taloudelliset tarpeet, naisille

177 Haimila Marjo, Kun kumous vie kodin. Suomeen paenneet venäläiset 1917–1927. SHS 1998, Doria-tietokanta: <<http://elektra.helsinki.fi/se/h/0073-2540/1998/111/kunkumou.pdf>>, ladattu 18.9.2008, 8, 18.

178 Kansalaisoikeuksien myöntämisessä on kaksi huippua: vuosina 1918–1923 kansalaisuus myönnettiin 1 584 venäläiselle, vuosina 1931–40 1 984 hengelle. Nevalainen 1999, 89–90.

sopivan työn lisääntyminen vai yksinkertaisesti naispuolisten venäläisten lukumäärän lisääntyminen Helsingissä?

Tarkasteltaessa Fazerin venäläisten työntekijöiden ikärakennetta, on ikähaarukka suurempi kuin MVP:llä: nuorimmat venäläiset aloittivat Fazerilla 15-vuotiaina, vanhimmat vielä 56-vuotiaina. Keskimäärin venäläiset työntekijät aloittivat työnsä Fazerilla 27-vuotiaina (mediaani 25 vuotta). Naiset olivat palkkaushetkellä keskimäärin vuotta nuorempia kuin miehet. Suomalaisen aineiston palkkauskkeski-ikä on 26 vuotta (mediaani 24 vuotta). Suomalaisten ja venäläisten ikäjakaumat muistuttavatkin pääpiirteittäin toisiaan. Suurin ero näkyy venäläisten palkkausikien kaksijakoisuutena: enemmistö heistä palkattiin nuorena, mutta verrattuna suomalaiseen aineistoon huomaamme lievän painotuksen myös yli 37-vuotiaina palkattujen joukossa. Myös Haimilan antamassa tilastossa korostuu 40–60-vuotiaiden yliedustus pakolaisten keskuudessa.¹⁷⁹ Hieman vanhempien työntekijäryhmien painoarvo puhuu puolestaan myös iäkkäämpien emigranttien hakeutumisesta Fazerille. Yli 37-vuotiaita palkattiin etenkin vuosina 1922–23, jolloin myös emigrantit alkoivat aktiivisemmin hakea töitä. Venäläisten työntekijöiden laaja ikähaarukka ja eri ikäryhmien tasainen painoarvo osoittavat myös, että *Fazerin akademia* on ollut merkittävä työllistäjä kautta venäläisen yhteisön. Nuorten puuttuminen MVP:n aineistosta puoltaa toisaalta selitystä Lyonin yhteisön sotilaspainotteisuudesta ja toisaalta korostaa Fazerin venäläisten ”normaaliutta” suhteessa suomalaisiin työntekijöihin ja perhemuotoisuutta suhteessa MVP:n yhteisöön.

Tutkittaessa työnsä aloittavien iäkiä on Lyonin ja Helsingin välillä nähtävissä kaksi muutosta. Vuosina 1925–26 MVP:lle palkattujen venäläisten iän mediaani oli 29 vuotta, vuosina 1927–28 se oli noussut 30 vuoteen ja edelleen kahtena seuraavana vuotena 32 ikävuoteen. Fazerin venäläisten kohdalla kehitys on lähes päinvastainen: vanhojen mestareiden palkkausiän mediaani oli 27 vuotta, vuosina 1922–23 uusien työntekijöiden ikien mediaani oli 28 vuotta, mutta laski seuraavana kahtena vuotena 24 ikävuoteen ja edelleen vuosina 1926–29 aina 21 vuoteen saakka. Muutos näkyy hyvin kuviossa 4: MVP:n venäläisten ikäpylväiden yläosa tulee paksummaksi, kun taas Fazerin

179 Huomioitava seikka on jälleen se, että Haimilan pakolaistilastot pohjautuvat vuosina 1918–19 rajan ylittäneisiin, kun venäläisten pakolaisvirrat jatkuivat aina vuoteen 1922 saakka. Haimilan ikäjakaumassa 0–19-vuotiaita oli 22,1 prosenttia, 20–39-vuotiaita 45,1 prosenttia, 40–59-vuotiaita 27,0 prosenttia ja 60–80-vuotiaita 5,8 prosenttia pakolaisista. Verrattuna Pietarin kaupungin vuoden 1910 ikäjakaumaan on erona alle 20-vuotiaiden pienempi määrä ja 40–60-vuotiaiden suurempi osuus pakolaisten joukossa. Haimila 1997, 89.

venäläisten ikäryhmissä nuorten osuus kasvaa vuodesta 1922 eteenpäin. Vertailu kotimaisiin aineistoihin alleviivaa ikäjakaumien muutoksia. Ensinnäkin Fazerin kotimaisten työntekijöiden ikien mediaani on vakaa: vuodesta 1922 eteenpäin se oli 23 tai 24 vuotta. MVP:n ranskalaisten työntekijöiden palkkausiät taas vaihtelevat hieman enemmän vuosina 1923–30, mutta mediaanien suunta on laskeva ja ne pysyvät 29 ja 24 vuoden haarukassa.

Fazerille palkattiin etenkin vuonna 1922 venäläisiä, jotka olivat muita työntekijöitä keskimääräistä iäkkäämpiä. Tämän ryhmän palkkauksen alku osui suurin piirtein elosyyskuulle 1921, jolloin Nevalaisen mukaan myös uudet tulokkaat aloittivat aktiivisen työnhaun.¹⁸⁰ Helsingin venäläisessä yhteisössä oli myös nuoria, ja vuodesta 1923 eteenpäin he olivatkin tyypillisiä työnhakijoita kotimaisen aineiston tapaan. Vaikuttaisi siis siltä, että iäkkäämpien venäläisten ryhmä koostui etenkin vallankumousemigranteista. MVP:llä venäläisten palkkausiät kasvoivat vuosien edetessä: saman ikäiset siis hakivat vuoron perään tehtaalle töihin, eikä nuorempia ikäluokkia ollut palkattujen joukossa samassa suhteessa kuin esimerkiksi ranskalaisten työntekijöiden joukossa.

2.3 Venäläisten syntymäajat ja siviilisäät

Gousseffin tulosten mukaan merkittävä osa Ranskaan saapuneista emigranteista kuului sukupolveen, joka oli kokenut vallankumoukset ja niitä seuranneen sisällissodan varhaisnuoruudessaan. Tapahtumat koskivat etenkin miesväestöä, joka ajautui ikänsä ja sukupuolensa vuoksi osaksi sisällissodan kahakoita. Sodan liikuttamiksi joutui myös juureton nuori väestö, joka oli työuransa alussa, mahdollisesti keskellä opintojaan, mutta joka värväytyi nyt sisällissodan armeijoihin tai vetäytyi taistelurintamien mukana kohti etelää ja edelleen ulkomaille.¹⁸¹ Samoihin tuloksiin oli aiemmin päätynyt Le Guillou Renault'n työntekijöiden suhteen: enemmistö venäläisistä oli syntynyt vuosina 1892–1902 ja elänyt siis täyttä nuoruuttaan sisällissodan syttyessä.¹⁸²

Tulkinta näyttäisi pitävän paikkaansa myös MVP:n työntekijöiden kohdalla: uusien työntekijöiden palkkausiät kohosivat kuljettaessa kohti 1930-lukua. Tarkasteltaessa aineiston venäläisten syntymäaikoja tulkinta vahvistuu entisestään. Keskiarvoisesti

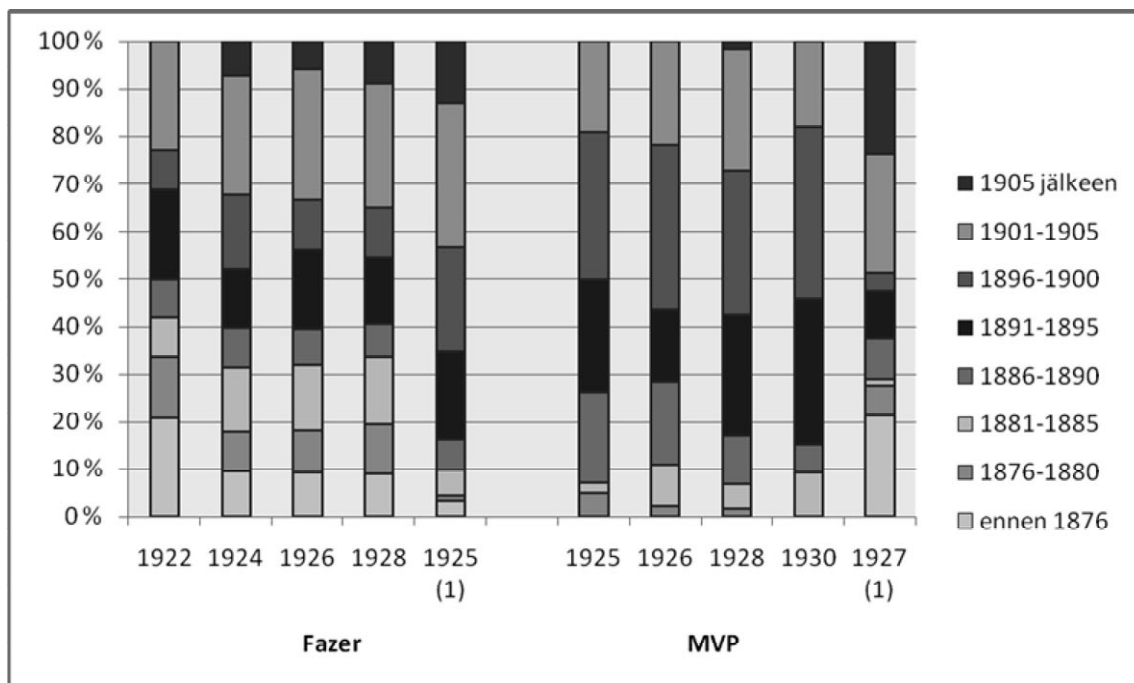
180 Nevalainen 1999, 144.

181 Gousseff 1996, 132–133.

182 Le Guillou 1988, 32–34.

MVP:lle palkatut työntekijät olivat syntyneet huhtikuussa 1896, naisten keskiarvo osui kesäkuulle 1897 ja miesten helmikuulle 1896. Tarkasteltaessa vuosittain uusien työntekijöiden syntymäaikoja, pysyy keskiarvo vuosien 1894 ja 1896 haarukassa; vuonna 1930 palkattujen syntymäkeskiarvo asettuu vuoden 1895 puolelle. Kuviosta viisi näemme, kuinka MVP:n venäläisistä työntekijöistä vuosina 1891–1900 syntyneet pysyvät vuodesta toiseen merkittävimpänä joukkona. Näin uudet työntekijät eivät olleet keskimäärin edeltäjiään nuorempia, vaan tismalleen samaa sukupolvea! Vuonna 1895 syntyneet olivat maailmansodan syttyessä 19-vuotiaita, täyttivät 22 vuotta kun vallankumouksia juhlittiin Venäjällä ja viettivät 25-vuotispäiviään Wrangelin armeijoiden evakuoituessa Krimiltä marraskuussa 1920.

Kuvio 5. Fazerin ja MVP:n venäläisten sekä kotimaisten työntekijöiden syntymävuodet työvuoden mukaan.

Lähde: ks. Liitetaulukko 2.
(1) Kotimaisen aineiston työntekijät

Fazerilla kaikkien venäläisen aineiston työntekijöiden keskimääräinen syntymäaika oli 30.7.1894 (suomalaisten syntymäaika 14.2.1897). Miesten syntymävuosien keskiarvo laskee vanhojen mestarien vaikutuksesta vuoteen 1892 (mediaani 1894), aineiston naiset olivat syntyneet keskimäärin vuonna 1896 (mediaani 1900). Myös syntymäaikojen mediaanin liike osoittaa, että lukumäärällisesti suurin osa oli keskiarvoa nuorempia henkilöitä, mutta ryhmän muutamat iäkkäämmät työntekijät laskivat syntymäkeskiarvoa. Kuviosta viisi näemme, kuinka tasainen Fazerin venäläisten syntymävuosijakauma on. Verrattuna suomalaiseen aineistoon oli venäläisten joukossa

merkittävästi enemmän vanhempia työntekijöitä. Heitä olivat mestarit sekä vuosina 1921–22 aloittaneet vallankumouspakolaiset. Kuten palkkausmääriä tarkastellessa huomasimme (kuviot 2 ja 3), pysyivät Fazerin venäläiset pitkäjänteisemmin töissä, kun taas MVP:n sisäänottomäärät vaihtelivat kokonaistyöntekijämäärän mukana. Tämä selittää Fazerin osalta ikäjakauman vuosivaihtelun tasaisuutta, ja MVP:n osalta tukee selitystä saman miessukupolven liikkeistä työn perässä: työntekijöiden vaihtuvuudesta huolimatta on MVP:lle tullut töihin suurin piirtein sama sukupolvi. Myös ranskalaiseen aineistoon verrattuna korostuu venäläisten keskiryhmien painoarvo, sillä ranskalaisten joukossa vuosina 1891–1900 syntyneet olivat selkeä vähemmistö.

Kuten todettu, on emigraatiota pidetty yleisesti erittäin miesvoittoisena sen maailmansotaan ja sisällissotaan liittyvien yhteyksien takia. Mitä perheisiin ja toisaalta miesten naimisiinmenoon tulee, eivät venäläiset sopeutuneet uusiin oloihin yhtä hyvin kuin muut Ranskan siirtolaisryhmät. Moni Ranskaan päätyneet emigrantti oli joutunut jättämään puolisonsa Venäjälle, perheet eivät uskaltaneet lähteä emigraatioon ja venäläiset yhteisöt jäivät vähälapsisiksi. Ranskan venäläisillä oli vuosina 1945–50 yksi lapsi kotitaloutta kohden, kun italialaisilla vastaava luku oli 2,7 ja puolalaisilla 2. Syyt tuskin olivat taloudellisia, sen sijaan iän puolesta venäläiset olivat Ranskaan saapuessa jo hieman myöhässä perheen perustamisen suhteen. Ehkä syinä vähälapsisuuteen olivat myös sosiaalisen aseman lasku, perheen perustamisen myöhästyttäminen paluuta odotellessa sekä tappion ja menetyksen psykologisesti passivoiva vaikutus.¹⁸³

Lasten koulutuksen turvaaminen – kielen ja kulttuurin säilyttäminen paluuta varten – oli emigranteille tärkeä asia, johon vielä talouskriisinkin aikana käytettiin merkittäviä resursseja.¹⁸⁴ Raeff on nähnyt emigranttikoulujen synnyn yhdeksi *Russia abroad* -ilmiön perustaviksi piirteiksi.¹⁸⁵ Kansainvälisesti tärkein koulujen rahoittaja oli venäläisten oma avustusjärjestö Zemgor¹⁸⁶. Suomessa merkittävin, valtionkin tukema avustusjärjestö, oli emigranttien vuonna 1916 perustama Erikoinen Komitea, joka

183 Gousseff 2008, 188–193.

184 Baschmakoff – Leinonen 2001, 88–89. Nevalainen 1999, 150.

185 Raeff 1990, 47–48, 52–58. Raeff 2008, 319.

186 "Zemgor eli 'Maaseutu- ja Kaupunki-toimihenkilöiden Liitto' (Sojuz zemskih i gorodskih obshestvennyh dejatelei) [..]." Pankakoski 2005, 266. Zemgor-järjestön alkuperä juontaa Venäjän kaupunki- ja zemstvohallinnon liitosta. Sodan aikana liitto avusti merkittävästi siviilejä ja lokakuun vallankumouksen myötä vanha hallinto lakkautettiin. Liiton jäsenet jatkoivat toimintaansa ulkomailla, ja vuonna 1921 sen hallitus perusti Zemgorin pakolaisten materiaalseksi ja moraaliseksi avustusjärjestöksi. Järjestön keskuspaikka oli Pariisi, ja se toimi kaikissa pakolaismaissa. Merkittävän Zemgorin apu (75 prosenttia vuosien 1921–37 menoista) kohdennettiin juuri lapsille. Simpson 1939, 181–182.

valvoi venäläisiä kouluja.¹⁸⁷ Suomessa oli jo autonomian aikana venäläisten koulujen verkosto, mutta niistä osa lakkautettiin itsenäistymisen myötä. Kuitenkin vielä vuosina 1923–24 maassa oli 22 venäläistä oppilaitosta, joissa kävi 1 260 oppilasta: kouluista seitsemässä oli ainoastaan emigrantteja, kuudessa vanhavenäläisiä ja yhdeksässä heistä molempia.¹⁸⁸ Ilman tarkempia lukumääriä voidaan siis todeta, että vanhavenäläisiä lapsia oli suhteessa enemmän, kun tiedämme emigranttien edustaneen vuonna 1923 vähintään kahta kolmasosaa Suomen venäläisistä.¹⁸⁹

Ranskan osalta tilastotietoja lasten määristä on vuosikymmenen lopulta: Zemgorin toimittama arvio vuodelta 1929 oli 4 535 venäläistä lasta, ja Kansainliiton raportin mukaan Ranskassa toimi vuonna 1930 yhdeksän venäläistä lastentarhaa ja ala-astetta, viisi toisen asteen oppilaitosta sekä yhdeksän sisäoppilaitosta, joissa oli yhteensä 657 lasta.¹⁹⁰ Ensimmäinen lukumäärä antaa meille viitteitä lasten pienestä lukumäärästä Ranskan yhteisöissä ja toinen emigraation liioitellusta panostuksesta lastensa suhteen, mikä oli myös osa emigraation merkittävyyden perustelua.¹⁹¹ Huomattavaa on lasten ja nuorten suurempi osuus Suomen emigraatiossa – tämä täydentää entisestään kuvaa Suomen perhemuotoisemmasta venäläisestä yhteisöstä.¹⁹² Villeurbanne'issa (Lyonin esikaupunkialue), jossa tutkittava *Bonnetterre*'en tehdasalue sijaitsi, asui vuoden 1929 väestönlaskennan mukaan 262 venäläistä, joista 31 oli lapsia.¹⁹³

Renault'n venäläisistä 62 prosenttia oli naimattomia (muista siirtolaisryhmistä 49 prosenttia, ranskalaisista 44 prosenttia naimattomia), 19 prosenttia naimisissa, kaksi prosenttia leskiä, ja naimisissa olevilla oli keskimäärin 0,79 lasta (muilla siirtolaisryhmillä 2,3–2,6 lasta).¹⁹⁴ Fazerin henkilökorttitietojen, EK-Valpon henkilömappien, kansallisuuden myöntämis- ja oleskelulupadokumenttien pohjalta voidaan todeta, että vähintään 21 (15 prosenttia) Fazerin venäläisistä työntekijöistä oli naimisissa (neljä pariskuntaa tehtaalla), kaksi oli leskiä ja lapsia työntekijöistä oli ainakin kymmenellä. Luku on todennäköisesti suurempi ottaen huomioon sen, että

187 Erikoisesta Komiteasta esim. Baschmakoff – Leinonen 2001, 135–136.

188 Nevalainen 1999, 168–169.

189 Ks. luku 2 sekä kuvio 1.

190 Gousseff 2008, 194.

191 Toinen ryhmä jonka eteen tehtiin (yliampuvia) taloudellisia ponnistuksia, järjestettiin keräyksiä, tanssiaisia yms. olivat invalidit. Heitä oli Ranskassa vuonna 1931 vain 600 henkeä, maailmalla yhteensä 6 082 henkeä. Gousseff 2008, 195.

192 Vuosina 1918–19 viisumilla Suomeen saapunut venäläinen oli tyypillisesti nainen, joka ylitti rajan lastensa kanssa. Haimila 1997, 91.

193 Tilasto ulkomaalaisista Villeurbanne'issa vuonna 1929. 4 M 416, ADR.

194 Le Guillou 1988, 34.

työntekijäkortit ovat lyhyiden työsuhteiden osalta usein puutteellisesti täytetyt. Edelleen ainakin 30 työntekijällä (yhteensä yhdeksän eri sukua) oli vähintään yksi perheenjäsen tai sukulainen samalla tehtaalla. Kahden suvun isä oli mestari. Sukulaissuhteiden merkitys korostuu myös vuosina 1918–1919 rajan ylittäneiden joukossa: 41,9 prosentissa tapauksista saapui rajan yli pakolainen sukulaisensa kanssa, yleensä puolisonsa, lastensa tai molempien kanssa.¹⁹⁵

Lyönin MVP:n työntekijöistä vähintään 16 henkilöä oli naimisissa (yhdeksän prosenttia) ja lisäksi kahdeksan rouvastyöntekijää oli joko naimisissa tai leskiä. Kahdeksaa pariskuntaa lukuun ottamatta ei perhekunnittain, eli saman sukunimisiä ja samassa osoitteessa asuvia löytynyt aineistoista enempää. Kuitenkin joka yhdeksännessä kortissa oli maininta siitä, että työntekijällä oli jo tehtaalla ennestään joku tuttava (muu kuin puoliso).¹⁹⁶ Sen sijaan ranskalaisten työntekijöiden tuttava tehtaalla oli lähes poikkeuksetta lähisukulainen, usein äiti, sisko, täti tai isä. Lapsia venäläisistä työntekijöistä oli kortistotietojen mukaan kuudella henkilöllä. Fazerin työntekijöihin verrattuna näyttäisi perherakenteiden osalta korostuvan yhteisön miesvaltaisuus ja toisaalta enemmänkin tuttavasuhteisiin kuin sukulaissuhteisiin perustuva sosiaalinen verkosto. Lisäksi naimisissa olevat MVP:llä työskennelleet miehet olivat hieman vanhempaa ikäpolvea kuin venäläiset työntekijät keskimäärin: ryhmä aloitti tehtaalla työt keskimäärin 36-vuotiaana.

Vaikka Fazerilla työskenteli vähemmän naimisissa olevia venäläisiä kuin Renault'lla, on huomioitava työntekijäryhmien ikäerot sekä miesten suuri osuus Renault'n tehtaalla: vuonna 1926 Renault'n venäläisten työntekijöiden enemmistö oli 24–34-vuotiaita miehiä, kun Fazerilla vuonna 1926 työskennelleistä naisista ja miehistä kaksi kolmasosaa oli alle 30-vuotiaita. Mahdollisuudet muodostaa perhe olivat siis merkittävästi suuremmat Fazerin kuin Renault'n venäläisillä. Erot täydentävät kuvaa Ranskan yhteisöstä miehisenä, melankolisena ja yksinäisenä.¹⁹⁷ Kuten tulemme seuraavassa luvussa huomaamaan, saavuttiin Ranskan provinssiin (ja myös Lyoniin) usein ulkomaan rekrytointien myötä. Näissä siirroissa yritykset pyrkivät välttämään perheiden palkkaamista niistä koituvien suurempien kustannuksien takia. Lyönin yhteisö näyttäisi muun Ranskan mukaisesti muodostuvan sisällissodan myötä

¹⁹⁵ Haimila 1997, 90–91.

¹⁹⁶ MVP:n työntekijäkorteissa tiedusteltiin, tunsiko työntekijä tehtaalta jo ennestään jonkun. Ks. Liite 2.

¹⁹⁷ Le Guillou 1988, 35; Gousseff 2008, 280–281.

paenneista nuorista miehistä¹⁹⁸, jotka eivät olleet emigroituneet lähisukulaisten tai perheen vaan muiden ikätovereidensa kanssa.

198 Silven mukaan Lyonin venäläisessä yhteisössä oli jopa vähemmän naisia kuin Ranskan venäläisten joukossa keskimäärin. Silve 1980, 53.

3 KAUPUNGIT

Lyonin venäläinen yhteisö ei ollut lukumäärällisesti suuri ennen ensimmäistä maailmansotaa, sillä Ranskaan saapuneet venäläiset oleskelivat pitkälti Pariisissa tai maan etelärannikolla.¹⁹⁹ Yhteisöllä oli kuitenkin omat eliittinsä, seurakuntansa ja järjestönsä, jotka antoivat Pariisin emigraation tapaan keski- tai yläluokkaiset kasvot koko yhteisölle.²⁰⁰ Helmikuun vallankumous otettiin Lyonissa vastaan positiivisin tunnelmin: toinen huhtikuuta 1917 perustettiin Lyonissa "venäläinen paluumuuttokomitea", joka hyväksyi Venäjän väliaikaisen hallituksen ohjelman poliittisten pakolaisten armahduksesta ja paluumuutosta.²⁰¹ Osa Lyonin yhteisöstä palasi vallankumousten myötä takaisin Venäjälle.

Arviot venäläisten määrästä 1920–30-luvuilla vaihtelevat suuresti, kuten arviot koko Ranskan venäläisten määrästä. Rhône-departementin venäläisten lukumääräksi saatiin väestönlaskennoissa 260 henkeä vuonna 1921, 1 500 vuonna 1926, 2 665 vuonna 1931 ja 2 669 henkeä vuonna 1936. Simpsonin tutkimuksessa Lyonin alueen venäläisyhteisö nostetaan Ranskan kolmanneksi suurimmaksi Pariisin ja Nizzan jälkeen (Nizzassa noin 4 000 henkeä, neljänneksi suurimmassa Marseille'ssa 3 700 venäläistä vuonna 1939).²⁰² Viranomaisten toimittama arvio Lyoniin asettuneista venäläisistä vuodelta 1931 oli 3 000 henkeä.²⁰³ Eräät kirkolliset arviot taas antoivat kaupungin ja esikaupungin venäläisten lukumääräksi 7 500 vuonna 1930. Silve esittää venäläisten määräksi, pohjaten tuloksensa väestönlaskentoihin sekä erään haastateltavan arvioon, Lyonin ympäristössä 2 000–3 000 henkeä 1920-luvun lopulla ja 1930-luvulla.²⁰⁴ Kaupungin koko asukasmäärä oli vuonna 1931 noin 450 000 henkeä, minkä lisäksi Lyonin seitsemässä esikaupungissa asui reilut 160 000 henkeä.²⁰⁵

199 Lyonin yhteisö arvioitiin vuonna 1917 muutaman sadan hengen suuruiseksi, ja sen kuvattiin sisältävän pääosin Venäjän poliittisia pakolaisia, maltillisia ja vallankumouksellisia. Lyonin prefektuurin kirje Ranskan sisäministeriölle 30.3.1917, viitattu Silve 1980, 59. Vuosina 1876–1911 Ranskaan saapuneista venäläisistä kolme neljäsosaa oli asettunut Pariisin ympäristöön (Seine) ja Välimeren rannikolle (Alpes-Maritimes). Gousseff 1996, 49.

200 Gousseff 2008, 175.

201 Comité russe du rapatriement, Lyon, Jevakhoff 2008, 51.

202 Simpson 1939, 306–308.

203 Tilasto Lyoniin asettuneista ulkomaalaisista vuonna 1931. 4 M 418, ADR.

204 Silve 1980, 49–52.

205 Cayez Pierre, Les mutations économiques et sociales. Teoksessa *Pelletier André – Rossiaud Jacques – Bayard Françoise – Cayez Pierre (toim.), Histoire de Lyon des origines à nos jours*. Éditions Lyonnaises d'Art et d'Histoire, 2007, 772–773.

Helsinki oli merkittävä venäläisten keskus autonomian aikana, olihan Helsinki autonomisen Suomen pääkaupunki. Venäläiset muodostivat myös autonomian ajan viimeisinä vuosikymmeninä suurimman ulkomaalaisväestön Helsingissä: venäjänkielisiä asukkaita oli kaupungissa vuonna 1910 5 466 henkeä.²⁰⁶ Kymmenen päivän kuluttua Senaatin vuoden 1918 karkotuspäätöksestä oli Helsingissä ilmoittautuneiden ulkomaalaisten lukumäärä 8 805 henkeä, heistä 5 529 oli venäläisiä. Karkotuspolitiikan seurauksena venäläisten lukumäärä Uudellamaalla putosi 1 400–1 500 henkeen, ja koko 1920-luvun ajan pääkaupunkiseudun venäläisten lukumäärä pysytteli 1 500–2 000 hengen tienoilla. Ryhmään sisältyi jo kaupungissa aiemmin asuneet vailla kansalaisuutta olevat sekä Uudellemaalle tuloa varten luvan saaneet pakolaiset. Vuonna 1930 venäläisiä pakolaisia arvioitiin olleen Uudellamaalla, pääosin Helsingissä, noin 2 000 henkeä.²⁰⁷ Helsingin kokonaisväkiluku oli vuonna 1920 mittaustavasta riippuen (väestölaskenta, henkikirjat, kirkonkirjat) 152–198 tuhatta, ja nousi vuonna 1930 aina 206–244 tuhanteen asukkaaseen.²⁰⁸

Euroopassa venäläinen emigraatio keskittyi suuriin kaupunkeihin: Suomessa keskuksia olivat Viipuri ja Helsinki, Ranskassa Pariisi, Saksassa Berliini ja Tshekkoslovakiassa Praha.²⁰⁹ Kaupungit tarjosivat pakolaisille taloudellisesti dynaamisen ympäristön, mahdollisuuden jatkaa opintoja²¹⁰, mutta ne houkuttelivat myös myöhempiä siirtolaisia liittymään jo syntyneeseen, omalakiseseen venäläiseen yhteisöön. Kaupungit olivat paikkoja, joissa "tapahtui" poliittisesti ja kulttuurisesti, olivathan pakolaiset keskimäärin oppineempia kuin venäläiset 1910-luvun lopulla keskimäärin.²¹¹ Poliittisesti Ranskan nähtiin olevan monarkistiemigranttien keskus, Berliinin emigrantit puolestaan kuvasivat itseään demokraattisemmiksi.²¹² Poliitikkojen ja kulttuurihenkilöiden mukana siirtyivät myös toimittajat. Poliitikko ja lehtimies I. Hessen kuvasi muistelmissaan,

206 Väestölaskennan arvio vuonna 1910 oli 5 466 venäjänkielistä asukasta Helsingissä, jonka lisäksi kaupungissa oleskeli ainakin 4 000 venäläistä sotilasta. Ryhmän koko oli neljä prosenttia (ilman sotilaita) Helsingin väestöstä. Åström Sven-Erik, Kaupunkiyhteiskunta murrosvaiheessa. Teoksessa *Rosén Ragnar et al. (toim.), Helsingin kaupungin historia, osa IV:2*. Helsinki 1956, 31–36.

207 Nevalainen 1999, 65, 70–71; Leinonen 1994, 184.

208 Siipi 1962, 139.

209 Pariisin alueella (Seine) oleskeli vuonna 1926 45 000 venäläistä. Berliinissä asui 1920-luvun alussa kaksi kolmasosaa Saksan venäläisistä. Prahaan oli asettunut vuosikymmenen alussa vain kolmasosa maan venäläisistä, vuosikymmenen lopulla osuus oli kohonnut kolmeen neljäsosaan. Gousseff 2008, 64–65, 126.

210 Vuonna 1922 pakolaisuudessa oli 15 192 yliopisto-opiskelijaa, joista kahdeksan tuhatta jatkoi opintojaan. Simpson 1939, 103.

211 Gousseff vahvistaa aiemmin annetut arviot siitä, että kaksi kolmasosaa (70 % Ranskaan saapuneista) pakolaisista oli suorittanut toiseen asteen opinnot. Simpson 1939, 85. Gousseff 1996, 125–126.

212 Suomela 2001, 44.

kuinka Helsinki oli 1910-luvun lopulla äänekäs emigranttien "mehiläispesä"²¹³, mutta jo vuoden 1920 keväällä kaupunki oli hiljentynyt ja alistunut – monet Suomessa toimineet emigraation lehtimiehet jatkoivat uraansa Riiassa, Berliinissä, Pariisissa ja Prahassa.²¹⁴

Kaupunkien myötä syntyi myös se järjestöjen verkosto ja sanomalehtien kirjo, joka synnytti *Venäjän rajojensa ulkopuolella*. Monet järjestöjen päämajat sijaitsivat pääkaupungeissa: Pariisissa oli avustusjärjestö Zemgorin keskustoimisto, ja kaupunki oli entisten suurlähettiläiden kokoontumiskaupunki (esimerkiksi vuonna 1921 perustettu Lähettiläiden neuvosto²¹⁵). Myös kenraali Wrangelin perustamaa emigranttien sotaveteraanijärjestöä ROVS:ia johdettiin Ranskasta käsin.²¹⁶ Kaupunkeihin syntyi laaja kirjo asukkaidensa omia järjestöjä, mutta esimerkiksi Lyonissa syntyneet järjestöt olivat lähes kaikki Pariisin keskusjärjestöjen alaisia paikallisosastoja.²¹⁷ Lisäksi Lyonissa järjestettiin poliittisia iltamia, mutta nämä kiinnostivat Silven haastattelemien venäläisten mukaan vain yhteisön pientä vähemmistöä.²¹⁸ Myöskään Lyonin poliisin MVP:n venäläisistä tekemiensä henkilökansioiden perusteella ei löydy viitteitä poliittisesta aktivismista, ja ylipäänsä aineistoja on vain kolme (verrattuna Fazerin työntekijöiden kahteentoista kansioon). Poliisiaineistot olivat syntyneet yleisistä rikkomuksista (maksamaton ravintolalasku²¹⁹, tappelu humalassa²²⁰), vain pappi Michiniä epäiltiin neuvostomielisistä asenteista, mutta epäilyt todettiin vääriksi.²²¹

Helsinki ja Viipuri olivat emigraatiolle tärkeitä etenkin 1910-luvun lopulla Suomen ollessa osa sisällissodan Pietarin rintaman tapahtumia, mutta kaupungit olivat osa monarkistiemigranttien sekä liberaalien vastavallankumouksellista verkostoa myös 1920-luvulla. Liberaalit poliittiset voimat kuihtuivat kuitenkin Kronstadtin kapinan epäonnistumiseen ja neuvostohallituksen aloittamiin venäläisen intelligentsian vainoihin. Monarkistien poliittisesti aktiivinen toiminta lamaantui vuonna 1927 Neuvostoliiton järjestämän peiteoperaation myötä.²²² Myös Fazerin tehtailla työskenteli

213 Tosin pikemminkin siinä merkityksessä, että siitä lähti paljon ääntä, muttei se saanut aikaiseksi käytännön tekoja.

214 Suomela 2001, 60–62, 69.

215 Pankakoski 2005, 204.

216 Russki-Obshtshe-Vojenski Sojuz. Pankakoski 2005, 299–300. Raeff 1990, 30.

217 Haastateltava herra B. arvioi Lyonissa olleen vuonna 1930 noin nelisenkymmentä venäläisten järjestöä. Silve 1980, 108, 114.

218 Silve 1980, 116.

219 Dossier Daniloff Alexandre. 3494 W 16, ADR.

220 Dossier Moissenko Antoine. 3494 W 31, ADR.

221 Dossier Michin André. 829 W 9, ADR.

222 Pankakoski 2005, 279–283, 406–410.

monarkistien politiikkaan osallistuneita: Vuonna 1924 Fazerilla aloittanut kenraalin poika Aleksander Holthoer oli mladorossien, nuorvenäläisten liikkeen johtaja 1930-luvulla²²³. Työntekijät Monomahoff ja Larionoff taas osallistuivat vuonna 1927 Venäjälle järjestettyihin pommiattentaatteihin, ja heidät karkotettiin Suomesta.²²⁴ Myös Fazerilla työskennellyt Mihail Koreneff tunsii molemmat karkotetut, mutta häntä ei todettu syylliseksi aktivismiin. Ylipäänsä työntekijöiden joukossa oli useita iäkkäitä mieshenkilöitä (vuosina 1921–1922 palkatut), joista monet olivat henkilömappien perusteella entisiä upseereita tai osallistuneet taisteluihin valkoisella puolella. Kuten todettu, tehtaan työntekijät kiinnostivat myös Etsivää keskuspoliisia, ja työntekijöiden joukossa oli kaksi tiedustelijaa. Vanhavenäläisen yhteisön toimintaan Fazerin työntekijät eivät näytä olleen liittyneen: työntekijöiden joukosta ei löytynyt ketään, joka olisi toiminut Rannan mainitsemissa Helsingin venäläisen yhteisön avainjärjestöissä.²²⁵

3.1 Pakolaisten tie kohdekaupunkiin

Fazerin työntekijäkorteissa ei ole mainintaa syntymäpaikasta tai edellisestä asuinpaikasta. On kuitenkin selvää, että ainakin pakolaisuuden alkuvuosina 1918–19 merkittävä osa Suomeen saapuneista venäläisistä pakolaisista tuli Pietarin seudulta tai läheltä rajaa.²²⁶ Lisäksi usealla tulijalla oli jo aiempi suhde Suomeen: monella oli Suomessa omaisuutta (kiinteistö- tai maaomaisuutta), pakolaiset olivat saattaneet käydä töiden takia rajan toisella puolella ja useilla oli tuttavvia tai sukulaisia Suomessa.²²⁷ Suomeen tulo ei ollut pakolaisten kannalta ongelmatonta. Kun pakolaisvirrat kasvoivat punaisen terrorin myötä Neuvosto-Venäjällä kesällä 1918, pyrki Suomi samaan aikaan pääsemään eroon maassa oleskelevista venäläisistä.²²⁸ Myös raja-alueen olot olivat epäselvät, ja tilanne alueella vaihteli sodan ja rauhan välillä. Moni pakolainen ylitti rajan salaa ja jopa uimalla Rajajoen yli.²²⁹ Gousseff on huomauttanut, että pietarilaisten pakosuunta, ja siten myös koko Venäjän läpi kulkeva pakolaisvirta suuntasikin maan

223 Pankakoski 2005, 357.

224 Etsivän keskuspoliisiin tiedottaja Pushkarjev oli hyvä ystävä Larionoffin kanssa, ja tätä kautta oli helppo saada tietoa emigranttapiirien aktivismista. Pankakoski 2005, 382–384, 409–410. Monomahoff 10672, Larionoff 10673. Hmp, EK-VALPO, KA.

225 Ranta 2004, liite 1.

226 73,0 prosenttia Haimilan otoksen (n=997) pakolaisista oli lähtöisin Pietarista, 11,0 prosenttia ”Venäjältä”, 2,1 prosenttia muualta. 13,9 % osalta ei lähtöpaikka ollut tiedossa. Haimila 1997, 86.

227 Nevalainen 1999, 38. Rajaviranomaisten kuulustelupöytäkirjoista käy ilmi, että noin 57 prosentilla salaa rajan ylittäneistä venäläisistä oli siteitä Suomeen: kuulusteltavat olivat asuneet Suomessa, heillä oli maassa sukulaisia tai he olivat kuuluneet maailmansodan aikaisiin sotajoukkoihin. Lukumäärä nousee 75 prosenttiin, kun mukaan lasketaan ne, jotka olivat ilmoittaneet päämääräkseen jonkun Suomen paikkakunnan ilman sen kummempaa syytä. Haimila 1997, 52–53.

228 Nevalainen 1999, 59–61.

229 Engman 2007, 158–159, 184, 198–201. Haimila 1997, 45.

sisäisesti pohjoisesta etelään.²³⁰ Näin venäläisillä oli yleensä Suomeen tuloon jokin erityinen syy.

Toisen merkittävän Suomeen saapuneen pakolaisaallon muodostivat maaliskuussa 1921 Kronstadtin kapinan myötä paenneet. Heistä suurin osa oli työläis- tai maatyöläistäustaisia. Koko pakolaisten ryhmä palasi kuitenkin takaisin Venäjälle muutamien vuosien sisällä.²³¹ Osa 1920-luvun venäläisestä yhteisöstä oli jo valmiiksi maassa, ja muuttui pakolaisiksi Suomen itsenäistymisen ja Venäjän romahduksen myötä. Mitä Helsinkiin saapuneisiin venäläisiin tulee, oli pääkaupunkiin pyrkijöitä paljon, mutta matkustuslupa myönnettiin vain erittäin pätevillä perusteilla.²³²

Muutamia viitteitä Fazerin venäläisten työntekijöiden alkuperästä saamme Etsivän keskuspoliisin henkilömapeista. Kahdentoista henkilömapiin perusteella toistuvat samat ennako-oletukset: lähes kaikki olivat tulleet Suomeen Pietarista (mukaan lukien vaimot), enemmistöllä oli jokin aikaisempi yhteys Suomeen, yleensä Helsinkiin (syntynyt Helsingissä, sukulaisia tai tuttavita Helsingissä, oleskellut aiemmin Helsingissä) ja muutamat olivat asuneet Helsingissä syntymästään saakka. Useilla oli myös sukulaissuhteita Baltian maiden venäläisiin. Pietarin ohella tulijat olivat kotoisin muualta Pohjois-Venäjältä tai Ukrainan alueelta. Kaksi henkilömappien venäläisistä oli tullut Suomeen Turkin Gallipolista evakuoituttuaan sinne valkoisten armeijoiden tappion myötä.²³³ Kuudessa henkilömapiissa oli merkintä Suomesta poistumisesta: kaksi matkusti Ranskaan²³⁴, yksi sai työpaikan Serbiasta²³⁵, yksi muutti Kanadaan²³⁶ ja kaksi karkotettiin vuonna 1927 osallisuudesta Moskovan pommiattentaattiin²³⁷. Toisin kuin Lyon, oli Helsinki venäläisille kohdekaupunkina tuttu ja maantieteellisesti lähellä heidän entistä kotipaikkaansa Pietaria.

Ranskaan paenneet venäläiset olivat pääosin kotoisin Venäjän eteläisiltä alueilta, mutta myös pääkaupungeista Pietarista ja Moskovasta saapui maahan pakolaisia.²³⁸ Myös Lyonin työntekijöiden synnyinpaikat näyttävät toistavan tätä asetelmaa. Le Guillou on jakanut tutkimuksessaan syntymäpaikkojen tarkastelua varten läntisen Venäjän

230 Gousseff 2008, 30–35.

231 Nevalainen 1999, 28, 38, 57.

232 Nevalainen 1999, 70–71.

233 Hmp:t Larionoff 10673, Koreneff 10810. EK-VALPO.

234 Hmp:t Raab-Thilén10289, Tshekanoff 10661. EK-VALPO.

235 Hmp Popoff 10425. EK-VALPO.

236 Hmp Glavatskaja 10276. EK-VALPO

237 Hmp:t Monomahoff 10672, Larionoff 10673. EK-VALPO.

238 Gousseff 2008, 42.

keisarikunnan sekä Etelä-Kaukasian alueet neljään osaan: pohjoisiin alueisiin, Kasakka-alueisiin, Ukrainan alueeseen sekä muihin eteläisiin alueisiin.²³⁹ Ukrainan alue kattaa yhdeksän kuvernementtia, kasakka-alueet kolme, pohjoiset alueet jäävät kasakka-alueiden sekä Ukrainan pohjoispuolelle ja muut eteläiset alueet ovat Kaspienmeren sekä Mustan meren väliin jäävät kahdeksan kuvernementtia.²⁴⁰ Aineiston venäläisten syntymäpaikat on tunnistettu pääosin kahden 1800–1900-lukujen taitteen karttalähteen avulla.²⁴¹ Niiden avulla löytyi 131 syntymäpaikkaa 170:sta, eli 76 prosenttia koko aineiston syntymäpaikoista. Tarkastelen Le Guillou'n tapaan lukumääriä suhteessa sekä tunnettuihin syntymäpaikkoihin (131 henkeä) että koko aineistoon (170 henkeä).

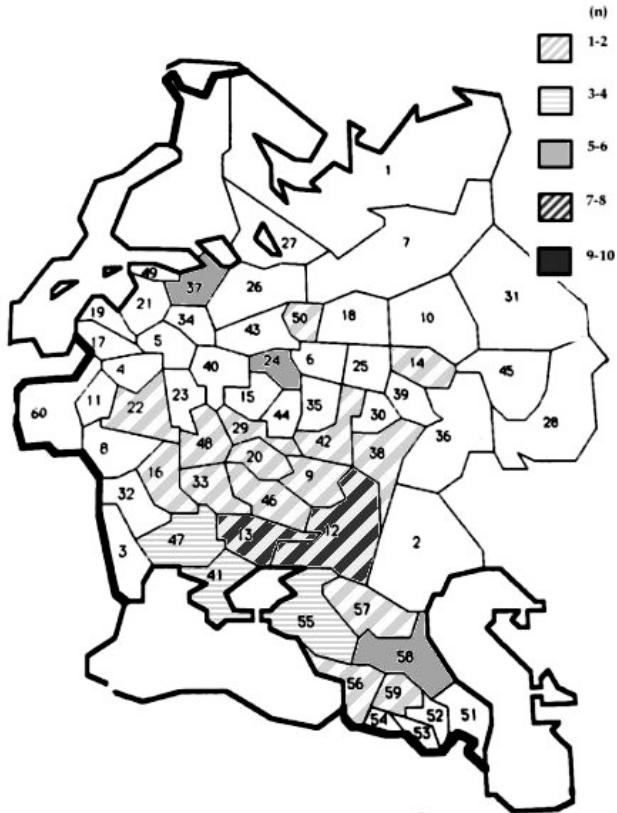
Tarkasteltaessa Lyonin venäläisten aineistoa kokonaisuutena on syntymäpaikkojen jakauma samankaltainen Le Guillou'n tulosten kanssa: Ukrainassa, kasakka-alueilla sekä muissa etelän kuvernementeissa oli syntynyt tarkalleen kaksi kolmasosaa MVP:n venäläistä, koko aineistosta 49 prosenttia (Le Guillou: 69,8 ja 52,5 prosenttia). Hajontaa kuitenkin syntyy heti eri alueiden välillä. Ukrainan alueella sijaitsi tunnistetuista syntymäpaikoista 30 prosenttia, kun Le Guillou'n antama luku oli 40,4 prosenttia. Kasakka-alueilla syntyneiden osuus oli 25 prosenttia (Le Guillou: 22,1 prosenttia) ja muiden etelän alueiden yhdeksän prosenttia (Le Guillou: 6,3 prosenttia). Pohjoisilla alueilla oli syntynyt 33 prosenttia henkilöistä (25 prosenttia suhteessa koko aineistoon), ja kun Moskovan ja Pietarin alueet kattoivat neljäkymmentä prosenttia pohjoisessa syntyneistä, jää muiden pohjoisten kuvernementtien osuudeksi vain 19 prosenttia kaikista syntymäpaikoista. Uralin länsipuoleisten alueiden ulkopuolella oli syntynyt työntekijöistä neljä: kaksi Vladivostokissa ja kaksi Venäjän ulkopuolella Konstantinopolissa. Tarkasteltaessa MVP:n työntekijöitä palkkausvuosien mukaan ei eri syntymäpaikkojen välille synny merkittäviä eroja: ukrainalaisten osuus oli vuosina 1923–26 palkattujen joukossa hieman keskimääräistä suurempi, ja vastaavasti vuonna 1928–30 aloitti hieman keskimääräistä enemmän kasakka-alueilla syntyneitä.

239 Le Guillou'n tekemän aluejaon perusteista, Le Guillou 1988, 36–44. Myös Ménégaldon ja Simpsonin erottelevat kolme venäläisten pakolaisten ryhmää. Ménégaldon mukaan "valkoiset venäläiset" olivat useimmiten ukrainalaisia (Billancourt-kaupunginosan kieli tyypillistä juuri keisarikunnan eteläisille keskiluokkaisille kaupunkilaisille), yksilöllisempien ja kunnianhimoisempien kasakoiden ryhmä taas säilytti "sotilaallisesti" järjestäytyneen verkostonsa. Kolmas ja heterogeenisin ryhmä olivat pohjoisten venäläiset. Ménégaldon 1998, 130–131. Simpsonin raportissa kerrotaan Ranskan Montargis'n venäläisestä yhteisöstä, jossa kasakoilla oli oma tapaamispaikkansa, kirjasto ja ravintola, ja kuinka ukrainalaiset olivat järjestäytyneet omaksi ryhmäkseen. Simpson 1939, 309.

240 Liite 4.

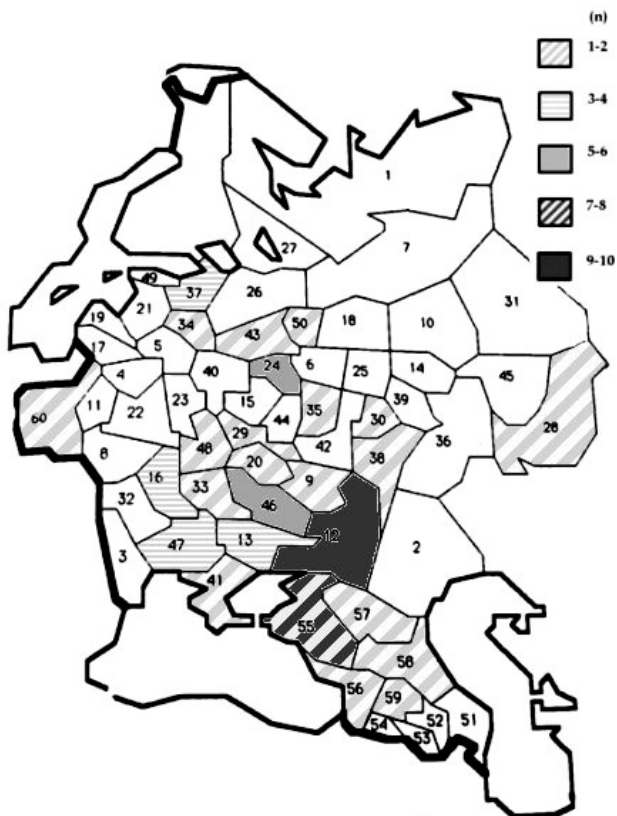
241 Comprehensive Atlas and Geography of the World, Blackie and Sons of Edinburg, Scotland 1882. <<http://feefhs.org/maps/ruse/mapiruse.html>>, ladattu 21.5.2008. The Harmsworth Atlas and Gazetteer, London circa 1908-09. <<http://feefhs.org/maps/harm/harmidx.html>>, ladattu 21.5.2008.

Kartta 1. MVP:lle vuosina 1923–1926 palkattujen venäläisten syntymäpaikat kuvernemeittittäin

Lähde: MVP:n henkilökortit, 45 J 924–928 ja 907–908, JBM, ADR; Ks. Liite 4.

Kartta 2. MVP:lle vuosina 1927–1930 palkattujen venäläisten syntymäpaikat kuvernemeittittäin

Lähde: MVP:n henkilökortit, 45 J 924–928 ja 907–908, JBM, ADR; Ks. Liite 4.

Syntymäpaikat seuraavat siis aiempia havaintoja siitä, että Ranskaan saapuneiden venäläisten pakolaisten enemmistö oli kotoisin Venäjän eteläosista. Tämä johtui pitkälti Ranskan osallistumisesta Etelän armeijoiden sekä Turkkiin, Balkanille ja välimeren saaristoon paenneiden sijoittamiseen. Yli kaksi kolmasosaa Ranskan venäläisistä pakolaisista oli paennut Venäjältä sisällissodan päättymisen myötä ja lähes yhtä usea oli matkannut Ranskaan ympärysvaltojen hallitsemien mustan meren ja Asovanmeren kautta.²⁴² "Etelän tie" olikin monista syistä merkittävä väylä pakolaisille: Ensinnäkin yleinen pakolaisvirta suuntautui rauhallisemmille, "vapaille" etelän alueille, jonne olivat jo paenneet monet järjestöt (Punainen risti, Zemgor), kollegat, ystävät tai perheenjäsenet. Pietarin asukkaista puolet pakeni etelään ja vain 15 prosenttia ylitti rajan lähimaihien (kuten Suomeen).²⁴³ Toiseksi Ukrainan ja Donin korkeudella sijaitsevista alueista ei tullut pelkästään kahden sisällissodan rintaman halkomia taistelukenttiä, vaan siviilit kohtasivat vallanvaihdokset kymmeniä kertoja: Mikhaïl Boulgakov muisteli, että vuosina 1918–20 valta olisi vaihtunut Kiovassa 14 kertaa! Kaaoksen keskellä ei liberalismiin, konservatismiin, sosialismiin, kommunismiin, isovenäläisen sovinismiin tai ympärysvaltojen politiikan kiemuroilla ollut enää väliä, vaan myös siviilit pakenivat pakolaisvirtojen mukana kohti etelän satamia. Näin kuusikymmentä prosenttia meriteitse evakuoituista ja Ranskaan saapuneista oli kotoisin Ukrainan alueelta, Pohjois-Kaukasiasta ja Volgan alasuistolta.²⁴⁴

Entä kuinka selittyy kasakka-alueiden sekä muiden eteläisten osien suurempi painoarvo MVP:llä, tai oikeastaan Ukrainan alueen pienempi osuus MVP:llä kuin Renault'illa? Selitystä on hankala löytää pelkästään henkilökorttien perusteella, sillä ero on todennäköisesti pelkkää sattumaa. Syy voisi kuitenkin löytyä teollisuudenalojen sekä Pariisin ja Lyonin alueiden välisistä eroista: MVP:n työntekijöistä oli ukrainalaisten joukossa muita ryhmiä enemmän koulutettuja työläisiä tai työnjohtoa (30 prosenttia), kun taas kasakka-alueiden ja muiden etelän alueiden joukosta heitä oli vain joka kymmenes.²⁴⁵ Olisiko Renault'n metalliala tarjonnut koulutetulle työvoimalle monipuolisempia työtehtäviä kuin Lyonin MVP? Ehkä myös pienempi kaupunki oli mieluisampi kohde maaseudun pakolaisille, kun taas Ukrainan suurista kaupungeista

242 Gousseff 2008, 23–24.

243 Gousseff 2008, 29–35.

244 Gousseff 2008, 26.

245 Le Guillou ei löytänyt merkittäviä eroja eri ryhmien koulutustason välillä. Pohjoisen sekä Ukrainan alueiden venäläiset sijoittuivat Renault'illa hieman parempiin työtehtäviin kuin kasakka-alueiden venäläiset. Le Guillou 1988, 236.

suunnattiin Pariisiin, monipuolisempien työmahdollisuuksien ja emigraation keskuksen läheisyyteen.

Lukumäärällisesti merkittävin osa pakolaisista saapui Ranskaan vuosina 1923–27. Itsenäisille saapujille ensimmäinen kohdekaupunki oli junayhteyksien takia Pariisi, välimeren kautta evakuoitua sijoitettiin Marseille'iin, johon muodostui pakolaisleirejä vastaanottoa varten.²⁴⁶ Marseille jäi enemmistölle vain tilapäiseksi oleskelupaikaksi, sillä täältä pakolaiset siirtyivät pienissä ryhmissä kohti sisämaan kaupunkeja, myös Lyoniin. Merkittävä osa Ranskan provinssin venäläisistä olikin rekrytoitu suoraan Turkista, Balkanilta tai Puolasta emigranttijärjestöjen ja Kansainvälisen Työtoimiston BIT:n²⁴⁷ organisoimina. Työsiirtojen myötä saapui yksi kolmasosa Ranskan venäläisistä pakolaisista, ja ylipäänsä enemmistö kaikista pakolaisista ilmoitti saapuneensa Ranskaan nimenomaan työn takia.²⁴⁸ Näin venäläiset levittäytyivät laajasti ympäri Ranskaa: vuonna 1926 oleskeli Ranskan yhdeksästäkymmenestä departementista 56:ssa yli sata venäläistä, tosin harvoin lukumäärä ylitti edes tuhannen hengen rajaa.²⁴⁹

MVP:n aineiston henkilökorttipohjista 133 on sellaisia, joihin kirjattiin tieto työntekijän edellisestä työpaikasta: korteista 90:ssä on tämä kohta täytetty. Tyhjäksi jätettyjä henkilökortteja (43 kpl) tarkasteltaessa huomaamme, että ryhmästä puolet oli aloittanut työnsä MVP:llä vuosina 1924–25. Heistä useat olivat naimisissa, ryhmä sisälsi myös naisia, ja työurat tehtaalla kestivät keskimäärin kaksi vuotta. Tämän ryhmän toinen puoli, jolla ei ollut aiempaa työkokemusta Ranskassa, saapui tehtaalle aivan 1920-luvun lopussa ja vuonna 1930. Tämä ryhmä koostui kokonaisuudessaan naimattomista miehistä, joiden työura tehtaalla tuli kestämään vain muutamia kuukausia. Jos kyseessä ei ole henkilökorttien huolimattomasta täyttämisestä johtuva virhe, voi ensimmäisen ryhmän nähdä olevan työsiirroilla Ranskaan ja suoraan Lyoniin saapuneita; myös Renault'n venäläiset olivat aloittaneet ensimmäisessä työpaikassaan enimmäkseen vuosina 1924–25, etenkin vuonna 1925 kuten MVP:n venäläisetkin.²⁵⁰ Jälkimmäinen vuosina 1929–30 saapunut ryhmä edusti 1920-luvun lopun työttömyyspakolaisia, joita tuli Ranskaan etenkin Puolasta ja Baltian maista²⁵¹.

246 Gousseff 2008, 160.

247 Bureau International du Travail.

248 Gousseff 2008, 162–164, 155.

249 Gousseff 2008, 157.

250 Le Guillou 1988, 63.

251 Gousseff 2008, 119.

Vuoden 1925 jälkeen palkatuista venäläisistä yhdeksänkymmentä oli kuitenkin työskennellyt jo Ranskassa ennen saapumistaan MVP:lle.²⁵² Heistä vajaalla kahdella kolmasosalla oli edellinen työpaikka ollut Lyonissa tai sen ympäristössä ja joka viidennellä Massif Centralista Pohjois-Ranskaan kulkevalla kaistaleella.²⁵³ Kymmenyksen työpaikkoja ei voinut sijoittaa kartalle. Lyonin alueen ulkopuolelta tulleiden työpaikat olivat pitkälti metalliteollisuuden työpaikkoja: Knutangen tehdas la Moselle'issa, Schneiderin tehdas Creusot'ssa Burgundissa, Normandian metallitehdas lähellä Caenia sekä Peugeotin tehdas Franche-Comté:ssa. Venäläisiä työllistäneet tehtaot olivat osa samaa tehtaotien ketjua, joissa myös Le Guillou'n tarkastelemat venäläiset olivat työskennelleet ennen saapumistaan Renault'ille. Verrattuna Le Guillou'n tuloksiin huomaamme kuitenkin, että MVP:lle saapujat tulivat pääosin Lyonin ympäristöstä ja Etelä-Ranskasta. Saapujista 62 venäläistä tuli MVP:lle Lyonin ympäristöstä tai lähialueilta kun vain kymmenen muutti Lyoniin Pariisista tai pohjoisen teollisuusalueilta. Renault'illa saapujia oli kaikkialta Ranskasta, mutta painopiste oli pohjoisen alueilla.²⁵⁴

Merkittävä osa Lyonin venäläistä näyttäisi saapuneen kaupunkiin joko työsiirtojen myötä tai Marseille'n kautta evakuoituna.²⁵⁵ Lyonin ympäristössä oli suoraan työpaikoille rekrytoivia yrityksiä ainakin Pont de Cheruy'n kaapelitehdas sekä kaksi merkittävää keinosilkkitehdasta Décines'issä (SLSA) ja Vaulx-en-Verin'issä (SASE).²⁵⁶ Pariisin suuresta painoarvosta huolimatta moni Lyonin venäläisistä ei poikennut pääkaupungissa ennen saapumistaan Lyoniin, eikä toisaalta lähtenyt Lyonista kohti Pariisia.²⁵⁷ Sama ilmiö näkyy myös MVP:n henkilökorteissa: vain kaksi työntekijää oli työskennellyt Pariisissa ennen saapumistaan Lyoniin. Edelleen Le Guillou'n havainnoissa Renault'n työntekijöistä oli lähtöisin Lyonin alueelta vain 2 prosenttia, joka on pieni osa verrattuna Lyonin venäläisen yhteisön kokoon.²⁵⁸ Lyonin seutu oli siis monelle Pariisiin verrattavissa oleva emigraation painopiste.

252 Yksi työntekijöistä saapui Lyoniin Saksan Kansainliiton valvomalta Saarin alueelta Ranskan rajalta.

253 Alueittain: Rhône-Alpes (muu kuin Lyon), Massif-Central, Bourgogne, Franche-Comté, Pariisi tai sen esikaupunkialue, Lorraine sekä Normandia.

254 Le Guillou 1988, 78–81.

255 Le Guillou 1988, 67–69. Gousseff 2008, 162. Silven venäläisille tavallisin saapumisreitti oli: evakuointi kohti etelää, meriteitse Välimeren itäosiin, Marseille'een ja Lyoniin. Silve 1980, 58.

256 Silve 1980, 42. SLSA – Société lyonnaise de soie artificielle, SASE – Soie artificielle du Sud-Est. Näillä kolmella tehtaalla oli työskennellyt ainakin 19 MVP:n työntekijöistä.

257 Silve 1980, 45.

258 Useampi saapuja on kotoisin departementeista 12, 45, 54, 57, 63, 77 tai Pariisin ympäristöstä kuin Rhône-Alpes'ilta (69). Le Guillou 1988, 271–272: Liitteet 5, taulukko 4.

Suurin osa työntekijöistä oli asettunut Lyonin ympäristöön jo ennen tuloaan MVP:lle. Neljälläkymmenellä prosentilla edellinen työpaikka oli tekstiilialalta: moni oli työllistynyt Gillet'n tekstiilikonsernilla, jonka tehdasalue sijaitsi *Bonneterre*'en-alueen vieressä, tai Décines'in ja Vaulx-en-Velin'in keinosilkkitehtailla, kuten myös hyvin moni Silven tutkimuksen Lyonin venäläisistä.²⁵⁹ Merkittävin työllistäjä (17 prosenttia) oli kuitenkin ollut Lyonin pohjoispuolella sijaitsevan Pont de Chéruey'n Grammont'n tehdas, jossa valmistettiin kaapeleita. Kaksi muuta, useita aineiston henkilöitä työllistäneitä, olivat Berlier'n autotehdas sekä Gillet-konsernin kemikaaliyritys Rhodiaséta. Henkilökorttien perusteella voimme todeta, ettei monikaan venäläinen tullut suoraan MVP:lle töihin, vaan *Velours et Peluches* oli vähintään toinen työnantaja Ranskassa. Kasvavana talousalueena Lyon tarjosi kuitenkin työtä siirtolaisille koko 1920-luvun ajan, ja oli näin yksi osa työtä hakevien venäläisten taipaleella.²⁶⁰ Lyonin seudulla sijaitsi monia suuria tekstiili-, metalli ja kemianteollisuuden yrityksiä, joiden välillä venäläisten oli mahdollista vaihtaa työpaikkaa.

3.2 Asuinpaikka kohdekaupungissa

Lyon ja Helsinki erosivat melkoisesti kaupunkeina 1920-luvulla: Lyonin väkiluku oli yli kaksinkertainen Helsingin väkilukuun verrattuna, ja kaupungin rakennuskanta oli sekä vanhempaa että laajempaa.²⁶¹ Helsinki oli ollut koko 1800-luvun hallinnollinen pääkaupunki ja yliopistokaupunki, josta itsenäistymisen myötä tuli Suomen pääkaupunki.²⁶² Lyon puolestaan oli ollut vuosisatoja Ranskan provinssin tärkeä liikekeskus, jossa silkkitöiden perinteet elivät vahvoina. 1920-luvulle tultaessa Lyonin laitamille oli muodostunut metalli-, kemian sekä tehdasmuotoista tekstiiliteollisuutta. Kaupungin asukasmäärä taas ei enää kasvanut, vaan muuttoliike keskittyi näihin teollistuneisiin esikaupunkialueisiin.²⁶³ Helsingissä tehtaat ja käsityölaitokset keskittyivät kahdelle alueelle, kaupungin lounaisosiin eli Hietaniemen ympäristöön sekä koillisosiin Pitkältäsillalta Siltasaaresta aina Toukolan rajalle

259 Silve 1980, 62–64.

260 Silven haastattelemien venäläisten mielestä merkittävä syy Lyoniin tuloon olivat erittäin hyvät työmahdollisuudet. Silve 1980, 60.

261 Laskemalla mukaan Lyonin esikaupungit on väkilukujen ero jopa kolminkertainen.

262 Helsingin teollisuuden painoarvoa ei kuitenkaan voi vähätellä: vuosisadan taitteessa Suomen suurimmat tehtaat sijaitsivat Tampereella, mutta työntekijöitä oli Helsingin teollisuudessa enemmän ja keskikokoisten tehtaiden tuotannon arvo suurempi kuin Tampereen suurten tehtaiden. Waris Heikki, Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin pitkänsillan pohjoispuolelle. Weilin+Göös, Helsinki 1973, 18.

263 Pinol Jean-Luc, Les mobilités de la grande ville : Lyon, fin XIXe - début XXe. Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, 1991, 47–53. Garrier 1988, 389–391.

saakka.²⁶⁴ Fazerin työntekijät työskentelivät Tehtaankadulla kaupungin lounaisosassa lähellä keskustaa. Bonnetterre'en tehdasalue sijaitsi Lyonin esikaupungin Villeurbanne'in sydämessä sivussa, mutta raitiovaunuyhteydessä Lyonin hallinnollisesta ja taloudellisesta keskustasta. Villeurbanne syntyi ja kasvoi MVP:n kaltaisesta teollisuudesta, Fazerin tehtaan synty oli päinvastoin seurausta kasvavasta ja urbanisoituvasta Helsingistä.

1870-luvulla Helsingin kaupunkiasutus oli muodostanut alueen, jonka pohjoisraja kulki Hietalahdesta Kruununhakaan ja jonka eteläpuolella ainoastaan Eira ja Tehtaankadun seutu olivat rakentamattomat.²⁶⁵ Vuosisadan loppupuolella asutus alkoi levitä pohjoiseen, lämmitettävien huoneiden lukumäärä kasvoi ja talot muuttuivat kivirakenteisiksi. Kivitalot keskittyivät kuitenkin enimmäkseen vanhoihin kaupunginosiin (01–05 ja Katajanokka 08), kun muilla alueilla (06–07, 09, 10–15) asuttiin vuokramaa-asituksen vuoksi yksikerroksisissa puurakennuksissa.²⁶⁶ Ensimmäisen maailmansodan jälkeen Helsingissä vallitsi asuntopula, jonka pahimpana vuonna 1923 asunnonvajausta oli 2 610 huoneiston verran. Rakennustoiminta keskittyi tällöin pääosin kaupungin länsiosiin, Töölöön ja Meilahteen, kun muissa keskustan vanhoissa kaupunginosissa jouduttiin rakentamaan uusia taloja puutalojen tilalle. Helsingin asuntokanta kasvoi vuosina 1918–45 85 prosentilla, vanhoissa kaupunginosissa (01–12) suoritettiin puolet näistä rakennustöistä.²⁶⁷

Helsingin "paremmiksi" kaupunginosiksi voidaan erottaa vaalitulosten, asukkaiden suhteellisen varallisuuden ja työväestön suhteellisen määrän perusteella 1920-luvun alussa kolme kaupunginosaa: Kaartinkaupungissa (03), Kaivopuistossa (09) ja Katajanokalla (08) oli asukkaista alle neljännes työväkeä vuonna 1922, vuoden 1927 eduskuntavaalien voittajapuolue oli ruotsalainen kansanpuolue ja verotuloissa kaupunginosat olivat vuonna 1925 Helsingin rikkaimpia seutuja. Vastaavasti Kruununhaassa (01), Kluuvissa (02), Eirassa (06), Etu-Töölössä (13) ja Ullanlinnassa (07) työväkeä oli alle 40 prosenttia asukkaista, RKP merkittävin puolue ja verotuloissa mitattuna kaupungin osat muodostivat varakkaamman alueen kuin pohjoinen

264 Åström 1956, 164, 176; Waris 1973, 52–53.

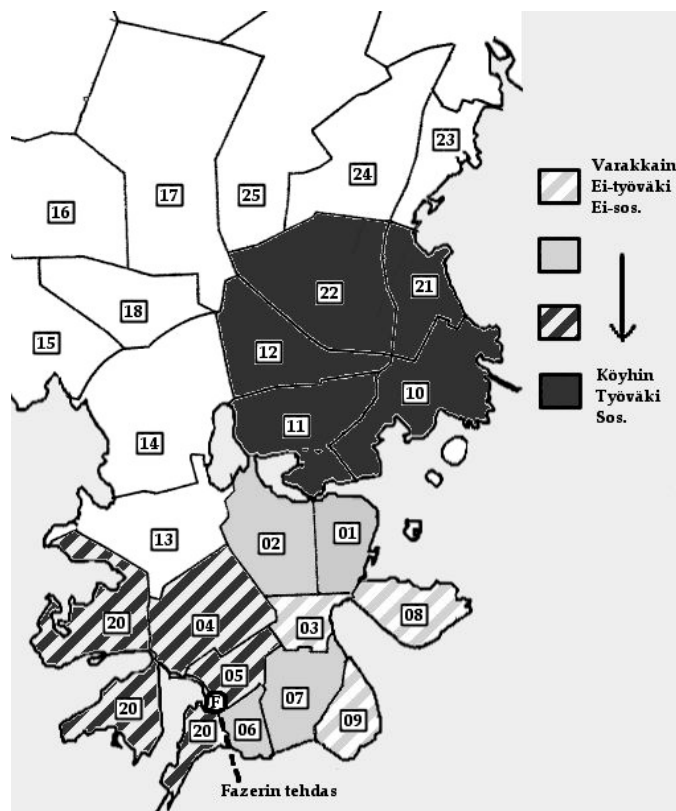
265 Åström 1956, 95–99. Kaupunginosat ja Helsingin kartta liitteessä 5.

266 Vuonna 1880 lämmitettyjä huoneita oli 24927, vuonna 1910 jo 90477. Vuonna 1910 huoneista oli kivirakennuksissa 01–05 kaupunginosissa ja Katajanokalla yli 85 prosenttia, 06–07 kaupunginosissa 61 prosenttia, ja muualla alle puolet. Åström 1956, 115–118.

267 Siipi 1962, 236–238. Asuntopula olikin yksi niistä seikoista, joissa venäläisvastaisissa mielipidekirjoituksissa vedottiin. Esim. Engman 2007, 127–131.

kantakaupunki. Selkeitä työläiskaupunginosia olivat Sörnäinen (10), Kallio (11), Alppiharju (12), Vallila (22) ja Hermannin (21), joissa työväestön osuus oli jopa yli 70 % asukkaista, suosituimmat eduskuntapuolueet olivat sosialidemokraatit sekä kommunistit ja varallisuustasoltaan alue oli Helsingin alhaisinta. Kahden ääripään väliin jäivät Punavuoren (05) pitkäaikaiset työväestön asuinalueet sekä Länsisatama ja Ruoholahti (20) ja läntinen osa Kampia (04): keskiarvoja tarkastellessa kaupunginosien asukkaista noin puolet oli työväestöä ja vuoden 1927 vaalien suosituin puolue oli sosialidemokraattinen.²⁶⁸

Kartta 3. Helsingin kaupunginosat, Fazerin tehdas sekä jako sosiaalisiin alueisiin 1920-luvulla

Lähde: Ks. Liite 5.

268 Siipi 1962, 276–286. On kuitenkin syytä mainita, että sosialidemokraatit menestyivät vaaleissa paremmin kuin ylipäänsä järjestötoiminnassa – kommunistit taas ohjasivat ja olivat vahvassa asemassa kaupunkien ammattiyhdistystoiminnassa. Sosialidemokraattisen puolueen jäsenmäärä tippuikin Helsingissä vuoden 1919 9000 jäsenestä vasemmiston jakaantumisen myötä 500–600 jäseneseen (vuosina 1921–1925). Sosialistisen työväenpuolueen Helsingin kunnallisjärjestö tilastoi itselleen vuonna 1922 5300 kannattajaa. Kettunen Pauli, Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930. SHS, Helsinki 1986, 216–226.

Lyonin kaupunki on vanha roomalaisten pääkaupunki, joka on rakennettu kahden joen, Rhône'in ja Saône'in, risteyskohtaan.²⁶⁹ Jokien väliin jäävästä niemekkeestä kehittyi kaupungin taloudellinen keskus (kaupunginosat 1 ja 2). Niemekkeen pohjoisosaan, kukkulan päälle syntyi 1700-luvulta alkaen silkkityöläisten kaupunginosa Croix-Rousse (kaupunginosa 4). Lyonin vanha roomalainen keskus sekä kirkon pitkään omistama alue sijaitsi kaupungin länsiosassa Fourvièren-kukkulalla (kaupunginosa 5).²⁷⁰ Kaupungin itäpuoliset alueet kokivat 1800-luvun lopulta alkaen merkittävän kasvun teollisuuden keskittyttyä yhä voimakkaammin sinne: vuosina 1896–1911 kasvoivat etenkin itäisten kaupunginosien 3 ja 7 sekä Villeurbanne'in väkiluvut. Rhône-joen itäpuolen kaupunginosista kuudenteen syntyi 1800-luvun lopulla muista idän kaupunginosista poiketen eliitin asuinalue. Sama itä-länsi-jako on havaittavissa Lyonin rakennuskannassa, joka on jakautunut kahteen ajalliseen kauteen: vuosina 1871–1914 rakennetuista taloista enemmistö nousi kaupunginosaan 1,2 ja 6. Toisena kautena, maailmansotien välisenä aikana, rakennettiin Lyonin itäpuolelle kaupunginosaan 3 ja 7 sekä Villeurbanne'iin.²⁷¹

Pinol on jakanut vuosien 1896–1936 Lyonin kolmeen eri *sosiaaliseen tilaan* siten, kuinka kaupungin eri maantieteelliset osat suhtautuvat sosiaalisten ja taloudellisten muuttajien mukaan toisiinsa.²⁷² "Parhaimmat" kaupunginosat olivat Lyonin jokien väliin jäävän niemekkeen keskusta (kaupunginosat 1 ja 2), läntinen Fourvièren kukkula ja sen ympäristö (kaupunginosa 5) sekä kuudennen kaupunginosan pohjoiset alueet. Toiseksi "parhaat" alueet ovat niemen eteläkärki (kaupunginosa 2) ja kaupunginosan 1 pohjoiset osat, Croix-Rousse'in perinteinen silkkialue (kaupunginosa 4) sekä niemen molemmilla vastarannoilla sijaitsevat alueet (kaupunginosien viisi, kolme ja seitsemän jokien läheisyydessä sijaitsevat alueet). Alimpaan, kolmanteen luokkaan on sijoitettu Lyonin äärimmäisimmät alueet luoteesta (uusi yhdeksäs kaupunginosa), kaakosta (uusi kahdeksas sekä seitsemännen eteläosat) sekä idästä (kolmannen kaupunginosan itäiset alueet). Villeurbanne'in alue edustaa neljättä, kaikkein teollisinta aluetta.

269 Lyonin alueesta, kaupungin sijainnista ja kehittämisestä esim. Laferrère Michel, *Les pays lyonnais et le site de Lyon*. Teoksessa *Latreille André (toim.), Histoire de Lyon et du Lyonnais*. Éditions Privat, 1988.

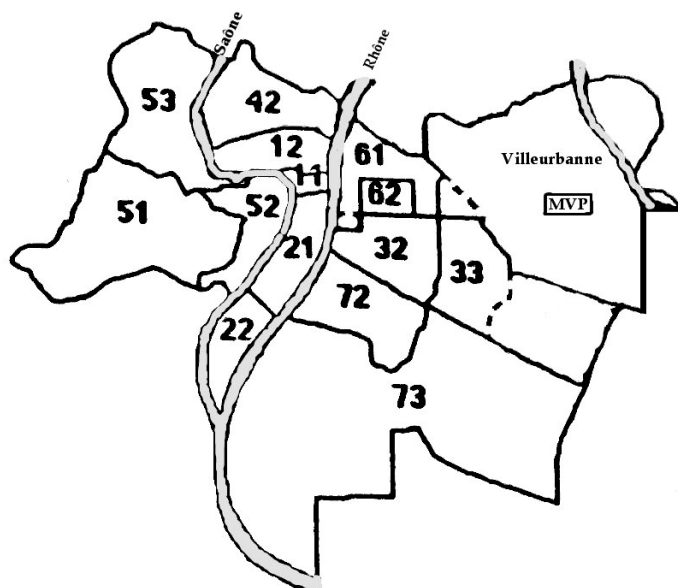
270 Ensimmäinen jako kaupunginosaan tehtiin vuonna 1852 alueliitosten myötä. 1920-luvulla kaupunginosa oli seitsemän kappaletta.

271 Pinol 1991, 37–39.

272 Pinol toteaa, että vuosien 1896 ja 1936 välillä ei tapahtunut merkittäviä muutoksia eri alueiden sosiaalisten tuntomerkkien välillä. Tarkemmin Pinolin jaosta: Pinol Jean-Luc, *Mobilités et immobilismes d'une grande ville : Lyon de la fin du XIXe siècle à la Seconde Guerre mondiale*. Volume II. Centre Pierre Léon, Université Lumière Lyon II, 1989, 401–411. Tarkempiana karttana olen käyttänyt Bachelet G., *Plan de Lyon et sa banlieue*. Cohendet, 1946.

Villeurbanne'ista Pinol on irroittanut eteläosat osaksi Lyonin itäosia sekä liittänyt Lyonin kuudennen kaupunginosan itäalueet Villeurbanne'iin.

Kartta 4. Lyonin kartta, Villeurbanne, MVP:n Bonneterran alue sekä jako Pinolin sosiaalisiin tiloihin (vuodet 1896–1936)

Lähde: Ks. Liite 6.

Yksinkertaisesti voidaan todeta, että Rhône- ja Saône-jokien väliin jäävä niemi oli eliitin keskus²⁷³, Lyonin kaakkoisosat (73 ja 33) sekä koillisessa sijaitseva Villeurbanne olivat kasvavia teollisuuden keskuksia²⁷⁴. Jo alueiden rakennuskanta erosi toisistaan iän ja hygieniatason puolesta: vuonna 1939 Lyonin niemekkeen rakennuksista kolme neljäsosaa oli rakennettu Kolmannen tasavallan aikana kun seitsemännen kaupunginosan ja Villeurbanne'in rakennuksista vain joka kymmenes oli tältä kaudelta. Vuonna 1954²⁷⁵ "parhaimpien" kaupunginosien (kuudes ja toinen) asunnoista 92 prosentissa sai juoksevaa vettä, 56 prosentissa oli sisä-wc:t ja 27 prosentissa saniteettitilat; Villeurbanne jäi näistä luvuista (87, 49 ja 11 prosenttia), vaikka

273 Lyonin eliittikerhojen jäsenet asuivat pääosin toisessa tai kuudennessa kaupunginosassa (tilastot vuosilta 1906 ja 1936). Pinol 1989, 239, 254.

274 Villeurbanne on pysynyt itsenäisenä kaupunkina aina tähän päivään saakka useista liitosyrityksistä huolimatta (mm. 1874 ja 1903). Villeurbanne'in teollistumisen kulta-aika alkoi 1880-luvulla varsinkin sen Lyonin viereisillä alueilla, ja aina vuoteen 1920 saakka kaupungin teollisuus oli tekstiilituotantoon pohjautuvaa. Lyonin kaakkoisosien teollistaminen alkoi vasta ensimmäisen maailmansodan aikana, jolloin tehtaita rakennettiin etenkin sotateollisuuden tarpeisiin (painoarvo oli siis metalli- ja kemianteollisuudessa). Cayez Pierre – Bayard Françoise, Histoire de Lyon. Tome II : du XVIIe siècle à nos jours. Horvath, 1990, 337–338. Absoluuttisina yritysmäärinä (vuonna 1930) Villeurbanne johti perinteisillä aloilla (tekstiili, silkki, ym. kankaiden käsittelyteollisuus), metalliteollisuuden sekä kemianteollisuuden painoarvot olivat Lyonin ja Villeurbanne'in välillä lähes yhtä suuret. Pinol 1989, 300–301.

275 Vuosiluku tosiaan 1954, Pinolilla ei ole tilastoa sotien väliseltä ajalta. Lukemat on otettava vain suuntaa-antavina.

rakennuskanta oli Lyonin keskustaa nuorempaa.²⁷⁶ Villeurbanne'in sekä Lyonin kaakkoisalueiden asukkaat työllistyivät teollisuudesta: vuonna 1930 oli Villeurbanne'in aktiiviväestöstä neljä viidesosaa teollisuustyöntekijöitä, kaakkoisalueiden aktiiveista 80 prosenttia laskettiin työläisiksi. Myös alueiden asukasmäärät kasvoivat räjähdysmäisesti teollistumisen myötä. Lyonin asukasluku pysyi vuosivälillä 1906–1931 noin 450 tuhannessa kuitenkin niin, että kaupungin itäisten osien asukasluku kasvoi hiukan. Villeurbanne'in asukasmäärä lähes kaksinkertaistui kuljettaessa vuodesta 1911 (42 400) vuoteen 1931 (82 000).²⁷⁷

Tarkastelluista tehtaista Fazerin tehdas sijaitsi yrityksen omistamassa korttelissa, Tehtaankatu 27–29:ssä Telakkakadun ja Perämiehenkadun välissä. Ensimmäinen osa korttelista (Tehtaankatu 29) hankittiin vuonna 1897 ja loput osat vuosina 1918 ja 1919.²⁷⁸ Kortteli sijaitsi kantakaupungissa Punavuoren kaupunginosan (05) lounaisosassa aivan Eiran (06) rajalla. *Bonneterre*'in tehdasalue ei sijainnut Lyonin keskustassa, eikä sen laitamilla, vaan keskellä Villeurbanne'ia. Tehdasaluetta rajasivat Avenue du Bonneterre, Cours du sud, Rue du 4 Août ja Rue Camille Koechlin. SALTS'in toimisto sijaitsi Rue du 4 Août:lla *Bonneterre*'in tehdasalueella.²⁷⁹

Missä Fazerin venäläiset työntekijät kaupungissa sitten asuivat?²⁸⁰ Taulukkoon yksi on poimittu tietoja venäläisten ja kotimaisten työntekijöiden asuinpaikoista Helsingissä heidän aloittaessaan työt Fazerilla. Lisäksi asuinpaikat esitetään aiemmin tehtyyn sosiaaliseen ja taloudelliseen jakoon perustuen. Tarkasteltaessa venäläisten aineistoa kokonaisuutena huomaamme, että kotimaisesta aineistosta poiketen asuivat venäläiset alueilla II ja III, eivätkä Pitkäsillan pohjoispuolella. Lisäksi venäläiset asuivat hieman kotimaisen aineiston työntekijöitä useammin Helsingin parhaissa kaupunginosissa. Asetelman pohjalta näyttäisi myös siltä, että Pitkäsillan pohjoispuolella ei asuttu heti vuosikymmenen alussa, vaan heidän osuutensa palkatuista työntekijöistä oli suhteellisesti suurempi vuosina 1923–1925.

276 Pinol 1991, 36–37.

277 Cayez 2007, 772–774.

278 Herold, 7–8. Korttelin historiasta Hietanen Jiri, Mestaritalon historia.

<<http://www.mestaritalo.com/historia.asp>>, ladattu 20.5.2008.

279 Brunet 1996, 8–9.

280 Apuna osoitteiden sijoittamisena kaupunginisiin: Pesonen (toim.) 1970; Korttelit.fi,

<<http://www.korttelit.fi/kaupunki.php>>, ladattu 21.5.2008. Fazerin työntekijöiden asuinosoitteiden jako kaupunginosittain liitetaulukossa 3.

Taulukko 1. Fazerin venäläisten sekä kotimaisten työntekijöiden asuinpaikat Helsingissä palkkaushetkellä

Kaup.os.	1920-22		1923-25		1919-29 ¹		1923-25 (kotim.)		1919-29 ¹ (kotim.)	
	(henkeä)	(%)	(henkeä)	(%)	(henkeä)	(%)	(henkeä)	(%)	(henkeä)	(%)
03,08,09 (I)	2	4,7	5	6,9	7	5,2	3	2,6	3	1,5
01,02,06,07 (II)	14	32,6	16	22,2	36	26,7	28	24,3	53	26,2
04,05,20 (III)	15	34,9	21	29,2	45	33,3	18	15,7	44	21,8
10-12,21-22 (IV)	3	7,0	12	16,7	17	12,6	40	34,8	58	28,7

Lähde: ks. Liitetaulukko 3.

1 Ennen vuotta 1919 palkattujen osalta on huomioitu heidän osoitteensa vuonna 1919.

Tarkastelemalla koko aineiston aakkosellisesti järjestettyä osoiteluetteloa nousee esiin muutamia asuinpaikkoja ylitse muiden: Albertinkatu 4 Punavuorella, Tokankatu²⁸¹ 4 Munkkisaarella, Liisankatu 29 ja Manesikatu 5 Kruununhaassa, Kolmas Linja 21 Kalliossa sekä Vladimirinkatu²⁸² 51 Kampissa. Liisankatu 29:ssä sijaitsee ortodoksisen kirkon pappila vuonna 1905 valmistunut pappila, Kruununhaassa on myös ortodoksinen Pyhän Kolminaisuuden kirkko sekä Katajanokan ja Kruununhaan rajalla Uspenskin katedraali.²⁸³ Fazerilla työskentelivät muun muassa rovasti Lisovskin neljä lasta, muilla Liisankatu 29:ssä asuneilla saattoi olla tilapäinen osoite ortodoksisessa seurakunnassa.²⁸⁴ Tokankatu 4 taas sijaitsi Fazerin tehdasta vastapäätä, myös Albertinkatu 4 oli tehtaan läheisyydessä. Venäläisten asumisen voisi täten ajatella jakautuvan kolmeen pisteeseen: Kruununhakaan, tehtaan läheisyyteen sekä varsinkin myöhempinä vuosina Pitkäsillan pohjoispuolelle.

Tutkimalla Fazerin venäläisten aineistoa kaupunginosittain huomaamme, että koko aineiston yleisimmät asuinpaikoinnot olivat Kruununhaka ja Kamppi (16 prosenttia molemmissa), Punavuori (10 prosenttia), Pitkäsillan pohjoispuoli²⁸⁵ (13 prosenttia) sekä Eira ja Ullanlinna (yhteensä 9,6 prosenttia). Kantakaupungin alueen ulkopuolisen osoitteen oli ilmoittanut kaksitoista prosenttia työntekijöistä. Työväestön kaupunginosissa asui siis pieni osuus Fazerin venäläisistä. Tarkasteltaessa asuinpaikkoja miesten ja naisten osalta muuttuvat painopisteet hieman: naistyöntekijät asuivat miehiä useammin Kaartinkaupungissa, Kaivopuistossa ja Katajanokalla (naisista 8 prosenttia, miehistä 2 prosenttia), myös Kruununhaassa oli naisten edustus yleisempää (19

281 Telakkakatu vuodesta 1928 eteenpäin. Pesonen (toim.) 1970, 141.

282 Kalevankatu vuodesta 1928 eteenpäin. Pesonen (toim.) 1970, 106.

283 Koukkunen Heikki – Kasanko Mikael, Helsingin ortodoksinen seurakunta 1827–1977. Helsingin ortodoksinen seurakunta, Helsinki 1977, 157–160, 22–25, 37–42.

284 Hmp 10695 Lisovskij Nikolai. EK-VALPO.

285 Sisältäen Sörnäisen, Kallion ja Alppiharjun, joista tärkein painoarvo oli Kallion kaupunginosalla.

Kukaan työntekijöistä ei asunut Vallilan tai Hermannin kaupunginosissa.

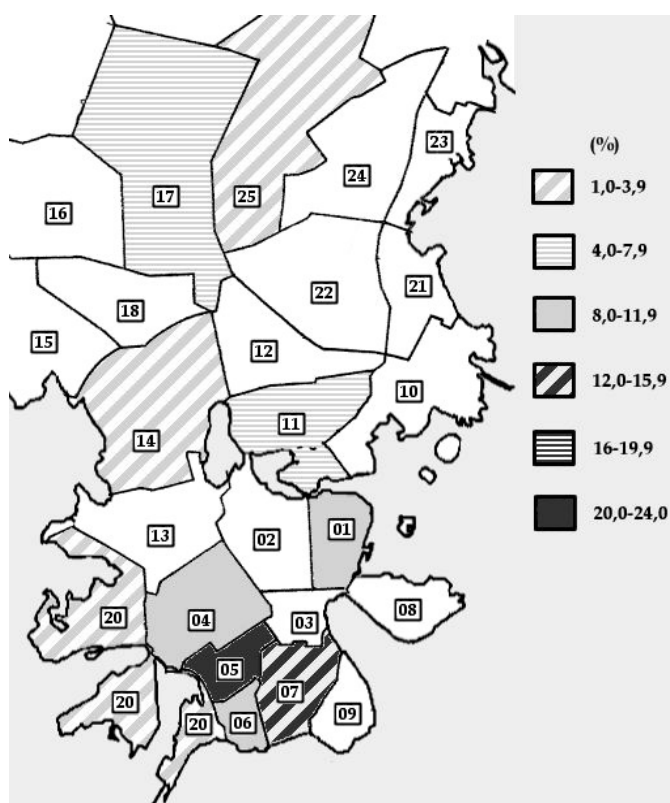
prosenttia) kuin miesten (12 prosenttia). Päinvastoin miesten kaupunginosa oli Eira (13 prosenttia), jossa ei asunut yhtään aineiston naistyöntekijää. Varsinaisissa työläiskortteleissa asui miehiä hieman enemmän kuin naisia (13 ja 11 prosenttia), samoin kantakaupungin ulkopuolisilla alueilla (13 ja 8 prosenttia). Suomalaisiin työntekijöihin verrattuna ero varsinkin työväenkorttelien suhteen on suuri: suomalaisista 29 prosenttia, suhteellisesti yli kaksinkertainen määrä, asui Pitkäsillan pohjoispuolen työläisalueilla, seuraavaksi yleisimmät kaupunginosat olivat Eira (15 prosenttia) ja Punavuori (10 prosenttia).

Naimisissa olevien ryhmästä ei juuri löydy asuinpaikan perusteella suuria muutoksia: ainoa huomio on se, etteivät tämän ryhmän työntekijät asuneet Kruununhaassa. Myöskään ryhmä ei ollut asettunut Pitkäsillan pohjoispuolelle. Sukulaisittain asuvia tarkasteltaessa olivat tärkeimmät kaupunginosat Punavuori (kolme eri sukua) sekä Kruununhaka (Lisovskien perhe). Kääntäen voimme tarkastella "yksinäisten" joukkoa, siis työntekijöitä, joiden ei tiedetä olleen naimisissa eikä omaavan sukulaisia tehtaalla. Kruununhaka ja Kamppi (kumpikin 18 prosenttia) sekä työläiskaupunginosat (yhteensä 13 prosenttia) olivat kaupunginosia, joissa yksin eläminen näyttäisi korostuvan. Yllättäen kansalaisuuden ottaneiden ryhmän ja muiden välillä ei myöskään ole merkittäviä eroja. Ainoa ero on, että kansalaisuuden ottaneista lähes kaikki asuivat kantakaupungin alueella, enimmäkseen Pitkäsillan eteläpuolella – ehkä ryhmän jäsenet olivat muuttaneet Helsinkiin jo 1800-luvun lopulla, jolloin varsinainen kaupunkiasutus ei ulottunut pitkälle pohjoiseen. Voi myös olettaa, että ryhmä pyrki vahvemmin integroitumaan kaupungin elämään, eteläisessä kantakaupungissa asuneiden varallisuustasokin oli varmasti hieman korkeampi.

Kuten huomasimme taulukosta 1, tapahtui asuinpaikkojen siirtymä kohti työläisalueita kuljettaessa kohti vuotta 1925. Tarkasteltaessa asuinpaikkoja työntekijöiden palkkausvuoden mukaan huomaamme muutoksen: Ennen vuotta 1919 työnsä aloittaneet asuivat kaikki kantakaupungin alueella ja lähes kaikki aivan Fazerin tehtaiden läheisyydessä, Eirassa, Punavuorella tai näiden rajalla Munkkisaarella. Myös vuonna 1920 palkatuiden osoitteet löytyivät kantakaupungista Pitkäsillan eteläpuolelta. Seuraavasta vuodesta eteenpäin asetelma alkaa hitaasti muuttua. Vuonna 1921 työnsä aloittaneet asuivat edelleen lähes kaikki kantakaupungin alueella ja Pitkäsillan eteläpuolella, samoin vuonna 1922, jolloin painotus korostuu jopa kantakaupungin parempiin kaupunginosiin (Ullanlinna tärkein kaupunginosa).

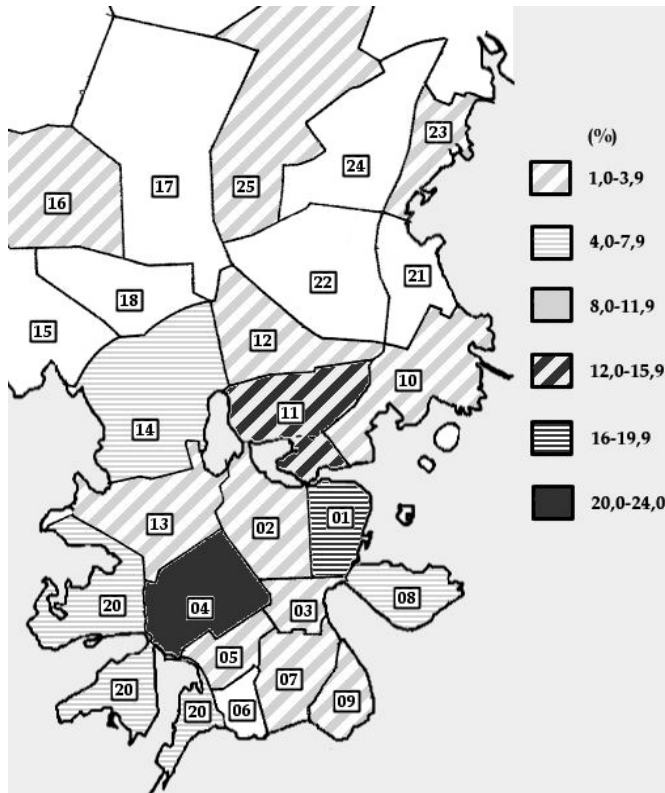
Työntekijöiden palkkauksen huippuvuotena 1923 palkattiin merkittävä osa työntekijöistä työläiskortteleista: neljännes aineiston palkatuista asui Pitkäsillan pohjoispuolella, yli neljännes lounaisessa kantakaupungissa tai Taka-Töölössä, ja pääosa muilta kantakaupungin alueilta palkatuista tuli Kruununhaasta. Seuraavana vuonna painotukset olivat samansuuntaiset, mutta eivät niin jyrkät: myös tällöin Kruununhaan painoarvo oli merkittävin (kolmannes), Pitkäsillan pohjoispuolella sekä Taka-Töölössä asui työnsä aloittaneista 15 prosenttia ja Kampissa asuneiden osoitteet löytyvät kaupunginosan läntisestä, köyhemmästä päästä. Muutoksen huomaamme hyvin tarkastelemalla karttoja kuusi ja seitsemän: on havaittavissa selvä siirtyminen pitkäsillan pohjoispuolelle, myös Kruununhaan painoarvo on näissä merkittävä. Näyttää siis siltä, että kuljettaessa kohti vuotta 1925 kasvoivat sosiaaliset ja taloudelliset erot venäläisten työntekijöiden välillä: parhaiden kaupunginosien osuus kasvoi, mutta samalla kasvoi myös työläiskortteleista palkattujen osuus. Kehityksen voisi tulkita niin, että ero syntyi nimenomaan uusien tulokkaiden välille (pakolaiset aloittivat aktiivisen työnhaun vasta loppuvuodesta 1921). Tästä huolimatta venäläiset työntekijät asuivat paremmilla alueilla kuin suomalaiset työntekijät (kartta 7), joiden asuminen keskittyi vain kahteen pisteeseen, Fazerin tehtaan läheisyyteen ja Pitkäsillan pohjoispuolelle.

Kartta 5. Vuosina 1920–1922 Fazerille palkattujen venäläisten asuinpaikat Helsingissä

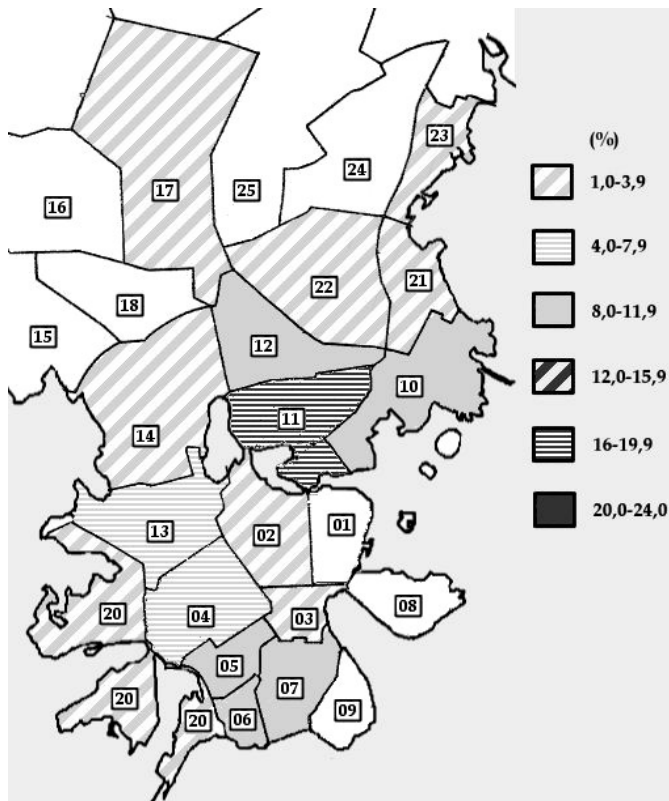
Lähde: Oy Fazer Ab:n työntekijäkortit, Fazerin arkisto (Vantaa).

Kartta 6. Vuosina 1923–1925 Fazerille palkattujen venäläisten asuinpaikat Helsingissä

Lähde: Oy Fazer Ab:n työntekijäkortit, Fazerin arkisto (Vantaa).

Kartta 7. Vuosina 1923–1925 Fazerille palkatun kotimaisen aineiston työntekijöiden asuinpaikat Helsingissä

Lähde: Oy Fazer Ab:n työntekijäkortit, Fazerin arkisto (Vantaa).

Lyonin MVP:n venäläisten asuinosoitteet jakautuvat lähes tasan Lyonin sekä Villeurbanne'in välille: Lyonin puolella asui 49 prosenttia aineiston työntekijöistä, Villeurbanne'in osuus oli 46 prosenttia ja viisi prosenttia oli antanut osoitteeseen jonkun muun tehtaiden lähistöllä sijaitsevan kunnan.²⁸⁶ Joka tapauksessa Villeurbanne ja Lyon olivat maantieteellisesti täysin yhteydessä toisiinsa, ja kaupunkeja halkoivat 1920-luvulla yhteinen itä-länsi-suuntainen raitiovaunuverkosto sekä 1930-luvulta eteenpäin sähkö- ja dieselbussit.²⁸⁷

Jaettaessa asukkaat Pinolin sosiaaliin tiloihin taulukossa kaksi huomaamme, että vain 9 työntekijää asui parhaimmilla alueilla, 51 työntekijää asui toisen luokan alueilla ja yhteensä 108 (62 prosenttia) venäläistyöntekijää asui joko Villeurbanne'issa tai kolmannen kategorian alueilla. Huomaamme taulukosta myös, että tarkastelujakson alkuvuosina palkatut venäläiset asuivat paremmilla alueilla kuin vuosikymmenen lopulla palkatut. Ottaen huomioon, että venäläisten palkkausmäärät MVP:llä mukailivat venäläisten työntekijöiden lukumäärää tehtaalla, näyttää siltä, että MVP:n venäläisten työntekijöiden muuttoliike suuntautui kohti itäisiä kaupunginosia ja Villeurbanne'ia. Sekä uudet tulokkaat että vanhat uudestaan palkatut muuttivat kohti idän teollisuusalueita.

Taulukko 2. MVP:n venäläisten työntekijöiden asuinpaikat Lyonissa Pinolin sosiaalisten tilojen mukaisesti

Pinolin luokka	1924–26		1927–29		1921–30	
	(Henkeä)	(%)	(Henkeä)	(%)	(Henkeä)	(%)
X1	6	7,9	2	2,8	9	5,2
X2	31	40,8	11	15,3	51	29,3
X3	6	7,9	10	13,9	19	10,9
V	33	43,4	44	61,1	89	51,1

Lähde: ks. Liitetaulukko 4.

1 Pinol on jakanut Lyonin alueet eri sosiaaliin tiloihin, tässä asetelmassa on yhdistetty toisiinsa luokkien eri alueet. Luokka X1 on Lyonin korkein luokka ("paras" alue), X3 matalin, V viittaa Villeurbanne'in luokkaan.

Yleisimmät asuinkadut Lyonissa olivat Rue du 4 Août (neljässä osoitteessa kymmenen henkilöä), Rue Germain (kolmessa osoitteessa 8 henkeä) sekä Rue Chaponnay (yhdessä osoitteessa 7 henkeä). Kolme muuta suosittua katua olivat Cours Tolstoi (8 henkeä), joka sijaitsi myös aivan tehtaan läheisyydessä, sekä Rue Moncey (7 henkeä) ja Rue du Guesclin (5 henkeä). Villeurbanne'in kolme katua (Rue du 4 Août, Rue Germain ja

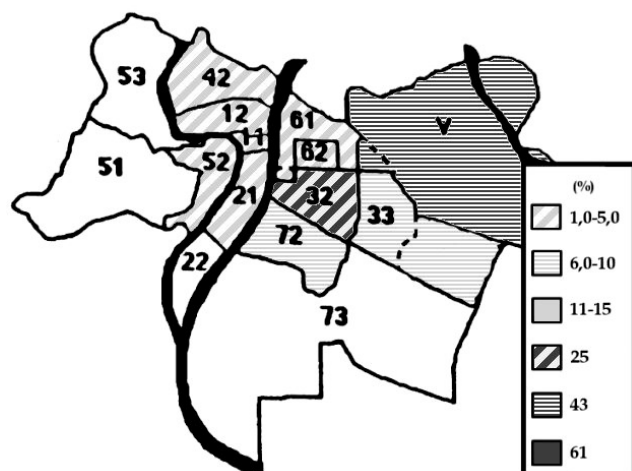
286 Liitetaulukko 4.

287 Arrivet Jean, Histoire des transports à Lyon. Graphisme Edition Réalisation, 1966, 32, 43, 52.

Arrivet Jean, Lyon, du tram au tram. La Régordane, 2001, 22, 30, 41.

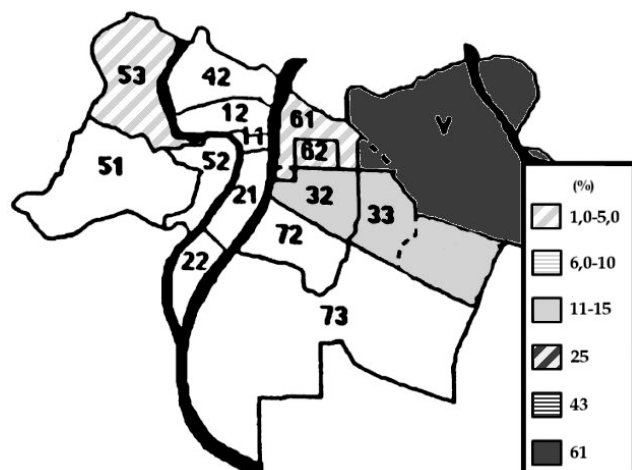
Cours Tolstoï) olivat asuinpaikkoina selkeästi yhteydessä tehtaan sijaintiin²⁸⁸. Lyonin kadut Chaponnay ja Moncey taas sijaitsivat kolmannen kaupunginosan länsiosissa (Pinolin asteikolla 32), kun taas Rue du Guesclin oli pitkä kolmea kaupunginosaa (6, 3 ja 7) halkova katu. Kolmas kaupunginosa olikin Lyonin suosituin kaupunginosa, ja siellä asui 61 prosenttia Lyonin puolella asuvista venäläisistä. Kolmatta kaupunginosaa halkoi myös kolme *Bonneterran* tehdasalueelle kulkevaa raitiolinjaa: näistä raitiolinja numero kolme oli Lyonin toiseksi liikennöidyin, ja kulki neljän minuutin välein.²⁸⁹

Kartta 8. Vuosina 1924–1926 MVP :lle palkattujen venäläisten asuinpaikat Lyonissa ja Villeurbanne’issa

Lähteet: Ks. Liitetaulukko 4 ja liite 6.

Kartta 9. Vuosina 1927–1929 MVP :lle palkattujen venäläisten asuinpaikat Lyonissa ja Villeurbanne’issa

Lähteet: Ks. Liitetaulukko 4 ja liite 6.

288 Rue du 4 Août:illa sijaitsi myös tehdasalueen työntekijöiden asuntoja. Rakentamisvuosi on kuitenkin tuntematon, sillä tieto asunnoista on peräisin 1970-luvun tehdasalueen myyntipapereista. Kirje herra Giraud’lle koskien 115 rue du 4 Août’in kerrostaloja (23.8.1973) ja alueen pohjapiirustus. Maisons ouvrières de Bonneterre. 45 J 306, Les Manufactures J.-B. Martin (JBM), Archives départementales du Rhône (ADR) Lyon.

289 Arrivetz 1966, 52. Toursier G, Guide pratique de Lyon et de sa région. Société des Guides POL, ca 1917, 10.

MVP:n venäläisten työntekijät näyttävät siis asuneen joko tehtaan läheisyydessä, kulkuyhteyden varrella tai Pinolin alueella 32. Karttoja yhdeksän ja kymmenen tarkasteltaessa huomaamme, että alueella 32 sekä ylipäänsä Lyonin paremmilla alueilla asuivat vuosina 1924–26 tehtaille palkatut. Edustivatko nämä työntekijät kaupungin vanhempaa venäläistä yhteisöä, jolle asuminen MVP:n lähellä ei ollut olennaista kaupunkiin muuttaessa? Lyonin ortodoksiseurakuntien voi ajatella seuranneen yhteisön asutuksen painopistettä: ensimmäinen emigranttiseurakunta perustettiin vuonna 1924 toiseen kaupunginosaan (rue de la Pouilallerie), siis selkeästi länteen ja Lyonin puolelle. Vuonna 1928 perustettiin toinen seurakunta kolmannen kaupunginosan itäosiin (rue de Baraban) lähelle Villeurbanne'in rajaa²⁹⁰ – muutos tuntuisi seuraavaan myös MVP:n venäläisten asuinpaikkojen siirtymistä kohti Villeurbanne'ia.

Le Guillou on esittänyt Renault'n venäläisten osalta, että eri alueilta (Ukraina, pohjoinen, etelä ja kasakat) lähtöisin olevat pakolaiset jakautuivat Pariisin sisällä omiin maantieteellisiin asuinalueisiinsa. Kaikkein selkein keskittyminen tapahtui kasakka-alueilta kotoisin olevien kohdalla.²⁹¹ Tarkasteltaessa MVP:n venäläisten syntymäpaikkojen huomaamme, että kasakka-alueilta sekä eteläisiltä alueilta lähtöisin olevat pakolaiset asuivat muita useammin Villeurbanne'issa, Pinolin kolmannessa kategoriassa tai muualla Lyonin periferiassa: kasakka-alueilla syntyneistä 77 prosenttia asui edellä mainituilla alueilla, etelän alueiden pakolaisista kolme neljäsosaa, pohjoisen pakolaisista 63 prosenttia ja Ukrainan alueelta lähtöisin olevista vain 54 prosenttia. Ne harvat venäläiset, jotka asuivat Pinolin ensimmäisessä kategoriassa, tulivat pääosin pohjoisilta tai Ukrainan alueilta. Myös lievä Ukrainan alueen pakolaisten keskittymä on havaittavissa Lyonin suosituimmalla alueella, Pinolin kategoriassa 32, jossa heistä asui 25 prosenttia (muista ryhmistä 9–17 prosenttia).

”Kasakoiden” osalta ovat tulokset hyvin samankaltaiset kuin Le Guillou'lla: myös Renault'n "kasakoiden" asutus keskittyi tehtaan lähiympäristöön, Boulogne-Billancourt'iin. Kuten totesimme aiemmin, olivat Ukrainan alueen venäläiset saapuneet MVP:lle siirtolaisuuden alkuvuosina asettuen näin asumaan lähemmäksi Lyonin taloudellista keskustaa kuin tehdasaluetta. Näin sekä Fazerilla että MVP:llä työskennelleiden venäläisten kesken näyttäisi muodostuvan jakolinjoja: molempien yhteisöiden myöhemmät tulokkaat asettuivat matalamman taloudellisen hyvinvoinnin

290 Silve 1980, 98–99.

291 Le Guillou 1988, 222–224.

alueille, ja MVP:n tapauksessa oli asuinalueen suhteen huomattavissa ero eri maantieteellisiltä alueilta kotoisin olevien välillä. Lyonin venäläisten osalta muutos voidaan nähdä niin, että vuosikymmenen lopulla palkatut venäläiset olivat yhä selkeämmin yhteydessä taloudelliseen siirtolaisuuteen. Villeurbanne'in kasvavat teollisuudenalat tarjosivat siirtolaisille töitä, minkä myötä esikaupunkien väkiluku ja ulkomaalaisten määrä alueilla nousivat huimasti 1920-luvulla.²⁹²

Entä kuinka Fazerin ja MVP:n työntekijöiden keskimääräiset asunnot erosivat toisistaan? MVP:n työntekijöiden tyyppiasunto sijaitsi Pinolin kolmannessa tai neljännessä kategoriassa, Lyonin itäosissa tai Villeurbanne'in alueella. Fazerin venäläisten keskimääräinen asunto löytyi Kruununhaan (01), Kampin (04) ja Punavuoren (05) kaupunginosista, kuitenkin ei Pitkäsillan pohjoispuolelta. Vuonna 1930 oli Helsingin asunnoista 70 prosentissa WC ja 85 prosentissa vesijohto. Fazerin venäläisten keskimääräisen asunnon huoneluku vuonna 1920 oli 2,6–3,5 huoneen välillä koko kaupungin keskiarvon ollessa 2,3. Mitä asumistiheyteen tulee, oli kaupunginosien (01, 04, 05) asunnoissa keskimäärin 1,3–1,7 asukasta huonetta kohti, kun koko kaupungin keskiarvo nousi 1,8 asukkaaseen per asuinhuone.²⁹³ Kaupunginosat sijaitsivat korkeintaan kahden kilometrin etäisyydellä Fazerin tehtaasta. Lyonin asuntotilastot ovat vuodelta 1954: tällöin juoksevaa vettä oli 87–93 prosentissa alueiden asunnoista ja sisä-WC 49–53 prosentissa asunnoista. Vuoden 1954 tilaston mukaan MVP:n tyyppiasunnossa oli 2,2 huonetta. Vuonna 1926 koko kaupunki kärsi liian ahtaasta asumisesta (56 % asunnoista oli kooltaan riittämättömiä tai yliasutettuja).²⁹⁴ Etäisyyttä Bonneterre'en alueelle kaupunginosista kertyi korkeintaan 3–4 kilometriä. Helsingin asuntojen hygieeninen taso oli käytännössä yhtä korkea jo vuonna 1920, asumistiheys molemmissa kaupungeissa oli jokseenkin yhtä ahdas. MVP:n tyyppiasunto sijaitsi työläiskaupunginosassa, joka oli kasvanut asukasmäärällisesti alueiden kasvavan teollisuuden myötä. Fazerin venäläisen työntekijän tyyppillinen asunto ei kuitenkaan sijainnut varsinaisilla työläisalueilla, vaan asunto edusti kaupungin asumisen keskitasoa.

292 Cayez 2007, 777–779.

293 Siipi 1962, 243, 247, 266.

294 Pinol 1991, 36–40. Riittämätön tarkoitti tilastossa asuntoa, jossa oli yli yksi henkilö per huone, yliasutettu sellainen, jossa oli yli kaksi henkilöä per huone. Pinol 1991, 33.

4 TYÖ

Työ oli emigranteille väylä kohdemaahan integroitumiseen sekä keino taloudellisen toimeentulon turvaamiseksi, kun omaisuus ja rahavarat oli pakolaisuuden alkuvuosina käytetty.²⁹⁵ Pakolaisten työllistyminen liittyi materiaalien kysymysten lisäksi myös kohdemaiden työvoimapolitiikkaan sekä ylipäänsä kansainvälisen pakolaisongelman ratkaisemiseen.

Vuodet 1920–21 olivat käänntekeviä venäläisten kansainvälisoikeudellisen aseman osalta. Wrangelin armeijan tappion ja evakuoinnin myötä lokakuussa 1920 menetti ei-bolshevistinen Venäjä viimeisen legitiimin²⁹⁶ jalansijansa Venäjän maaperällä. Jo seuraavan vuoden toukokuussa Neuvosto-Venäjän ja Saksan sopimuksen myötä neuvostoviranomaiset alkoivat myöntää neuvostopasseja ja -viisumeita Berliinissä. Vuoden 1921 joulukuussa tuli kansalaisuuskysymykseen viimeinen niitti: neuvostohallitus kielsi kansalaisuuden niiltä Venäjän kansalaisilta, jotka olivat asuneet ulkomailla yli viisi vuotta tai poistuneet maasta ilman viisumia 7. lokakuuta 1917 jälkeen²⁹⁷. Kansainvälinen yhteisö oli ryhtynyt ratkaisemaan pakolaiskysymystä jo syyskuussa 1921, jolloin Kansainliittoon luotiin pakolaisasiainkomissaarin virka. Virkaan nimitettiin norjalainen diplomaatti Fridtjof Nansen.²⁹⁸

Kansainliiton pakolaisasiainkomissio asetti heti vuonna 1922 kolme tavoitetta pakolaiskysymyksen suhteen: ensinnäkin pakolaisia haluttiin sijoittaa töihin Kansainliiton jäsenmaihin, toiseksi tuli vakauttaa heidän asemansa Euroopassa luomalla heille henkilöllisyystodistus²⁹⁹ ja kolmanneksi, tavoite jonka tuli ratkaista ongelma, järjestää pakolaisten paluumuutto takaisin Venäjälle.³⁰⁰ Aina talveen 1924 saakka Nansen puolustikin paluumuuttoa ja pyrki neuvottelemaan Neuvostoliiton kanssa ehtoja pakolaisten paluuta varten. Merkittäviä paluuvirtoja oli ainakin kaksi: etelän kautta

295 Nevalainen 1999, 127.

296 Englanti veti taloudellisen tukensa Wrangelin joukoilta elokuussa 1920, sillä maa oli aloittanut kauppaneuvottelut Neuvosto-Venäjän kanssa. Suomela 2001, 92. Ranska oli tunnustanut Wrangelin hallituksen ja tuki tätä osallistuen evakuoinnin jälkeiseen huoltoon ja sotilaiden sijoittamiseen. Jevakhoff 2007, 226–243. Gorboff 1995, 12–13.

297 Gousseff 2008, 86–87.

298 Gousseff 2008, 76–77.

299 Pakolaisten henkilöllisyystodistus, Nansenin passi, saatettiin voimaan heinäkuussa 1922 16 maan välisessä konferenssissa. Multanen 2000, luku 5 s. 42–45, 54. Gousseff 2008, 225–231.

300 Noiriel on argumentoinut, että jo Nansenin valinta pakolaiskomissaariksi viittaa siihen, että kotimaahan palauttaminen sai pakolaispolitiikassa isoimman painoarvon, sillä Nansen oli hoitanut aiemmin sotavankien palauttamiseen liittyviä kysymyksiä. Gousseff 1996, 174–177.

paenneista noin joka kymmenes palasi Neuvosto-Venäjälle jo ennen Nansenin passin perustamista, toinen lähes kokonaan palanneiden ryhmä olivat Kronstadtin pakolaiset. Myös venäläiset pakolaiset perustivat järjestöjä, jotka ajoivat paluuta isänmaahan.³⁰¹ Palaajien lukumäärää on hankala arvioida: Nevalaisen siteeraama arvio vuosina 1921–31 Neuvostoliittoon palanneista on 181 400 pakolaista, Neuvostoliiton arvio palanneiden määrästä oli 10–15 prosenttia pakolaisista.³⁰²

Palumuuton ohella ryhdyttiin välittämään työtä pakolaisille niin kohde- kuin evakuointimaissakin. 1920-luvun alussa työnhakua ja Euroopan maihin sijoittamista hoitivat venäläisten omat järjestöt, kuten Zemgor, Venäjän punainen risti tai paikallisella tasolla perustetut työnvälitystoimistot.³⁰³ Kun 1920-luvun puolivälissä kävi selväksi, että palumuuttaminen ei suuremmassa mittakaavassa tulisi toteutumaan, tuli myös Kansainliiton tavoitteeksi pakolaisten sijoittaminen ja työllistäminen Euroopan eri maihin. Kansainliitto antoi vuosien 1924–25 kuluessa pakolaisten sijoittamisen Kansainvälisen työtoimiston BIT:n tehtäväksi, joka yhteistyössä venäläisten järjestöjen sekä maiden hallitusten kanssa alkoi hoitaa sijoittamistehtävää.³⁰⁴ Pakolaiskysymystä ei kuitenkaan koskaan saatu lopullisesti ratkaistua, sillä 1920-luvun lopulla pakolaisten työllisyystilanne alkoi heiketä vastaanottaneissa maissa ja kärjistyi kaikkialla 1930-luvun talouslaman myötä.³⁰⁵

4.1 Työurat ja suhde työnantajaan

Venäläiset työntekijät näyttäytyivät yleisesti positiivisessa valossa työnantajan silmissä sekä Suomessa että Ranskassa. Verrattuna muihin siirtolaisryhmiin venäläiset olivat mieluisia työntekijöitä ranskalaisille työnantajille. Vuonna 1924 toteutetussa kansallisen tason kyselyssä, johon vastasi 258 metalliyrityksen työnantajaa, venäläiset luokiteltiin tötaitonsa mukaan keskinkertaisiksi työntekijöiksi: työntekijöinä he olivat hyviä tai keskivertoja, mutta kykenivät suorittamaan pyydetty tyotehtävät (lähes kaikissa muissa kansalaisryhmissä oli työhön kykenemättömiä). Toisessa, vuonna 1926 laaditussa tutkimuksessa, kohteena olivat Pariisin alueen autotehtaan työntekijät (17 229 työntekijää, joista 5 074 ulkomaalaisia), jotka luokiteltiin laajemmin mm. työkuriin ja

301 Gousseff 1996, 193–196.

302 Nevalainen 1999, 57. Gousseff 1996, 194.

303 Gousseff 2008, 164; Nevalainen 1999, 144.

304 Gousseff 1996, 178–181; Gousseff 2008, 166–169.

305 Kansainvälinen työtoimisto arvioi venäläisiä ja armenialaisia työttömiä olleen 250 000 henkeä vuonna 1927. Nevalainen 1999, 147; Gousseff 2008, 119, 199–202.

kielitaitoon liittyvälle arvoasteikolle. Vaikka venäläiset saivat kielitaidon ja työtehon osalta lähes huonoimmat arvosanat, työnantaja arvosti heitä työntekijöinä yhtä paljon kuin sveitsiläisiä, italialaisia ja jugoslaaveja. Venäläiset saivat myös hyvät pisteet työkuriin liittyvästä arvioinnista, ja ohittivat pisteillään italialaiset, espanjalaiset, puolalaiset ja kreikkalaiset.³⁰⁶ Myös Le Guillou tulkitsee venäläiset työnantajille mieluisiksi: Renault'n venäläisten työntekijöiden tuottaman työn hyöty oli arvioitu positiiviseksi.³⁰⁷

Itsenäisessä Suomessa suhtautuminen venäläisiin oli yleisesti erittäin negatiivista. Klingen mukaan ”ryssäviha” oli itsenäisessä Suomessa syntynyt ilmiö, joka saavutti huippunsa 1920-luvun alussa.³⁰⁸ Autonomian ajalla vastaavaa ei esiintynyt, vaan mahdollinen vihanpito oli pikemminkin poliittista riitelyä. Karemaan mukaan ”ryssäviha” ei ollut kuitenkaan ideologisiin syihin pohjautuvaa, vaan venäläisiin kohdistuva rasistinen viha oli värisokeaa ja koski 1920-luvulle tultaessa venäläisiä niin *rajojensa ulkopuolella* kuin Neuvosto-Venäjälläkin.³⁰⁹

Työnantajien suhtautumista pakolaisiin venäläisvihan kyllästämillä 1920-luvulla on hankala arvioida. Nevalaisen mukaan työnantajat käyttivät hyväkseen pakolaisia vierastyövoimana, ja venäläiset sijoittuivat töihin pitkälti sisäpiiriytöksensä kautta.³¹⁰ Tutkimuskirjallisuudesta löytyy kuitenkin enimmäkseen positiivisia merkintöjä: Baschmakoff-Leinonen kirjoittavat, kuinka eräs työnantaja uhkasi antaa potkut niille, jotka ryssittelevät kanssatyöntekijöitä.³¹¹ Pakolaisista heimopakolaisia, ehkä myös venäläisiä, käytettiin lakkorikkureina 1920-luvulla, ja tätä kautta moni aloitti työtaipaleensa Suomessa.³¹² Maatalousministeriö ja Metsähallitus taas järjestivät Kronstadtin pakolaisille ojitustöitä, paikkoja työmaille sekä maatöihin yksityistaloille. Tässäkään tapauksessa työt eivät loppuneet paikallisten vastustukseen, vaan pakolaisten

306 Tutkimusten tulokset esitetty: Schor 1985, 136–137.

307 56,9 % prosenttia melko hyvä, hyvä tai erittäin hyvä, 12,4 % keskiverto ja vain 11,4 % työntekijöiden työ oli arvoltaan huonoa. Le Guillou 1988, 200.

308 Klingeläisestä venäläisvihanäkemyksestä ja sen tulkinnoista, Karemaa Outi, Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä. Venäläisviha Suomessa 1917–1923. SHS, Helsinki 1998, 29–32.

309 Karemaa 1998, 199–200. Jakolinjoja oli syntynyt suhtautumisessa venäläisiin vuonna 1919:

Maalaisliiton ja aktivistien viha oli täysin värisokeaa. Oikeisto suhtautui venäläisiin kaksijakoisesti, sillä se pyrki säilyttämään hienoisen eron bolshevikkien ja valkoisten emigranttivenäläisten välillä.

Vasemmisto kritisoi oikeiston ja ”valkoryssien” yhteistyötä, mutta myös suhde muihin venäläispakolaisiin oli ongelmallinen, sillä pakolaisten arveltiin vievän työläisiltä työpaikkoja.

Karemaa 1998, 135–140.

310 Nevalainen 1999, 148.

311 Baschmakoff-Leinonen 2001, 76.

312 Nevalainen 1999, 133–136.

halpatyövoima nähtiin haitallisena Suomen työttömien tilanteelle sekä Suomen työläisten eduille.³¹³

Joka tapauksessa on selvää, että Fazerin asenteet venäläisiä kohtaan olivat lämpimät: venäläisten emigranttien yhdistys osallistui Karl Fazerin hautajaisiin vuonna 1932, ja hautajaisissa pitämässään puheessa paroni Staekkelberg lausui "emigranttien kiitoksen vainajalle joka aina oli ojentanut heille auttavan kätensä."³¹⁴ Toisaalta useat mestarit olivat venäläisiä ja puhuivat keskenään venäjää³¹⁵, eikä 1920-luvun makeistehtailta ollut olemassa modernia, koulutettua työnjohtoa, vaan johtamiskulttuuri perustui mestarien ja muiden työntekijöiden keskinäisiin hiljaisiin sopimuksiin.³¹⁶ Nämä seikat edesauttoivat venäläisten työntekijöiden sopeutumista ja pääsyä Fazerille, varsinkin jos muita venäläisystävällisiä työvaihtoehtoja oli rajallisesti. Toisaalta voisi kuvitella, että työkuultuuri, jonka huipulla toimivat persoonalliset makeismestarit häilyvine valtaoikeuksineen, aiheutti jännitteitä nimenomaan työntekijöiden välille.³¹⁷

Venäläisasiaa ei käsitelty elintarviketyöläisten äänenkannattajan Tähkän sivuilla 1920-luvulla. Karamellialasta lehti kuitenkin totesi, että se oli huonosti järjestäytyntä ja että siltä puuttui yleinen työehtosopimus koko 1920-luvun ajan.³¹⁸ Tämän johdosta ei työtaisteluja näytä karamellialalla 1920-luvulla juuri esiintyneen, vaikka elintarviketyöntekijöiden Tähkä-lehti pitikin alan palkkaoloja erittäin huonoina.³¹⁹ Ainoana poikkeuksena on vuonna 1928 Fazerilla noussut palkkaliike, jonka vaatimuksesta alan palkkoja korotettiin, kuitenkin ilman kummempia työtaisteluita.³²⁰ Toinen Fazeria koskeva työkiista liittyy yrityksen leipomotoimintaan: leipurit valittivat, että konditoriassa oli rikottu ylityölakia ja pakotettu työntekijät ottamaan palkan tavarana. Rikkomuksia kritisoineet ja Liiton piirin järjestäytyneet erotettiin konditorian

313 Haimila 1997, 219–223. Töihin oli työllistetty syksyyn 1921 mennessä 2 300 pakolaista.

314 Siteerattu lehtiselostuksen pohjalta, Donner 1991, 38–39.

315 Donner 1991, 38.

316 Teräs Kari, Yrittäjyys yhteiskunnassa – yhteiskunnallisuus yrityksessä. Heikki Huhtamäki ja nykyaikaiset työsuhteet. Turun Historiallinen arkisto 47, Turku 1992, 256–257, 270.

317 Donner 1991, 75.

318 Karamellityöntekijäin oloista, Tähkä lokakuu 1926, 50. Työehtosopimus, Tähkä lokakuu 1928, 61.

319 Tähkässä verrattiin karamellityöläisten palkkoja Ruotsin järjestäytyneiden työläisten moninkertaisiin palkkoihin sekä kirjoitettiin, kuinka jopa työnantajat itse pitävät nimenomaan Fazerin tehtaan palkkoja mittatikkuna alhaisista palkoista. Tähhystelyä, Tähkä, kesäkuu 1927, 43–45. Tarkemmin Fazerin venäläisten palkkoja tarkastelemme luvussa 4.3.

320 Makeisteollisuuden alalla. Tähkä, kesäkuu 1928, 37. Työntekijät näyttävät aktivoituneen maaliskuun 1928 palkkaliikkeen myötä, sillä myös keväällä 1929 oli pidetty palkkoihin liittyviä kokouksia. Makeisteollisuuden alalla. Tähkä, kesäkuu 1929, 44.

palveluksesta.³²¹ Tässä valossa näyttää hyöty työnantajalle olleen ilmeinen: järjestäytymätön nais- sekä ulkomaalaisvaltainen työväki piti makeisalan palkat matalina.

Jos Suomessa valitettiin pakolaisten kärjistämästä elintarvikepulasta tai halpatyövoiman vaikutuksesta työllisyyteen, olivat siirtolaiset Ranskassa ratkaisu maan kasvavaan työvoimapulaan etenkin niillä aloilla, joilla työolosuhteet olivat epämieluisia usein siirtolaisia koulutetummille ranskalaisille työntekijöille.³²² Siirtolaiset olivat tapa estää työväkeä järjestäytymästä, sillä usein eri kansalaisuusryhmien välille ei syntynyt yhteistyötä. Edelleen kaikista siirtolaisryhmistä juuri pakolaiset olivat mieluisampia työntekijöitä heidän oikeudellisen asemansa heikkouden vuoksi.³²³ Suhtautumisessa ammattiyhdistysliikkeeseen venäläisiä on arvioitu vähintään passiivisiksi.³²⁴ Kielimuuri, tilapäinen suhtautuminen töihin sekä pakolaisen epävarma asema³²⁵ altistivat ulkomaalaiset työnantajien hyväksikäytölle. Poliittisesti aktiiviset saattoivat puolestaan päätyä työnjohdon puolelle esimerkiksi tehdaspoliiseiksi.³²⁶ Keskivertoranskalaisissa eksoottiset venäläiset herättivät uteliaisuutta ja kiinnostusta, mutta tämä ei johtunut sympatiasta pakolaisia kohtaan, vaan siitä, että venäläisyys oli tullut maassa muotiin. Negatiivinen suhtautuminen venäläisiin juontui kahdesta syystä: etenkin konservatiivit muistivat venäläisten aseveljien vuoden 1917 "petoksen" Saksaa vastaan, ja vasemmisto piti venäläisiä uhkana ranskalaiselle työntekijälle juuri hyvien työnantajasuhteiden takia.³²⁷

Työsuhteiden kestot antavat meille viitteitä suhtautumisesta, sopeutumisesta ja jopa uramahdollisuuksista työpaikalla. Venäläisten työsuhteiden pituudet Lyonin ja Helsingin välillä vaihtelivat melkoisesti. MVP:n venäläisten työsuhteet kestivät keskimäärin kymmenen kuukautta, Fazerin venäläisen keskimääräinen työsuhde kesti 41 kuukautta! MVP:n keskiarvoa nostivat kuitenkin muutamat pidemmät työsuhteet, sillä aineiston mediaani asettuu kahden kuukauden kohdalle, ja tyypillisin työsuhteen kesto on alle 30 päivää. Neljäkymmentä prosenttia työntekijöistä työskenteli tehtaalla korkeintaan

321 Oinonen Teemu, "Me emme pyydä, me vaadimme". Suomen Elintarviketyöläisten Liitto SEL r.y:n historia 1905 - 1980. Suomen Elintarviketyöläisten Liitto SEL r.y., 1980, 160.

322 Bonnet 1976, 4–11.

323 Le Guillou 1988, 196–197.

324 Silve 1980, 86.

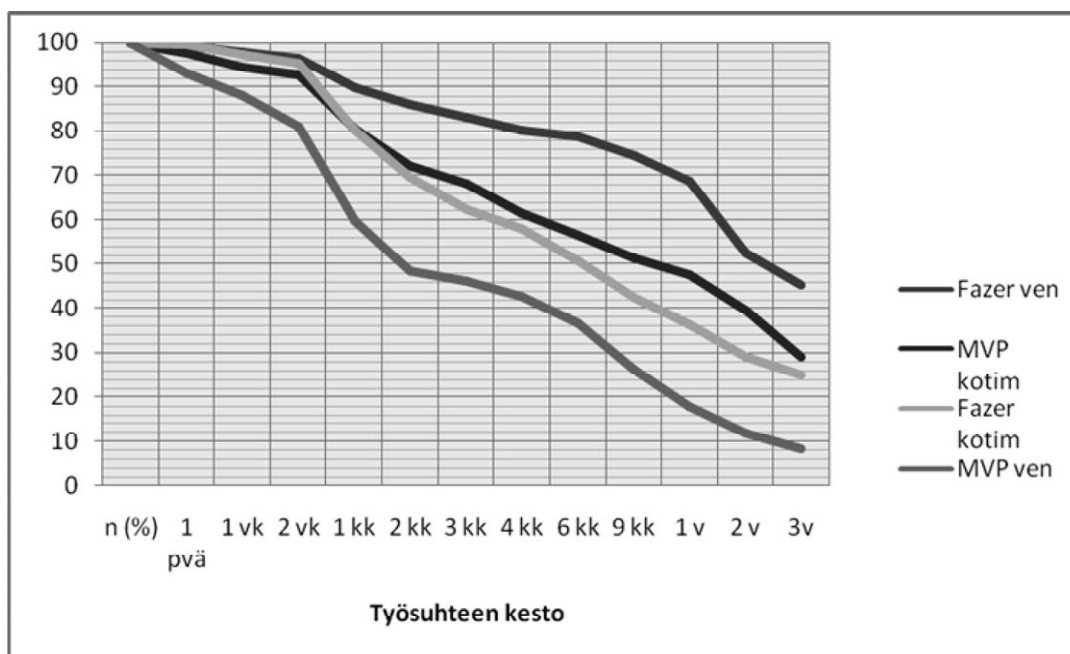
325 Ranskassa oleskeluluvat uusittiin kerran vuodessa (aina vuoteen 1938 saakka), lupaprosessi oli usein jännittävä kokemus, sillä luvan evääminen tarkoitti karkottamista maasta. Silve 1980, 75.

326 Le Guillou 1988, 187.

327 Schor 1985, 155–161.

kuukauden, lähes kaksi kolmasosaa korkeintaan puoli vuotta. Kaksi vuotta tai enemmän kestävä työuran rakensi viisitoista prosenttia työntekijöistä. Työrupeamien kestot olivat myös lyhyempiä kuin Renault'n venäläisillä³²⁸, mutta ero on selvä verrattaessa MVP:n venäläisiä ranskalaisiin kollegoihinsa: ranskalaisten keskimääräinen työsuhde kesti keskimäärin 42 kuukautta (mediaani 11 kuukautta). Eroja ei pidä kuitenkaan liioitella, sillä ranskalainen ja venäläinen aineisto eroavat lähtökohtaisesti toisistaan kahdesta syystä: ensinnäkin ranskalaiset sijoittuivat monipuolisemmin eri työtehtäviin, joista osa oli myös kevyempiä, toiseksi 1930-luvun alun lama kosketti ensin ulkomaalaisia ja näin ranskalaiset työntekijät pystyivät jatkamaan uraansa pidempää. Voi siis olla, että verrattuna muihin ulkomaalaisryhmiin venäläisten työurien kestot eivät olleet poikkeuksellisia. Bonnet kuitenkin huomauttaa asenne-erosta eri Nansenin passin haltijoiden välillä: heistä venäläiset eivät olleet missään nimessä tulleet asettumaan tutkimuksessaan tarkasteleman SLT-tekstiilitehtaan piiriin.³²⁹

Kuvio 6. Fazerin ja MVP:n kotimaisten sekä venäläisten aineistojen työsuhteiden kestot

Lähteet: Oy Fazer Ab:n työntekijäkortit, Fazerin arkisto (Vantaa); MVP:n henkilökortit, 45 J 924–928 ja 907–908, JBM, ADR.

Entä oliko MVP epämieluisampi työnantaja verrattuna aiempiin työnantajiin? Joka toisesta MVP:n työntekijäkortista löytyy merkintä työntekijän aikaisemmasta työkokemuksesta. Aiempien työsuhteiden keston keskiarvo on tismalleen sama kuin MVP:llä: tyypillinen työsuhde kesti 1–2 kuukautta ja aineiston keskiluku oli viisi

³²⁸ 28 prosenttia työskenteli 0–2 kuukautta, 49 prosenttia pysyi tehtailta korkentaa puoli vuotta. Le Guillou 1988, 151.

³²⁹ Bonnet 1990, 84.

kuukautta. Korteista ei löydy yhtään merkintää alle kuukauden kestäneistä työperiodeista, eikä yli neljä vuotta kestäneitä työrupeamia ole kuin muutama. Syy on tietysti täysin luonnollinen: lyhyitä työkausia tuskin nähtiin riittäväksi työkokemukseksi merkintää varten ja toisaalta vuosina 1923–25 Ranskaan saapuneet emigrantit eivät MVP:lle tullessaan olleet ehtineet olla Ranskassa montakaan vuotta töissä. Näin myös aikaisempien työsuhteiden kestot antavat kuvan tilapäisestä suhtautumisesta työhön.

Fazerin venäläisten työsuhteet olivat siis pidempikestoisempia kuin MVP:n venäläisten urat. Fazerin keskiarvoa nostivat seitsemän 1900-luvun taiteessa palkattua työntekijää, joiden työsuhteen pituudeksi tuli 28–31 vuotta (monilla työsuhde jatkuu tästäkin, tutkimusaineisto ulottuu siis vuoden 1930 loppuun)! Erottamalla heidät aineistosta muodostui työsuhteiden keskiarvoksi miehillä 43 kuukautta ja naisilla 39 kuukautta. Kuten MVP:n tapauksessa, työsuhteiden pituudet painoutuivat kuitenkin keskiarvon alapuolelle: miesten aineiston keskiluku oli 21 kuukautta, naisten aineisto oli tasaisemmin jakautunut keskiluvun ollessa 27 kuukautta. Kaikista työntekijöistä noin kymmenesosa oli töissä alle kaksi kuukautta, kaksi kolmasosaa oli töissä vielä vuoden jälkeen ja puolet edelleen kahden vuoden jälkeen. Tämän lisäksi venäläisistä kolmanneksen työsuhde kesti neljästä vuodesta aina kymmeneen vuoteen. Wariksen tutkimuksessa tarkastellaan tehtaalaisten työsuhteiden kestoja Arabian posliinitehtaalla vuonna 1903 ja Kone- ja Silta-tehtaalla vuonna 1893. Jos pistokokeen lukuarvot muutetaan taulukon kuusi kaltaiseksi käyräksi, olisi yhden vuoden työsuhde Arabian tehtaiden työläisistä 71,3 prosentilla ja kaksi vuotta tulisi täyteen 50,6 prosentilla. Jälkimmäisen tehtaan lukuarvot olisivat 60,0 prosenttia ja 36,9 prosenttia.³³⁰ Fazerin venäläisten työsuhteiden pituudet muistuttavat siis hyvin läheisesti vuoden 1903 Arabian tehtaalaisten työsuhteita, ja näyttävät tässä valossa pitkäkestoisilta.

Verrattaessa Fazerin kotimaisiin työntekijöihin korostuu venäläisten työurien pitkäkestoisuus. Jo koko kotimaisen aineiston työurien keskiarvo (31 kuukautta) on alle venäläisten keskiarvon, ja poistamalla tästäkin aineistosta ennen vuotta 1919 palkatut työntekijät, saamme työurien keskipituudeksi 19 kuukautta ja keskiluvuksi kuusi kuukautta. Lisäksi erona venäläisiin työntekijöihin, olivat kotimaisen aineiston miesten työurat keskimäärin lyhyempiä (15 kuukautta) kuin naisten urat (20 kuukautta).

330 Waris 1973, 113–114.

Tarkasteltaessa niitä venäläisiä työntekijöitä, jotka olivat edelleen Fazerin työntekijälistoilla loppuvuodesta 1930, huomaamme, että lähes kaikilla oli takanaan ainakin neljän vuoden ura tehtaalla. Edelleen yli seitsemän vuoden työuran luoneista (pois lukien 1900-luvun taitteen palkatut) vain yksi oli lopettanut työt ennen aineiston takarajaa. Kokeneimmat työntekijät selvisivät siis parhaiten ensimmäisten lamavuosien supistuksista. Toisaalta Fazer kannusti myös palkkauksen keinoin kokeneita työntekijöitä myöntämällä heille pidempiä kesälomia sekä lahjapalkkioita. Myös uuden venäläisen yhteisön osuus on painottunut tässä ryhmässä: vain joka seitsemäs oli saanut tai tuli saamaan Suomen kansalaisuuden, kun koko aineistosta kansalaisuuden sai joka neljäs. Vaikuttaisi siis jälleen siltä, että Fazerin maine emigranttiakatemia ei ole ollenkaan liioiteltua.

Työntekijöiden työurien keston tarkastelu palkkauspäivästä töiden lopettamispäivään ei anna tietoa siitä, kuinka kausittaisia työurat olivat: kausittaisuuden ja ylipäänsä työtuntien vaihtelun vaikutuksella saattoi olla suuri vaikutus työntekijän vuosituloihin. MVP:n korttien perusteella on mahdotonta arvioida tehtyjä työtuntimääriä kun taas Fazerin korttien palkanmaksutiedot antavat hyvin tarkan kuvan työuran jatkuvuudesta. Vuosipalkkoihin ja työtuntimääriin syvennytään kolmannessa alaluvussa. Tässä vaiheessa toteamme, että aineiston venäläisten työurat olivat suureksi osaksi yhtenäisiä. Kahdeksankymmentä prosenttia työurista oli alusta loppuun yhtenäisiä ja kaksi työkautta teki 17 prosenttia työntekijöistä. Miesten työura oli naisia useammin yhtenäinen: 85 prosenttia miehistä sai palkan ilman katkoja, naisista 24 prosentilla oli yksi tauko työperiodinsa sisällä.

Verrattaessa kotimaisiin työntekijöihin kausittaisuuden on ero selkeä: tästäkin ryhmästä enemmistö, kolme neljäsosaa, työskenteli yhtämittaisesti työuransa alusta loppuun. Ryhmästä löytyy kuitenkin työntekijöitä, jotka olivat töissä tehtaalla jopa neljässä eri jaksossa. Kun aineistoa rajataan palkkausajankohdan ja irtisanomisajankohdan avulla kattamaan vain syyskaudet, muodostuu tästä pelkästään naisia sisältävä ryhmä, joka edustaa yhtä viidesosaa koko aineistosta. Kausityöläisistä erottuu selkeästi myös kesäksi palkattujen ryhmä.³³¹ Venäläisistä rajattu syyskauden ryhmä (joulusesonki) on merkittävästi pienempi kuin suomalaisista rajattu ryhmä edustaen vain kuutta prosenttia koko aineistosta. Tarkasteltaessa irtisanomisten syitä, on molempia työntekijäryhmiä

331 Fazerin tärkeimmät sesongit olivat joulu sekä pääsiäinen. Eija Loikkanen Matti Nykäselle 9.5.2008. Sähköpostiviesti: Fw: Venäläiset Fazerilla..

irtisanottu samassa suhteessa niin työn puutteen kuin kelvottoman työn tai sairastelun vuoksi. Venäläisten pysyvyydestä kertoo kuitenkin se, että vain muutama työntekijä irtisanoutui omasta pyynnöstään, kun taas kotimaisen aineiston työntekijöistä pyysi eron suhteellisesti yli kaksinkertainen määrä.

Fazerin venäläiset siis pitivät kiinni työstään tehtaalla. Ehkä syynä tähän oli 1920-luvun Suomen venäläisvastainen ilmapiiri, työ Fazerilla sujui ilman kielitaito-ongelmia ja tehtaan ympäristöstä muodostui hyvä (poliittinenkin) kohtaamispaikka pakolaisille. Suhtautuminen työhön MVP:llä oli hyvin toisenlainen. Ranska koki Suomen tavoin hyvän taloussuhdanteen 1920-luvulla, mutta yleinen suhtautuminen venäläisiin oli vähintään neutraali. Työntekijät eivät kuitenkaan pysyneet työpaikalla, vaan vaihtoivat sitä Lyonin alueella, sekä myös laajemmin koko Ranskan mittakaavassa. Ranskan venäläiset etsivät parempia taloudellisia olosuhteita, ehkä integroituminen yhteisöön oli naimattomille, nuoruutensa sodissa menettäneille miehille hankalaa.

4.2 Työtehtävät ja palkkaus – venäläisten asema työyhteisössä

Autonomian ajalla Suomeen pysyvästi asettuneet venäläiset olivat kauppiaita, liikemiehiä, työläisiä, pappeja, opettajia ja sotilaita.³³² Itsenäistyneen Suomen vanhavenäläinen väestö, sotilaita lukuun ottamatta, oli jo yhteydessä työ- ja liikemaailmaan. Pakolaiset sen sijaan odottivat saavuttuaan ensimmäiset vuodet tilanteensa selkeytymistä ja aloittivat elannon hankkimisen aktiivisesti vasta syksyllä 1921. Moni pakolainen löysi töitä venäläistaustaisista yrityksistä, Helsingissä Fazerin ja Arabian tehtailla sekä kaapelitehtaalla.³³³ Vuonna 1928 venäläisten pakolaisten enemmistö, 41 prosenttia, työskenteli teollisuudessa. Liikenteen ja kaupan alalla toimi 13 prosenttia, vapaissa ammateissa 11,2 prosenttia ja maataloudessa vain 4,1 prosenttia pakolaisista.³³⁴ Miehet työskentelivät telakoilla, autonkuljettajina, metsäalalla tai (vanha)venäläistaustaisilla tehtailla. Naiset tekivät ompelutöitä kotona tai verstaissa, leipoivat tai olivat myyjättäriä.³³⁵ Vuonna 1921 Valtion pakolaisavustuskeskuksella oli huollettavanaan venäläisiä pakolaisia jopa 16 000 henkeä, seuraavana vuonna

332 Leinonen 1994, 165.

333 Nevalainen 1999, 144–145.

334 Nevalainen 1999, 311.

335 Leinonen 1994, 184.

lukumäärä laski neljäntuhanteen ja edelleen vuoteen 1928 mennessä noin viiteensataan henkeen.³³⁶

Lyonin pieni venäläisyhteisö muistutti ennen ensimmäistä maailmansotaa todennäköisesti koko maan yhteisöä: vuoden 1906 väestönlaskennan mukaan Ranskan venäläisistä 61 prosenttia työskenteli jalostusteollisuudessa (*industries de transformation*, Lyonin tapauksessa tekstiilikäsityöläisyys), 20 prosenttia pankki- ja kaupanalalla ja 10 prosenttia kuului vapaisiin ammatteihin.³³⁷ Helmikuun vallankumouksen jälkeen Lyoniin perustettuun "paluukomiteaan" valittiinkin kolme insinööriä, yksi opettaja, yksi lääkäri, yksi teollisuusyrittäjä, yksi (myynti)edustaja (*représentant*) ja yksi työnantaja.³³⁸ Vuoden 1926 väestönlaskennassa Rhône'in 1 152 työllistyneestä venäläisestä 930 työskenteli jalostusteollisuudessa, joista 377 perinteisessä metalliteollisuudessa ja 281 tekstiiliteollisuudessa.³³⁹ Tämän lisäksi venäläiset työllistyivät liikenne-³⁴⁰, pankki- tai kaupanalalla (edellisissä 169 henkeä), taiteen alalla, yrittäjinä ja jotkut yhteisöstä elivät omilla rahavaroillaan.³⁴¹ Koko maan tilastoihin verrattuna jalostusteollisuus sai Rhône'issa suuremman osuuden: Ranskan venäläisistä 60 prosenttia työskenteli tällä alalla, 16 prosenttia kaupan ja pankin aloilla ja yhdeksällä prosentilla oli vapaa ammatti.³⁴² 1930-luvun työttömyys iski rajusti myös Lyonin yhteisöön, minkä myötä työttömänä oli jopa 45 prosenttia venäläisistä.³⁴³

Herold jakaa Fazerin yrityksen työntekijät kolmeen ryhmään: mestareihin (*verkmästaren*), esimiehiin tai työnjohtajiin (*föreståndaren*) ja työntekijöihin (*arbetaren*).³⁴⁴ Fazerin työntekijät työskentelivät tehtaalla osastoittain tuotteiden valmistuksen mukaisesti. Herold kuvailee, kuinka vuonna 1898 Tehtaankadun tehdasrakennuksen pohjakerroksessa sijaitsivat tavaroiden lähetys (*varuexpedition*),

336 Nevalainen 1999, 309. Selostus valtion varoilla suoritetusta pakolaisavustustyöstä ajalla 1918-30. Painetut vuosikertomukset ja julkaisut 1922–1942. Hb:1, Valtion pakolaisavustuskeskuksen keskuskanslian arkisto, Kansallisarkisto (KA) Helsinki.

337 Statistique Générale de la France, Résultats statistiques du recensement général de la population effectué le 7 mars 1926. Tome I, 5ème partie, étrangers et naturalisés, 1931, 117.

338 Jevakhoff 2007, 51. Myös Silven haastateltavat kertovat 1920–30-lukujen yhteisöstä löytyvän juutalaisen lääkärin, apteekkarin, muutamia käsityöläisiä, suutareita ja räätäleitä, jotka olivat saapuneet Lyoniin jo ennen ensimmäistä maailmansotaa. Silve 1980, 59.

339 Statistique Générale de la France 1931, 375.

340 Taksikuskin työ edusti varsinkin Pariisissa ammattien aatelia. Taksikuskin työ oli myös yksi tärkeä tekijä levittämään kuvaa "valkoisten" emigranttien suuresta määrästä ja mielettömistä kohtaloista. Ménégaldo 1998, 155–164.

341 Silve 1980, 68–70.

342 Statistique Générale de la France 1931, 117.

343 Talouslaman myötä, emigranttien oman arvion mukaan, vain 1 prosentti yhteisöstä pystyi elämään normaalia elämää, 80 prosenttia sinnitteli juuri ja juuri. Simpson 1939, 306–307.

344 Herold, 42.

toisessa kerroksessa toimistot sekä suklaa-, konvehti ja kermakaramelliosastot, kolmannessa kerroksessa karamelli- ja marmeladiosasto ja neljännessä varastot sekä karamellinkäärintä. Vuonna 1945 tehdas kattoi tämän lisäksi dragée-, keksi-, vohveli- ja makaroniosastot (löytyvät 1920-luvun työntekijäkorteista) sekä osastot pakkausta, painatusta, huoltotöitä ja autoja varten.³⁴⁵

Työntekijäkortteihin merkityt työtehtävät eivät aina anna tarkkaa kuvaa työtehtävästä, vaan tehtäväksi on merkitty työntekijän osasto (esimerkiksi *chokoladverkstad* tai *kex-avdelning*). Tarkemmista työtehtävistä osastoilla voidaan mainita esim. käärijät tai paketoijat (*karamellinveckling*, *chokolad emballage*). Yleisesti työtehtävä on merkitty osaston mukaan: *konfekt-* tai *marmeladarbetare*. Varsinaisen valmistusprosessin ulkopuoliset työtehtävät liittyvät tuotteiden toimittamiseen ja kuljetukseen (*expedition*, *chaufför*) tai vartiointitehtäviin (*nattvakt*). Osastojen mestarit on merkitty kortteihin erikseen. Työntekijäkorteista käy selvästi ilmi, että Fazerilla käytettiin tunti- ja kuukausipalkkausta, mutta myös urakkapalkkaus oli yleinen palkkausmuoto makeisteollisuudessa 1920-luvulla.³⁴⁶ Fazerin aineistosta löytyy palkkatietoja ilman tuntimääriä: nämä työntekijät olivat urakkapalkattuja naisia, jotka työskentelivät esimerkiksi käärintätöissä. Kaikki työntekijät olivat ennen vuotta 1922 töissä tunti- tai urakkapalkalla, mutta vuonna 1922 parempipalkkaiset työtehtävät asetettiin kuukausipalkkauksen piiriin. Urakka- tai kappalepalkkaus liittyi yleisesti perustyötehtäviin, kuukausipalkkaa nauttivat työnjohtajat ja mestarit. Palkkausmuodot muuttuivat usein työsuhteen edetessä: pelkkä tuntipalkkaus oli venäläisistä 63 prosentin palkkausmuoto, 17 prosentilla palkkaustapa vaihteli tunti- ja urakkapalkkauksen välillä, ainoastaan 6 prosenttia työntekijöistä oli työsuhteensa aikana pelkän urakkapalkkauksen piirissä. Lopusta 14 prosentista puolet (käytännössä vanhat mestarit) aloittivat kuukausipalkalla, toinen puoli heistä kohosi työurallaan tuntipalkkauksesta kiinteän korvauksen piiriin.

Karamelliosastolla oli lukumäärällisesti eniten venäläisiä työntekijöitä: työnsä siellä aloitti kolmannes aineiston työntekijöistä. Toiseksi suurin ryhmä olivat suklaaosaston työntekijät (22 %), yhteensä noin viidennes työskenteli marmeladi-, konvehtiosastolla

345 Herold, 53.

346 Teräs 2001, 119–124. Tähkässä mainitaan palkka-asoiden yhteydessä urakkahintojen korotuksista.

Makeisteollisuuden alalta. Tähkä, kesäkuu 1928, 37. Urakkatyön suorittamisen nopeus oli yksi niistä työkuulttuurin normeista, johon kaikkien työntekijöiden tuli sopeutua. Tavoitteena oli, ettei kollektiivista työrytmiä voitu osoittaa esim. alitempoiseksi, joka olisi saattanut johtaa urakkapalkan laskuun. Teräs 2001, 140–141.

sekä lähettämössä. Mestareita aineistosta löytyy varmuudella kolme (dragée, karamelli ja marmeladi), lisäksi suklaaosastolla oli jo vuosisadan taitteessa palkattu kokenut työntekijä, ehkä työnjohtaja. Ainoastaan naisia työskenteli marsipaani-, paperi- sekä vohveliosastolla, miehet olivat selkeässä enemmistössä lähettämössä, makaroni- ja marmeladiosastolla. Osastojen sisäisistä työtehtävistä on hankala saada tarkempaa kuvaa pelkkien kortistomerkitöjen avulla. On kuitenkin niin, että naisten työtehtäviä olivat käärimiseen ja paketointiin liittyvät tehtävät, miehiä ei näistä tehtävistä juuri löytynyt.

Verrattuna kotimaiseen aineistoon on jako työtehtävien osalta pääpiirteittäin samanlainen: karamelli- ja suklaaosasto olivat suurimmat osastot. Huomattavaa on kuitenkin se, että puolet miehistä oli palkattu tuotantoprosessin ulkopuolisiin tehtäviin (venäläisistä vain 17 prosenttia). Myös työtehtävien skaala oli selkeästi laajempi kuin venäläisten ryhmällä. Tässäkin valossa näyttää siltä, että Fazerille työllistyneet venäläiset eivät olleet Suomessa riittävän ammattitaitoisia tai kielitaitoisia harjoittamaan ammattiaan, ja turvautuivat Fazerin akatemian tarjoamaan työhön. Edelleen kansalaisuuden ottaneista miehistä 36 prosenttia työskenteli tuotantoprosessin ulkopuolella tai mestarin toimessa. Näin vaikuttaisi siltä, että nimenomaan pakolaisryhmä työllistyi naisvaltaisempiin työtehtäviin.

Vertailemalla venäläisten naistyöntekijöiden aloitustuntipalkkoja huomataan, että eri osastojen perustyöt (*-arbetare, emballage, -inveckling, -radning*³⁴⁷) olivat samansuuruisesti palkattuja: vuonna 1922 naissuklaatyöntekijän, konvehtityöntekijän ja karamellityöntekijän aloitustuntipalkat olivat 2,90 markkaa tunnilta. Vuonna 1924 aloituspalkoissa näkyi pientä nousupainetta tuntipalkkojen liikkua 2,90 markan ja 3,25 markan välillä, mutta jälleen vuonna 1925 uusille naistyöntekijöille (marmeladi, karamelli ja suklaa) maksettiin 2,90 markkaa tunnilta. Suomalaisten naistyöntekijöiden aloituspalkat noudattivat samanlaista kehitystä kuitenkin sillä erotuksella, että tuntipalkat painoutuivat hieman 2,90 markan alapuolelle keskiarvon asettuessa noin 2,90 tienoille.

Venäläisen aineiston miesten aloituspalkat olivat korkeammat kuin naistyöntekijöiden, mutta kuten naisilla, aloitustuntipalkat eivät juuri nousseet siirryttäessä vuodesta 1921

347 Esim. Konfektradning, eli konvehtien rivitys, jossa työntekijät laittoivat yksitellen suklaakonvehteja rasioihin. Eija Loikkanen Matti Nykäselle 9.5.2008. Sähköpostiviesti: Fw: Venäläiset Fazerilla..

vuoteen 1924. Vuonna 1921 tienasi suurin osa miehistä (suklaa, makaroni, karamelli) neljä markkaa tunnilta, yhden työntekijän palkaksi määrättiin 4,50 markkaa tunnilta (myös suklaatyöntekijä). Vuonna 1924 työn aloittaneiden palkat olivat joko neljä markkaa tai 4,50 markkaa (ei yhteyttä aloittamiskuukauteen), yhden työntekijän aloituspalkka oli viisi markkaa tunnilta. Lähettämön palkat olivat hieman korkeammat kuin tuotanto-osastojen palkat: helmikuussa 1922 työstä maksettiin 4,50 markkaa, vuoden 1924 syksyllä aloituspalkat liikkuiivat 4,75 markan ja viiden markan välillä. Tuntipalkallisista töistä erottuu ainoastaan vuonna 1923 palkattu *bleekslagare*, jonka aloituspalkka oli kahdeksan markkaa tunnissa, siis muihin nähden kaksinkertainen. Kuten naistenkin osalta, suomalaisten miesten aineiston palkkakehitys on samantyyppinen venäläisiin miestyöntekijöihin nähden. Suomalaisten miesten työtehtävät olivat kuitenkin monipuolisempia ja enemmän ammattitaitoa vaativia (montööri, putkimies, remonttityö), ja näin tuntipalkkojen yläpää sai suuremman painoarvon. Suurin osa venäläisten miesten aloitustuntipalkoista liikkui vuosina 1921–24 neljän ja viiden markan välillä.³⁴⁸

Aloituspalkkojen perusteella voidaan todeta, että tuntipalkat eri tuotanto-osastojen välillä olivat samansuuruisia, ja naisten palkat edustivat noin 70–73 prosenttia miesten palkoista. Ainoastaan lähettämön aloituspalkat olivat 5–10 prosenttia korkeampia kuin tuotanto-osastojen palkat keskimäärin. Aloituspalkat eivät myöskään kasvaneet merkittävästi kuljettaessa kohti 1920-luvun puoliväliä. Ehkä tämä selittää osaltaan sen, että 1920-luvun puolivälissä palkatut työntekijät olivat nuorempia kuin vuosikymmenen alussa palkatut. Vaikka aloitustuntipalkat eivät nousseet, kohosivat tuntipalkat palkankorotusten myötä keskimäärin lähes 50 penniä vuodessa³⁴⁹. Kaikkien aineiston tuntipalkallisten työntekijöiden palkka oli työsuhteen päättyessä keskimäärin 35 prosenttia suurempi kuin aloituspalkka, ja vähintään vuoden töissä olleiden loppupalkka oli 48 prosenttia korkeampi. Jälkimmäisen ryhmän miesten palkat olivat 75 prosenttia korkeampia kuin aloituspalkat, naisilla palkkojen nousu oli vain 24 prosenttia. Palkkavertailu on hankalaa pelkillä tuntipalkoilla, sillä moni pitkän uran tehnyt siirtyi

348 Venäläisten asemaa kuluttajina pohdimme seuraavassa luvussa, mutta jo nyt voidaan vertailun vuoksi todeta, että Helsingin kaupungin kirvesmiesten keskimääräinen tuntipalkka oli vuosina 1921–24 6,59–7,74 markkaa, sahatyömiehen keskimääräinen tuntiansio samana ajanjaksona oli 5,03–5,80 markkaa. Metalliteollisuuden työntekijöiden keskituntiansiot taas olivat miehillä 4,86–5,49 ja naisilla 2,97–3,34 markkaa (vuosina 1921–24). Vattula 1983, 415, 422, 424.

349 Mukana aineiston työntekijät, jotka olivat töissä vähintään 12 kuukautta, ja jotka aloittivat ennen vuotta 1925.

1920-luvun lopulla kuukausipalkkaukseen, mutta luvut osoittavat selvästi, kuinka palkannousupaineet olivat suuremmat miestyöntekijöillä kuin naisilla.

Urakka- ja tuntipalkkauksen rahallista eroa tarkastelemme tarkemmin seuraavassa alaluvussa. Näyttäisi kuitenkin silmämääräisesti siltä, että urakka- ja tuntipalkkauksen välillä tasapainottelevien kaksiviikkoistulot eivät urakkapalkkaukseen siirtymisen vuoksi ainakaan pudonneet, jopa päinvastoin. Työtuntimäärät saattoivat kuitenkin olla palkkausmuodon vaihtumisen myötä korkeammat. Urakkapalkkaus oli kuitenkin selkeästi naistryöntekijöiden palkkausmuoto: venäläisten aineistoista kaikki puhtaasti urakkapalkatut olivat naisia ja tunti-urakka-palkatuista työntekijöistä miehiä oli kuudennes.

Kuukausipalkkauksen piiriin vuonna 1922 siirtyvien sekä tämän jälkeen kuukausipalkalla aloittavien ryhmä on siis aineistossa vähemmistössä. Kiinteiden korvausten ryhmään kuuluivat mestarit, autonkuljettajat, varastoavustaja (*lagerbiträda*), kokeneempia työntekijöitä tuotanto-osastoista sekä yövahdit, joille maksettiin työstään yökohtaista korvausta. Enemmistö kuukausipalkkaa nauttivista oli miestyöntekijöitä, mutta työsuhteiden kehittyessä myös naiset pääsivät kuukausipalkoille: työsuhteen loppuhetkellä kuukausipalkkaa maksettiin 15 prosentille naisista ja neljännekselle miehistä. Kuukausipalkkaukseen siirtyminen liittyy pitkään työuraan mutta etenkin naistryöntekijöiden työtehtävien muutokseen esimerkiksi siirtymisenä esimiestehtäviin. Kuukausipalkkauksen piiriin siirtyminen antaa viitteitä venäläisten sopeutumisesta ja urakehityksestä Fazerilla: suomalaisesta aineistossa ei ole työnsä aloittaneiden ja työnsä lopettaneiden palkkaustavalla eroa, sillä urien alussa ja lopussa vain 10 prosenttia nautti kuukausipalkkaa.

MVP:n toiminta-ajatus oli sametin (*velours*) ja plyysin (*peluche*) valmistaminen, raaka-aineena käytettiin silkkiä. Silkkiteollisuuden päätyövaiheet voidaan jakaa kolmeen osaan: 1. valmisteluvaihe, jossa langat valmistellaan sopiviksi kutomista ja myöhempiä työvaiheita kestäviksi, 2. kutomisvaihe sekä 3. valmistusvaihe, johon kuului sekä kankaan ominaisuuksien muokkaaminen (appretointi, värjäys) että kankaan viimeistely (taittelu) tilaajalle toimittamista varten.³⁵⁰ Päätyövaiheet sisälsivät monia vaihtoehtoisia työvaiheita, jotka toteutettiin valmistettavan kangastyypin ja asiakkaan toiveiden

350 Gilonne Georges, Soieries de Lyon. Editions du Fleuve, Lyon 1948, 147, 171, 165–166. Samasta teoksesta myös tarkemmin eri työvaiheet.

mukaisesti. Eri työvaiheet (varsinkin kutomisvaihe) olivat eriytyneet eri käsityöläisverstaille, mutta 1800-luvun lopulla suuret teollisuusyritykset, kuten MVP, haalivat kaikki työvaiheet oman valmistusprosessinsa suojiin.³⁵¹ Näin MVP:n eri tehtaiden verkosto muodostui eri valmistusvaiheisiin keskittyneistä tehtaista tai tehdasalueista.³⁵²

MVP:n arkistossa ei ole säilynyt tilastoja työtehtävistä Villeurbanne'in tehtailta, mutta yrityksen Voironin tehtaan työntekijät on jaettu miesten ja naisten osalta seuraavasti: tilastossa vuodelta 1931 miestyöntekijät on jaettu johtajiin ja toimistoesimiehiin, työkone- ja huoltomekaanikkoihin sekä sekatyöläisiin (*manoeuvres*). Naistryöntekijät oli eroteltu toimistotyöntekijöihin, kutojiin sekä muihin tekstiilityöntekijöihin.³⁵³ Voironin tehdas oli keskittynyt vain valmistelu- sekä kutomisvaiheisiin (ja laitteiston rakentamiseen), kun Villeurbanne'issa tämän lisäksi värjättiin, apretoitiin (viimeisteltiin) ja vuonna 1925 SALTS:in hankkimisen myötä valmistettiin myös tekstiilivalmistuksessa tarvittavia kemikaaleja.³⁵⁴ Näin Villeurbanne'in *Bonneterren* tehdasalueelle oli keskittynyt koko kankaanvalmistuksen prosessi.

MVP:n venäläisten työntekijäkorteissa ei ole merkintöjä kuukausipalkoista, ja ylipäänsä vain noin puoleen kortteista on raapustettu palkkalukema. Hieman yli puolet venäläisistä osallistui tuotantoketjun valmistusvaiheeseen, jossa kangas sai viimeisen muotonsa, kutojia oli aineistossa vain neljä (2 prosenttia) ja valmisteluvaiheessa toimi kahdeksan prosenttia. Muut ryhmästä olivat sekalaisia työläisiä (21 prosenttia), autokuskeja oli kuusi kappaletta, työnantajia yksi, työnjohtajia kaksi. Naisista lähes kaikki työskentelivät valmistusvaiheessa ja vain yksi oli kutoja. Miesten työtehtävien skaala oli laaja, mutta merkittävin yksittäinen työtehtävä (27 prosenttia) oli kankaan tasoittaminen viimeistelyvaiheessa (*baguettage*). Huomattavaa on kuitenkin se, että vajaan kahden kolmasosan³⁵⁵ työtehtävät olivat yksinkertaisia tehdastöitä (sekatyöläisen töitä, Ranskan *manoeuvre*), jotka eivät vaatineet opinkäyntiä. Tätä vaativia (kuljettajat, kutojat, työnjohtajat, mekaanikot, sähkömies) oli 10 prosenttia venäläisten työtehtävistä. Silven

351 Cayez 2007, 761.

352 MVP:llä oli tehtaista Lyonin ympäristössä vuonna 1925 ainakin 15 kappaletta. Brunet 1996, 142–144.

353 MVP:n Voironin tehtaan työntekijämäärä oli vuoden 1931 alussa 397 henkeä, joista 81 prosenttia oli naisia. Tilasto henkilöstöstä. Registres du personnel, Site de Voiron, 45 J 923, Les Manufactures J.-B. Martin (JBM), Archives départementales du Rhône (ADR) Lyon.

354 Brunet 1996, 139, 142–143. Toinen pykälä, Statuts de SALTS, Lyon 1925.

355 Luku voi olla tätäkin korkeampi, sillä tämä arvo on laskettu valitsemalla työtehtävät, joiden edessä oli nimike *manoeuvre*. Jos lukuun lasketaan ne työtehtävät, jotka olivat oletettavasti yksinkertaisia tehdastöitä, nousee lukumäärä 82 prosenttiin!

haastattelema vuonna 1929 Lyoniin saapunut venäläinen muisteli, kuinka yllättävän suuri osa venäläisistä työntekijöistä teki yksinkertaisia työtehtäviä (*manoeuvre*).³⁵⁶

Henkilökorttien palkkatiedoissa ei ole juuri suuria huomioita. Vuoden 1923 palkat olivat 1,70 frangia tunnilta, vuonna 1925 työntekijöille maksettiin 2,00 frangia tunnilta ja vuonna 1930 3,20–3,50 frangia. Muutamille työntekijöille maksettiin tätä pienempää palkkaa (yleensä maininta *apprenti*, "oppipoika"), 1,50 frangia 1,70:n sijaan vuonna 1924, kun muutamille koulutetuille työläisille maksettiin hieman korkeampaa palkkaa (ajuteur, 2,70 frangia 2,00:n sijaan). Enemmistön palkat seurasivat aluksi mainittua kehitystä, olivathan myös enemmistön työtehtävät "*manoeuvre*".

MVP:n henkilökortteihin merkittiin työntekijän entinen tai nykyinen ammatti. Tämä ei kuitenkaan anna tietoa pakolaisten taustoista muuten kuin niiden osalta, joilla todella oli "ammatti"³⁵⁷ (joko Venäjällä tai Ranskassa hankittu): "autokuski", "ajuteur", "tehdastyöläinen", "maalari", "kaiivostyöläinen", "mekaanikko", "kutoja", "silkkityöntekijä". Tämänkin ryhmän enemmistö olivat kuitenkin "*manoeuvre*:t", joita oli 72 prosenttia kaikista ammattiteistä. Toiseksi suurimman ryhmän muodostivat työntekijät "ilman ammattia" (yhdeksän prosenttia, *sans profession*), ja se sisälsi pääasiassa naisista. Tehtaan näkökulmasta 81 prosenttia aineiston venäläisistä oli siis joko ammattitaidottomia tai ammattitaidoltaan yksinkertaisiin tehdastöihin kykeneviä. Tarkastellessa ammatteja ja työntekijöiden syntymäpaikkoja huomaamme, että ammattitaitoisimmat olivat kotoisin Ukrainan alueelta (19 prosentilla muu merkintä kuin "ilman ammattia" tai "*manoeuvre*") sekä pohjoisilta alueilta (18 prosenttia). Kasakka-alueilla ja muilla etelän alueilla syntyneistä yhteensä seitsemällä prosentilla oli merkintä ammatista. Pohjoisilta alueilta ja Ukrainasta oli lähtöisin odotetusti koulutetumpaa työväkeä, mutta kuten todettu, merkintä ammatista ei anna sen laajemmin tietoa sosiaalisesta taustasta: esimerkiksi Pietarin alueella syntyneistä kenelläkään ei ollut tehtaan tietojen mukaan opin kautta saatua ammattia. Le Guillou'n tulokset ovat samansuuntaiset, mutta hänellä pohjoisten alueiden työntekijöiden koulutustaso oli lievästi Ukrainan alueelta lähtöisin olevia korkeampi.³⁵⁸

356 Silve 1980, 67.

357 Lainausmerkeissä siksi, että henkilön "ammatti" tuskin viittasi koulutuksen kautta saatuun ammattiin, vaan todennäköisemmin tehtaan kannalta merkitykselliseen aiempaan työtehtävään.

358 Le Guillou 1988, 235–236.

4.3 Vuositulot – venäläisten asema kuluttajina

Kansalaisuuden ottaminen voidaan nähdä olevan merkki tahdosta integroitua kohtemaahan. Ennen vallankumouksia maahan saapuneet venäläiset pyrkivät sekä Ranskassa että Suomessa ottamaan maan kansalaisuuden pian 1920-luvun alussa (Suomessa heti vuodesta 1918 alkaen). Tämä oli tapa erottua uusista tulokkaista ja näin varmistaa jo saavutettu asema kohtemaassa. Suomen venäläisten lukumäärä kasvoi huippuunsa vuoteen 1921 mennessä, jolloin maassa oleskeli 15 300 venäläistä pakolaista ja noin neljä tuhatta autonomian ajan venäläistä. Vuonna 1925 venäläisten pakolaisten lukumäärä oli pudonnut 12 600:een, vuonna 1932 heitä oleskeli Suomessa 9 300 henkeä.³⁵⁹ Suurin syy venäläisten lukumäärän pienenemiseen oli matkustaminen ulkomaille: merkittävin Neuvosto-Venäjälle palannut ryhmä olivat Kronstadtin pakolaiset, joita kotiutui 5 100 henkeä vuoden 1924 alkuun mennessä, muita venäläisiä pakolaisia palasi Neuvosto-Venäjälle vain muutamia satoja.³⁶⁰ Vuosina 1918–1930 Suomen kansalaisuuden otti venäläisistä 2 346 henkeä (19 prosenttia vuonna 1930 Suomessa oleskelleista venäläisistä), mutta vallankumouspakolaisten osalta hakuprosessi käynnistyi yleisesti vasta 1930-luvun loppupuolella. Emigranteilla kansalaisuuden haku kaatui poliittiseen epäluotettavuuteen tai vähävaraisuuteen, toisaalta "erinomaisten" syiden perusteella hakija saattoi saada kansalaisuuden, vaikkei ollut vielä oleskellut maassa viiden vuoden kynnysaikaa.³⁶¹

Ranskan pakolaislainsäädännön mukaan kansalaisuuden sai 10 vuotta maassa oleskelleet (vuonna 1927 kynnysaika lyhennettiin kolmeen vuoteen). Uusien siirtolaisten saapuminen vuodesta 1923 eteenpäin sekä Neuvostoliiton kansainvälinen tunnustaminen vuonna 1924 saivat aikaan kasvavan kansalaisuushakemusten aallon vanhan venäläisen yhteisön keskuudessa. Vuosi 1927 oli tämän aallon huippu, ja jo vuonna 1931 kansalaisuuksia haettiin suhteellisesti yhtä usein muiden ulkomaalaisryhmien kanssa. Huolimatta vuoden 1927 lakimuutoksesta kuului edelleen suurin osa kansalaisuuden hakeneista vanhaan siirtolaispolveen, joka oli saapunut Ranskaan ennen ensimmäistä maailmansotaa. Vuoteen 1926 mennessä kansalaisuuden oli ottanut 5 803 venäläistä, viisi vuotta myöhemmin oli lukumäärä noussut 10 890:een (13 prosenttia Ranskan venäläisistä vuonna 1931).³⁶² Tämän lisäksi vuonna 1931

359 Nevalainen 1999, 308.

360 Nevalainen 1999, 57.

361 Nevalainen 1999, 88–90.

362 Gousseff 2008, 206–209.

Ranskan maaperällä oleskeli noin 70 000 venäläistä vailla kansalaisuutta.³⁶³ Näin Suomen venäläisistä suhteellisesti hieman suurempi osa oli saanut kansalaisuuden 1930-luvun alkuun mennessä.

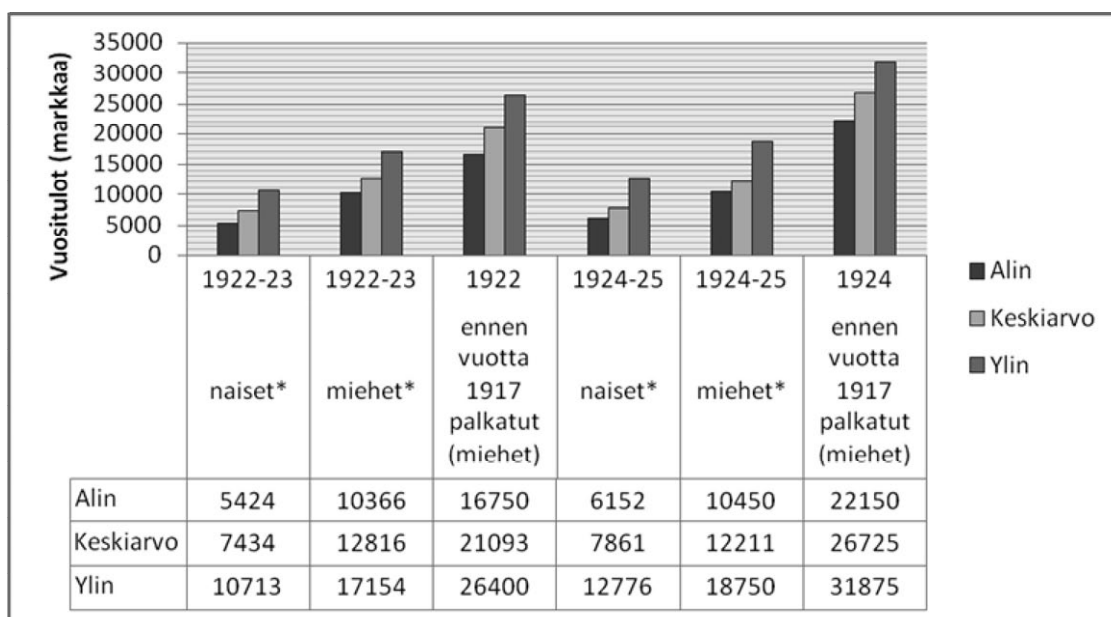
Fazerin työntekijäkorttien palkkatietojen pohjalta voimme arvioida sitä taloudellista asemaa, jonka Fazerin venäläiset Suomessa saavuttivat. Vuositulojen tarkastelua varten on otettu mukaan työntekijän ensimmäinen kokonainen työvuosi, eli käytännössä palkkausvuotta seuraava vuosi niin, ettei työsuhde vielä kyseisenä vuonna päättynyt. Yllättäen huomaamme, että vuositasolla miesten ja naisten palkkaerot kasvavat entisestään. Vuonna 1922 miesten keskimääräinen vuosipalkka kohosi 12 835 markkaan (palkkahaarukka 11 014 ja 14 148 markan välillä), kun naisten vuosipalkkojen keskiarvo jäi vajaaseen kahdeksaan tuhanteen markkaan (haarukka 7 746,35–8 460 markkaa). Vuosi 1922 vaikuttaa kuitenkin olleen poikkeuksellinen palkkojen suhteen, sillä tarkasteltaessa vuoden 1925 vuosituloja, oli keskiarvo miesten osalta 12 342,78 ja naisten 7 551,37 markkaa.

Keskiarvon lisäksi on syytä vertailla alempien palkkaluokkien eroja. Alimmille palkoille nousivat tuntipalkatut työntekijät, joiden työtuntimäärissä oli isojakin heilahduksia. Miesten ryhmän alin vuosipalkka vuonna 1922 oli 11 014 markkaa (suklaatyöntekijä), seuraavana vuonna 10 366 (karamellityöntekijä) ja vuonna 1925 10 491,4 markkaa (karamellityöpaja). Naisten ryhmästä olivat alimmat vuosipalkat seuraavia: 7 746,35 markkaa vuonna 1922 (konvehtityöntekijä), 6 297,95 vuonna 1923 (karamellinkäärijä) ja 6 152,25 markkaa vuonna 1925 (karamellinkäärijä). Näin naisten palkkakeskiarvo oli miesten palkoista n. 60 prosenttia, ja ryhmän matalimpien palkkojen osalta 60–70 prosenttia. Vuosituloerot ovat siis hieman suuremmat kuin tuntipalkkojen erot. Mitä eri palkkausmuotojen eroihin tulee, saavutettiin korkeimmat palkat kuukausituloilla. Tunti- ja urakkapalkkauksen suhteen on huomattavaa, että urakkapalkattujen (tai tunti–urakka-palkattujen) vuosipalkat sijoittuivat palkkahaarukan ala- sekä yläpäihin, pelkän tuntipalkkauksen piirissä olevat asettuivat tasaisesti keskiarvon ympärille: naisten molempien tarkastelujakson alimmat palkat olivat urakkapalkkoja, vuosien 1922–23 yläpalkka oli urakkapalkka, ja vuosien 1924–25 toiseksi korkein palkka urakkapalkka. Tuntipalkoista naisten vuosien 1922–23 vuosipalkat asettuivat 6 615,55–7 881,7 markan välille, kun muuten ääripäät olivat

363 Gousseff 2008, 106.

5424,05–10712,5 markkaa. Myös miesten palkkatilastoissa vuosien 1924–25 heikoimman vuosipalkan saaja oli tunti–urakka-palkattu.

Kuvio 7. Fazerin venäläisten työntekijäryhmien palkkahaarukka ja keskiarvo vuosiväleittäin

Lähteet: Oy Fazer Ab:n työntekijäkortit, Fazerin arkisto (Vantaa).

(*) Poislukien ennen vuotta 1917 palkatut.

Verrattuna muutamiin muihin ammattiryhmiin olivat venäläisten tulot kuitenkin heikot. Konttoriapulainen ylsi vuonna 1922 10 320 markan vuosituloihin, vuonna 1924 olivat apulaisen keskivuositulot kohonneet 13 800 markkaan. Elannon naispuolisten leipomoapulaisen vuositulot taas olivat samoilta vuosilta 10 440 markkaa ja 11 880 markkaa. Helsinkiläinen sekatyömies tienasi vuosina 1922 ja 1924 keskimäärin 13 152 ja 15 312 markkaa, Elannon miespuoliset leipurit peräti 21 060 ja 22 860 markkaa!³⁶⁴ Venäläisten miestyöntekijöiden keskipalkat jäivät sekatyömiehen tuloista, naisten palkat olivat vuonna 1922 20 prosenttia matalammat kuin konttoriapulaisen tai leipomoapulaisen tulot, ja vuosina 1924–25 yli 30 prosenttia pienemmät kuin leipomoapulaisen tulot. Fazerin mestareiden palkkatulot taas ylittivät Elannon miespuolisten leipureiden tulot ja lähentelivät Helsingin suomenkielisten kansakoulujen miesopettajan peruskuukausipalkkaa, joiden vuositulot olivat vuonna 1924 26 400 markkaa. Tässä valossa näyttäisi siltä, että pitkä työsuhde perustyössä Fazerin tehtailla ei johtunut suoraan taloudellisista eduista.

³⁶⁴ Siipi 1962, 215–216.

Vaikka työsuhteet Fazerilla eivät olleet kausittaisia, oli työtuntimäärissä suuria heilahduksia. Päivittäiseksi työajaksi oli säädetty 8 tuntia vuonna 1917, näin kuuden päivän työviikolla kahden viikon palkkakauden maksimityöajaksi tuli 96 tuntia. Käytännössä tämä ei aina kuitenkaan näytä toteutuneen: ylipäänsä jokaisella työntekijällä toteutui palkkatietojen mukaan ainakin yksi 110 tunnin kahden viikon jaksoja vuodessa, kuitenkin ylityökorvauksia ei aina maksettu kaikilta yli 96 tunnin ylittävältä työtunneilta.³⁶⁵ Alimmillaan kahden viikon jakson työtuntimäärä oli naisilla vain 7–8 tuntia, keskimäärin vuoden hiljaisin kaksiviikkoinen oli 41 tuntia (vuosivälillä 1922–28). Miehillä vastaava keskiarvo oli 48 tuntia, joten töitä riitti miestyöntekijöille hiljaisempina kausina hieman enemmän kuin naistryöntekijöille.

Jaettaessa vuosipalkka työntekijän saman vuoden alun tuntipalkalla saamme arvion siitä, mikä oli korkeintaan keskimääräinen työaika (työntekijät olivat mahdollisesti saaneet vuoden aikana palkankorotuksen, myöskään ylityötunteja ei oteta huomioon). Keskimääräinen kaksiviikkoiskauden tuntimäärä oli 93 tuntia, miesten keskiarvo asettui kuitenkin korkeammalle kuin naisten: naiset työskentelivät keskimäärin korkeintaan 91 tuntia kahdessa viikossa, miehet 96 tuntia. Ero ei synny välttämättä ainoastaan tehdyistä työtunneista, vaan kuten aiemmin todettu, miesten palkannousupaineet olivat suuremmat kuin naisilla. Voi olla myös niin, että miehet tekivät naisia enemmän ylityötunteja. Työtuntimäärät pysyvät kuitenkin sekä miehillä että naisilla kohtuullisen korkeina, ja matalimmatkin keskituntimäärät olivat 80 työtuntia. Työmäärien kausiluontoisuus ei siis ole työtunneissa mitattuna ratkaisevan suurta. Kuitenkin johtuen miesten ja naisten erisuuruuksista työtuntimääristä sekä urakkapalkkauksen käytöstä nimenomaan naisten työtehtävissä, ero sukupuolten vuosipalkkojen välillä nousi tuntipalkkaeroakin suuremmaksi.

Miten siis Fazerin venäläiset työntekijät sijoittuivat helsinkiläiseen kaupunkiyhteiskuntaan henkilötietokorteista saatujen tietojen valossa? Suomeen suuntautunut emigraatio ja 1920-luvun venäläinen yhteisö on nähty luonteeltaan keskiluokkaisena.³⁶⁶ Tältä kannalta iäkkäämpien yhteisön jäsenten työllistyminen

365 Ilmiön yleisyyttä ei tässä ruveta arvioimaan. Olisiko työn kausittaisuuden vuoksi ollut mahdollista laskea kuukausittaisia tai vuosittaisia keskiarvoja työaikojen suhteen?

366 Nevalainen 1999, 38–39. Autonomian ajan venäläinen yhteisö oli pitkälti keskiluokkaista (pl. sotilaat). Myös vuosina 1918–1919 paenneet edustivat pitkälti ylempiä väestöryhmiä: aatelliset, hallinnossa työskennelleet, vapaiden ammattien edustajat, kauppiat sekä teollisuuden edustajat ja ”herrat” muodostivat 71,7 prosenttia yli 20-vuotiaiden pakolaismiesten joukossa. Haimila 1997, 93–94. On syytä kuitenkin muistaa, että Venäjän pakolaisuuden alkuvaiheessa ulkomaille lähtivät juuri

Fazerilla on osoitus sosiaalisen aseman laskusta: ensinnäkin enemmistö yli 34-vuotiaiden joukosta aloitti sekä päätti työuransa tuntipalkallisissa työtehtävissä ja toisaalta Fazerin palkat vastasivat tuskin sekatyömiehen palkkaa.³⁶⁷ Henkilömappien perusteella useat työntekijät olivat entisiä upseereja tai upseerien poikia, keskiluokkaisessa ammatissa toimineita (esim. opettajia) – Fazerilla työskenteli hetken esimerkiksi vapaaherra Raab-Thilén.³⁶⁸ Venäläiset miestyöntekijät eivät myöskään juuri työllistyneet (vanhoja mestareita lukuun ottamatta) ammattitaitoa vaativiin tehtäviin, vaan työt olivat perustuotantoon sekä tavaroiden lähettämiseen liittyviä työtehtäviä (tosin tarkemmat töiden erittelyt puuttuvat). Nuorille venäläisille taas Fazer tarjosi työpaikan ja palkan, joka näyttäytyi samanarvoisena suomalaisten kanssatyöntekijöiden silmissä.

MVP:n henkilökorteissa ei ole aloitustuntipalkkaa tarkempaa mainintaa työntekijän ansiotuloista. Viitteitä saamme kuitenkin tarkastelemalla SALTS:in työntekijöiden palkkatiedoista tehtyjä taulukoita viranomaisia varten.³⁶⁹ Merkinnät eivät sisällä kaikkia työntekijöitä, vaan esimerkiksi vuoden 1926 palkkatiedoissa on lueteltu yli 7 000 frangin vuosituloihin yltäneet³⁷⁰. Kyseisenä vuonna oli töissä aineiston venäläisistä 46 henkeä (miehiä 39), ja yli seitsemän tuhannen frangin vuosipalkkaan heistä ylsi yksitoista henkeä. Heistä kaikki olivat miehiä, yksi ryhmän venäläisistä oli työnjohtaja, yksi autokuski ja muut sekatyömiehiä tai oppipoikia eri tuotantovaiheissa. Keskimääräiset vuositulot heillä, jotka olivat koko vuoden 1926 töissä, olivat 9 125 frangia (alin vuositulo 7 405, ylin 11 950 frangia). Teoreettisesti kahdeksan tunnin työpäivällä ja kuuden päivän työviikolla tämä tietäisi ainakin 2,97–4,79 frangin tuntipalkkoja. Ranskan tilastokeskuksen palkkatilastojen mukaan vuonna 1926 muissa kaupungeissa kuin Pariisissa työskentelevä työläinen tienasi keskimäärin 3,22 frangia tunnissa, päiväansioden ollessa 26,93 frangia. Pariisin alueella työskentelevä metallityöläinen taas tienasi vuonna 1926 2,98–4,80 frangia riippuen siitä, kuinka koulutettu hän oli.³⁷¹

varakkaimmat ryhmät. Vuosien 1920–1922 pakolaisten sosiaalinen jakauma näyttäisi todennäköisesti hyvin erilaiselta (esim. Kronstadtin pakolaiset, valkoisten armeijoiden tappion myötä paenneet).

367 Myös Nevalainen toteaa, että emigranttien enemmistö koki taloudellisen tulon ja yhteiskunnallisen aseman laskun pakolaisuudessa. Nevalainen 1999, 146.

368 Raab-Thilén 10289. Hmp, EK-VALPO, KA.

369 Livre des récapitulations annuelles des appointements et salaires, Textiles Salt, 1924-1938. 45 J 975, Les Manufactures J.-B. Martin (JBM), Archives Départementales du Rhône (ADR) Lyon.

370 Kesken vuotta aloittaneilta tai lopettaneilta laskettiin teoreettinen vuositulo.

371 Statistique Générale de la France 1932, 125.

Vuoden 1926 ansiotilastoon mahtui mukaan kaiken kaikkiaan 280 työntekijää, joista venäläisiä oli siis 11 (neljä prosenttia). Tämän lisäksi venäläisten työntekijöiden tulohaarukka sijoittuu tienestien alkupäähän (tilaston palkkahaarukka aina 60 070 frangiin saakka, keskimäärin liikutaan kuitenkin 8 000–10 000 välillä). Vaikuttaisi siltä, että vuonna 1926 eniten tienava neljäsosa venäläisistä ylsi tehtaan koko mittakaavassa hyvälle ansiotuloille, jotka olivat jokseenkin saman verran kuin Pariisin alueen metallityöntekijällä. Loput kolme neljäsosaa jäivät alle 7 000 frangin vuosituloille. Kun heistä vähennetään alle kuukauden MVP:llä viipyneet, tulee vähätuloisen ryhmän kooksi 52 prosenttia venäläisistä. Lukumäärä on merkittävä, tosin koska viikoittaisia työtuntimääriä ei tunneta, on tuloista vaikea antaa tämän tarkempaa kuvaa.

Ranskan venäläisten pakolaisten sosiaalisen aseman kehittämisessä tapahtui vuosina 1926–36 muutosta kahteen suuntaan niin, että ryhmän ääripäät kasvattivat painoarvoaan: Kymmenen vuoden kuluessa työntekijöiden prosentuaalinen määrä putosi 63 prosentista 46,7 prosenttiin, kun samalla yritysjohtajien lukumäärä nousi hieman (7,9 prosentista 10,2 prosenttiin) ja työnjohtajien lukumäärä pysyi samana (noin 12,5 prosenttia). Talouslamasta johtuen työttömien määrä kasvoi, mutta myös syrjäytyneiden ryhmä (*isolés*) kasvatti osuuttaan 14,2 prosentista 16,5 prosenttiin.³⁷² MVP:n venäläisten työntekijöiden asema laman edessä oli heikko: enemmistö työntekijöistä toimi työtehtävissä, joihin ei vaadittu opinkäyntiä, ja sama naimaton miessukupolvi kilpaili työpaikoista koko 1920-luvun lopun ajan. Tuntuu selvältä, että syrjäytyneiden ryhmä tuli kasvamaan 1930-luvun myötä. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että vielä 1920-luvulla Lyonin venäläiset pääsivät MVP:llä kohtuullisiin tuloihin, jotka vastasivat jopa pariisilaisen metallityöläisen tuloja. Verrattuna Fazeriin työllistyminen MVP:llä vaikuttaakin liittyvän enemmän taloudellisiin kysymyksiin. Näin myös Pariisin Renault'n tehtailla, jossa töistä poistuttiin usein omasta tahdosta, yleensä paremman taloudellisen aseman tai parempien työolosuhteiden toivossa.³⁷³

³⁷² Gousseff 2008, 203.

³⁷³ Le Guillou'n tutkimasta aineistosta vähintään kaksi kolmasosaa poistui tehtaalta omasta tahdostaan. Tärkeimpiä syitä lähtöön olivat sairastuminen (15,3 %), riittämättömät tulot (14,1 %), Pariisin alueelta poistuminen (12,8 %) ja paremman työn löytyminen (10,8 %). Lähdön syyt eivät ole yllättäviä, mutta yhdistettynä lähtijöiden suureen lukumäärään korostaa tämä venäläisten työntekijöiden tyytymättömyyttä työolosuhteisiin ja -ehtoihin. Le Guillou 1988, 100–101, 160–164.

5 YHTEENVETO

Tässä tutkielmassa on tehty katsaus Helsingin ja Lyonin venäläisiin yhteisöihin, ja pyritty luomaan rajoja sille 1920-luvun muuttuneelle ympäristölle, jossa yhteisön jäsenet kokemuksiaan ja odotuksiaan jäsensivät. Yhteisöt olivat muodostuneet kaupunkeihin jo 1800-luvun lopulla, mutta varsinaisten vallankumouspakolaisten saapuminen loi jakolinjan uus- ja vanhavenäläisten välille sekä Lyonin tapauksessa moninkertaisti kaupungin venäläisyhteisön koon. Yhteisöjen tarkastelu tehtiin niiden työtätekevän osan kautta: empiirinen aineisto muodostettiin kahden yhteisölle tutun tai tyyppillisen tehtaan työntekijöiden henkilökorteista. Toinen valittu tehdas oli Helsingissä sijaitseva *Fazerin* makeistehdas, toinen lyonilainen tekstiilitehdas *Manufactures de Velours et Peluche*.

Fazerin makeistehtaalla oli jo perustamisesta lähtien työskennellyt venäläisiä, olihan myös tehtaan perustaja Karl Fazer hankkinut oppinsa Pietarissa. 1920-luvulla, yrityksen kasvun myötä, venäläisten työntekijöiden määrä kasvoi: huippuvuotena 1924 tehtaalla työskenteli 96 venäläistä, ja koko 1920-luvun ajan Fazerin henkilöstöstä ainakin noin kymmenesosa oli venäläisiä. Lyonin MVP:n venäläisten työntekijöiden määrä alkoi kasvaa, kun varsinaiset vallankumouspakolaiset saapuivat vuodesta 1923 eteenpäin Ranskaan. Venäläisten työntekijöiden lukumäärät heilahtelivat MVP:llä rajummin kuin Fazerilla: huippuvuoteksi voidaan erottaa vuodet 1926 sekä 1928, jolloin MVP:llä työskenteli 46 ja 59 venäläistä. Vuonna 1926 venäläisten osuus oli 4–9 prosenttia kaikista työntekijöistä.

Fazerin venäläisten ja kotimaisten työntekijöiden ikäjakaumat muistuttivat toisiaan; venäläisten ryhmässä suuremman painoarvon saivat kuitenkin nuorimmat ja iäkkäimmät työntekijät. MVP:n venäläisten enemmistö oli palkkaushetkellä 23–32-vuotiaita, eikä ryhmässä ollut käytännössä lainkaan alle 20-vuotiaita. Syntymäaikojen tarkastelu vahvisti, että MVP:llä työskenteli vuodesta toiseen sama vuosina 1891–1900 syntynyt miessukupolvi. Tämä sukupolvi oli kokenut nuoruudessaan maailmansodan, vallankumoukset ja sisällissodan sekä nyt pakolaisuuden Ranskassa. Lisäksi MVP:n venäläiset tunsivat tehtaalta yleensä samanikäisen ystävän eivätkä sukulaista, kuten ranskalaisten kollegoidensa kohdalla usein oli. Fazerin venäläisiä työntekijöitä yhdistivät sekä perhe- että sukulaissiteet, ja työyhteisön sukupuolijakauma oli

tasaisempi kuin MVP:llä. Näin Fazerin venäläinen työyhteisö näyttää olleen perhekeskeisempi ja iällisesti tasapainoisempi kuin MVP:n nuorten (sota)toverusten yhteisö.

MVP:lle saapuneet venäläiset olivat työskennelleet usein jo muualla Ranskassa ennen tuloaan tehtaalle. Enemmistö heistä oli kotoisin Etelä-Venäjältä ja saapui Ranskaan työsiirroilla tai meriteitse suurten pakolaismassojen mukana. Helsinkiin paenneet tulivat Pietarin ympäristöstä, ja monella Fazerilla työskennelleellä oli Suomeen aikaisempi yhteys joko työn, sukulaissuhteen tai omaisuuden kautta. Ehkä tästä johtuen Fazerin venäläiset asuivat kohdekaupungissa paremmissa oloissa kuin MVP:n venäläiset: Fazerille vuosikymmenen alussa palkatut, vanhavenäläisen yhteisön jäsenet, asuivat eteläisessä kantakaupungissa ja Fazerin tehtaan läheisyydessä, kun taas vuosina 1923–25 työnsä aloittaneet tulivat töihin yhä useammin Pitkäsillan pohjoispuolelta. Lyonin venäläisten enemmistö asui kaupungin itäosissa sekä Lyonin itäpuolella sijaitsevassa Villeurbanne’issa, jossa myös MVP:n tekstiilitehdas sijaitsi. 1920-luvun aikana MVP:n venäläiset muuttivat yhä voimakkaammin kohti idän kasvavia teollisuusalueita; tässä valossa Lyonin venäläisten siirtolaisuus ei eronnut muusta taloudellisesta siirtolaisuudesta. Kasakka-alueilta kotoisin olevat asuivat tavallisesti tehtaan läheisyydessä, kun taas Ukrainan alueelta paenneet asettuivat kolmanteen kaupunginosaan hieman lähemmäksi Lyonin keskustaa. Työntekijöistä ammattitaitoisimmat sekä ne muutamat, jotka asuivat Lyonin parhaissa kortteleissa, olivat kotoisin Ukrainan tai Pohjois-Venäjän alueilta.

Sekä MVP:n että Fazerin venäläiset sijoittuivat tehtailla pääasiassa tehtäviin, jotka eivät vaatineet ammattitaitoa. Merkittävän poikkeuksen tekivät Fazerin venäläiset mestarit, jotka olivat aloittaneet työuransa jo ennen vallankumouksia. Fazerilla työskennelleiden venäläisten suhtautuminen työhön oli työsuhteiden keston perusteella pitkäjänteisempää kuin MVP:n venäläisten: edellisten työsuhteet olivat huomattavasti pidempiä kuin suomalaisten työtovereidensa, jälkimmäisten lyhyempiä kuin fazerilaisten tai ranskalaisten kollegoidensa. Tärkeimmät syyt Fazerilla pysymiseen eivät kuitenkaan olleet taloudellisia, vaan palkkavertailujen valossa venäläiset jäivät monien muiden ammattiryhmien varjoon. Todennäköisemmin Fazerilla miellytti venäläisystävällinen työympäristö sekä tiettyjen emigranttipiirien keskittyminen samalle työpaikalle. ”Emigranttiakatemia” ei myöskään ole liioiteltu termi, vaan Fazerin venäläisten ryhmä koostui pikemminkin 1920-luvun pakolaisista kuin vanhavenäläisistä. Taloudelliset

ansiot MVP:llä olivat kohtuulliset, mutta on arvioitu, että Ranskan venäläiset vaihtoivat herkästi työpaikkaa parempien tulojen ja työolojen perässä. MVP näyttää olleen yksi etappi venäläisten työtaipaleella; ranskalaisille työnantajille venäläiset olivatkin osa maahan saapunutta siirtolaistyövoimaa.

Kuten tutkielman johdannossa todettiin, vallankumouksen mullistukset ohjasivat venäläisten kokemukset ja odotukset pois tutuista uomistaan. Ne kehykset, jotka rajasivat kokemusten ja odotusten muuttuvaa jännitettä, olivat 1920-luvun Helsingissä ja Lyonissa hyvinkin erilaiset. Vaikuttaa siltä, että Helsingin Fazerin venäläisten taloudellinen ja sosiaalinen asema oli vakaampi kuin Lyonin MVP:n venäläisten. Perhemuotoisempi yhteisö, sukupolvien laajempi skaala sekä sukulaissuhteiden olemassaolo ohjasivat odotuksia integroitumisesta positiivisempaan valoon. Lyonin venäläisten työsuhde MVP:llä oli yksi taipale jopa ympäri Ranskaa tehtyjen pätkittäisten työsuhteiden verkostossa. Ihmissuhteet näyttivät perustuvan ystävyys-suhteisiin, MVP:n venäläisten nuoruus oli kulunut poliittisten muutosten mukana, eikä Lyonin miesenemmistöinen venäläinen yhteisö tarjonnut samanlaisia mahdollisuuksia perheen muodostamiseen kuin esimerkiksi Helsingissä. Näin Lyonissa pakolaisuuteen liittyi paremman etsiminen, odottaminen ja kulkurimainen elämä. Näille nuorille miehille menneisyys ja tulevaisuus liittyivät vahvasti vallankumouksen tragediaan, minkä tehoa vahvisti ranskalaisten kiinnostus myyttistä venäläistä kulttuuria kohtaan. Helsingin venäläisten kokemuksia ja odotuksia ohjasi pikemminkin vakaa arki, jonka pariin heitä painoi ympäröivän yhteiskunnan vihamielinen asenne. Hessenin kuvauksen tavoin Helsingin ”mehiläispesä” hiljeni vallankumouksen ajan kuljettua ohi³⁷⁴, ja arki asettui ulkoisen paineen vaikutuksesta lähelle tavallisen elämän uomia.

Tutkielman johdannossa nostettiin esiin näkökulma *kahdesta Venäjältä* yrityksenä hallita kokemusten ja odotusten repeämää. Tämän tutkielman myötä voidaan todeta, että MVP:n ja Fazerin, laajemmin Lyonin ja Helsingin venäläisten yhteisöjen rakenne ja nykyisyyden olosuhteet erosivat toisistaan niin merkittävästi, että ne eivät voineet olla asettamatta erilaisia kehyksiä sille, kuinka vallankumouksen mullistuksen aiheuttamaa kokemusten ja odotusten ristiriitaa oli mahdollista pakolaisuudessa tulkita ja sovittaa.

374 ”Helsingforsissa ei ollut enää jälkeäkään entisestä vilkkaudesta. Sisällissodan äänet eivät enää kantautuneet tänne. Kaikki taistelevat lehtimiehet olivat hajaantuneet maailmalle. Tanne juuttuneet pakolaiset, jotka nyt joutuivat taistelemaan säilyäkseen hengissä, koettivat olla herättämättä liikaa huomiota. He korottavat ääntään vain silloin, kun heille huomautetaan, että he ovat ’kutsumattomia vieraita’. Tällöin he vakuuttavat lojaalisuuttaan, ylistävät nuorta valtiota ja kiittävät ’vieraanvaraisuudesta’”. Hessenin sitaatti (1979): Suomela 2001, 69.

Lyöin pääösin etelävenäläisen, miesvaltaisen yhteisön ja Helsingin perhekeskeisemmän, pitkälti pohjoisvenäläisen yhteisön ymmärrykset emigraatiosta olivat erilaiset, eikä niitä ole hedelmällistä asettaa tulkittavaksi ainoastaan *kaksi Venäjää* -kehysten kautta. Selunskaiän ajatusten mukaisesti näyttäisi tulevaisuudessa olevan tärkeää nimenomaan emigraation käsitteiden arviointi: millaisia eri käsityksiä (emigraatiosta) syntyi, keiden käsitteitä ne olivat ja miksi niitä ylläpidettiin?³⁷⁵ Jatkotutkimuksen kannalta olisi mielekäästä myös yhä kattavampi ja syvällisempi venäläisten yhteisöjen rakenteellinen tarkastelu sekä kansainvälinen vertailu.³⁷⁶ Näihin haasteisiin vastaaminen selkeyttäisi kuvaa emigraation eri toimijoista ja heidän välisistä suhteistaan, emigraation luonteesta sekä toimijoiden ymmärryksestä muuttunutta nykyisyyttään kohtaan.

375 Selunskaiä 2002, 33.

376 Le Guillou 1988, 243–244.

LYHENTEET

BIT	Bureau International du Travail
MVP	Manufactures de Velours et Peluche
OFPRA	Office français de protection des réfugiés et apatrides
SALTS	Société Anonyme Lyonnaise de Textile – Peluches et Velours
SLSA	Société lyonnaise de soie artificielle
SASE	Soie artificielle du Sud-Est
Zemgor	Sojuz zemskih i gorodskh obshestvennyh dejatelei (Maaseutu- ja kaupunkitoimihenkilöiden Liitto)

LÄHDELUETTELO

Alkuperäislähteet

Arkistolähteet

Archives départementales du Rhône (ADR) Lyon

45 J Les Manufactures J.-B. Martin

117–118	Registres des procès-verbaux du conseil d'administration 1911–1928
159	Registres des procès-verbaux des assemblées générales ordinaires et extraordinaires des actionnaires, 1924–1936
279	Site de Bonneterre, 1919–1980
306	Maisons ouvrières de Bonneterre
686	Registres récapitulatifs du chiffre d'affaires mensuel des ventes et des ordres prix, 1923–1930
907–908	Fiches individuelles du personnel de l'usine de Bonneterre, A à F, vers 1913–vers 1950
923	Registres du personnel, Site de Voiron, 1886–1940
924–928	Fiches du personnel, Textiles Salt, A à Z, vers 1911–1950
975	Livre des récapitulations annuelles des appointements et salaires, Textiles Salt, 1924–1938

4 M 415–416, 418 Statistiques des Etrangers en Résidence dans le
département du Rhône, 1927–1929, 1931

Dossiers d'étrangers:

829 W 9	Dossier Michin André
3494 W 16	Dossier Daniloff Alexandre
3494 W 31	Dossier Moissenko Antony

Fazerin arkisto, Vantaa

Oy Fazer Ab:n työntekijöiden henkilökortit 1919–1930

Kansallisarkisto (KA) Helsinki

Etsivän Keskuspoliisin-Valtiollisen poliisin arkisto (EK-VALPO)

Henkilömapit (Hmp):

10276	Glavatsky-Wadenstjern, Natalie
1261	Grigorkoff, Georg
10535	Holman, Leonid
10810	Koreneff, Mihail
10673	Larionoff, Viktor
10695	Lisovskij, N

10672	Monomahoff, D
10198	Morosoff, V
10798	Pasternack, N P
10425	Popoff, Ksenia
10289	Raab-Thilén, Timoteus
10661	Tshekanoff, Jurij

Helsingin poliisilaitoksen väestökirjaosaston henkikirjoitustoimiston Helsingin kaupungin henkikirjoittajan arkisto

Aakkosellinen luettelo Suomen kansalaisiksi otetuista 1919–1942 (Sfb:1)

Helsingin poliisilaitoksen passitoimiston I arkisto

Luettelo venäläisten oleskeluluvista 1925–1926 (Baa:10)

Valtion pakolaisavustuskeskuksen keskuskanslian arkisto

Painetut vuosikertomukset ja julkaisut 1922–1942 (Hb:1)

Julkaistut lähteet

Aikalaiskirjallisuus

Delage Jean, La Russie en exil. Librairie Delagrave, Paris 1930.

Ledré Charles, Les émigrés russes en France. Ce qu'ils sont, ce qu'ils font, ce qu'ils pensent. Éditions Spes, Paris 1930.

Toursier G, Guide pratique de Lyon et de sa région. Société des Guides POL, ca 1917.

Järjestöjen ja yritysten julkaisut

Statuts de la Société Anonyme Lyonnaise de Textiles SALTS Peluches et Velours, Lyon 1925.

Tähkä : Suomen Ravinto- ja Nautintotyöväen liiton ry. äänenkannattaja 1925-1930

Tilastojulkaisut

Statistique Générale de la France, Résultats statistiques du recensement général de la population effectué le 7 mars 1926. Tome I, 5ème partie, étrangers et naturalisés, Paris 1931.

Statistique Générale de la France, Indices généraux du mouvement économique en France de 1901 à 1931. Paris 1932.

Muut lähteet

Kirjallisuus

Aminoff Berndt – Pesonen Leo A., Helsingin kadunnimistön synty ja kehitys vuoteen 1946 mennessä. Teoksessa *Pesonen Leo A. (toim.), Helsingin kadunnimet*. Helsingin kaupungin julkaisuja n:o 24, Helsinki 1970.

Arrivetz Jean, Histoire des transports à Lyon. Graphisme Edition Réalisation, 1966.

Arrivetz Jean, Lyon, du tram au tram. La Régordane, 2001.

Bachelet G., Plan de Lyon et sa banlieue. Cohendet, 1946.

Baschmakoff Natalia – Leinonen Marja, Russian Life in Finland 1917-1939: a Local and Oral History. Studia Slavica Finlandensia, Helsinki 2001.

Bocharova Zoia S, Contemporary Historiography on the Russian Emigré Community in the 1920s and the 1930s, Russian Studies in History, vol. 41, no. 1, Summer 2002.

Bonnet Emmanuelle, Des femmes à l'usine : la Société Lyonnaise de Textiles Artificiels. 1924-1939. Mémoire de maîtrise, Université Lyon II, 1990.

Bonnet Jean-Charles, Les pouvoirs publics Français et l'immigration dans l'entre deux-guerres. Centre d'histoire économique et sociale de la région lyonnaise, Université Lyon II, 1976.

Breuillard Sabine, Vie politique de l'émigration russe 1919-1945 : un destin. Cahiers de l'émigration russe 1, Institut d'études slaves, Paris 1994.

Brunet Isabella, Les Manufactures J.-B. Martin, sous-série 45 J, répertoire numérique détaillé. Archives départementales du Rhône, Lyon 1996.

Cayez Pierre, Industries anciennes et industries nouvelles à Lyon au début du XXème siècle. Histoire, économie et société, numéro 2, 1994.

Cayez Pierre, Les mutations économiques et sociales. Teoksessa *Pelletier André – Rossiaud Jacques – Bayard Françoise – Cayez Pierre (toim.), Histoire de Lyon des origines à nos jours*. Éditions Lyonnaises d'Art et d'Histoire, 2007.

Cayez Pierre – Bayard Françoise, Histoire de Lyon. Tome II : du XVIe siècle à nos jours. Horvath, 1990.

Donner Jörn, Fazer 100. Oy Karl Fazer Ab, 1991.

Engman Max, Raja. Karjalankannas 1918–1920. WSOY, Helsinki 2007.

Garrier Gilbert, L'avènement d'une métropole industrielle. Teoksessa *Latreille André (toim.), Histoire de Lyon et du Lyonnais*. Éditions Privat, 1988.

Gilonne Georges, Soieries de Lyon. Editions du Fleuve, Lyon 1948.

Gorboff Marina, *La Russie fantôme. L'émigration russe de 1920 à 1950. L'Age d'Homme*, 1995.

Gousseff Catherine, *Immigrés russes en France (1900-1950). Contribution à l'histoire politique et sociale des réfugiés. Thèse de doctorat, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paris 1996.*

Gousseff Catherine, *L'exil russe. La fabrique du réfugié apatride (1920–1939). CNRS Éditions, Paris 2008.*

Green Nancy L., *The Pletzl of Paris. Jewish Immigrant Workers in the Belle Epoque. Holmes & Meier*, 1986.

Haimila Marjo, *Venäläiset pakolaiset ja pakolaispolitiikan muotoutuminen Suomessa 1918-1921. Suomen historian lisensiaattitutkimus, Tampereen yliopisto. (Tampereen yliopiston kirjasto 1997).*

Herold Fredrik, *Historik över firman 1891-1956. Oy Karl Fazer Ab (Fazerin arkisto).*

Hjerppe Riitta, *Suomen talous 1860-1985. Kasvu ja rakennemuutos. Valtion painatuskeskus, Helsinki 1988.*

Hoving Victor, *Karl Fazer 1891–1951. Oy Karl Fazer Ab, 1951.*

Immonen Kari, *Ryssästä saa puhua... Neuvostoliitto suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918–39. Otava, Helsinki 1987.*

Jevakhoff Alexandre, *Les Russes blancs. Éditions Tallandier, Paris 2007.*

Johnston Robert H., *"New Mecca, New Babylon." Paris and the Russian Exiles, 1920-1945. McGill-Queen's University Press, 1988.*

Karemaa Outi, *Moraalisesta närkästyksestä kansalliseksi ohjelmaksi. Teoksessa Vihavainen Timo (toim.), Venäjän kahdet kasvot. Venäjä-kuva suomalaisen identiteetin rakennuskivenä. Edita, Helsinki 2004.*

Karemaa Outi, *Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä. Venäläisviha Suomessa 1917–1923. SHS, Helsinki 1998.*

Kettunen Pauli, *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930. SHS, Helsinki 1986.*

Koselleck Reinhart, *Futures past. On the Semantics of Historical Time. Columbia University Press, 2004.*

Koukkunen Heikki – Kasanko Mikael, *Helsingin ortodoksinen seurakunta 1827–1977. Helsingin ortodoksinen seurakunta, Helsinki 1977.*

Laferrère Michel, *Lyon ville industrielle. Essai d'une géographie urbaine des techniques et des entreprises. Presses universitaires de France, 1960.*

- Laferrère Michel, Les pays lyonnais et le site de Lyon. Teoksessa *Latreille André (toim.), Histoire de Lyon et du Lyonnais*. Éditions Privat, 1988.
- Le Guillou Olivier, Des émigrés russes ouvriers aux usines Renault de Boulogne-Billancourt en 1926 : étude du fichier du personnel. Mémoire de Maîtrise d'histoire, Université de Paris I, 1988.
- Leinonen Marja, Helsinki: Die russische Emigration in Finnland. Teoksessa *Schlögel Karl (toim.), Der grosse Exodus. Die Russische Emigration und ihre Zentren 1917 bis 1941*. Verlag C. H. Beck, München 1994.
- Leoukhine Mikhail, Emigraatio Venäjältä Suomeen. *Idäntutkimus*, 3/2003.
- Menegaldo Hélène, Les Russes à Paris 1919-1939. Éditions Autrement, Paris 1998.
- Multanen Elina H., British policy towards Russian refugees in the aftermath of the Russian Revolution. PhD thesis, SSEES, University of London 2000. (Matti La Melan hallussa).
- Nevalainen Pekka, Viskoi kuin Luoja kerjäläistä. Venäjän pakolaiset Suomessa 1917–1939. SKS, Helsinki 1999.
- Nevalainen Pekka, Vastavallankumoukselliset ja monarkistit. *Idäntutkimus*, 3/2003.
- Oinonen Teemu, ”Me emme pyydä, me vaadimme”. Suomen Elintarviketyöläisten Liitto SEL r.y:n historia 1905 - 1980. Suomen Elintarviketyöläisten Liitto SEL r.y., 1980.
- Pankakoski Johanna, Varjonyrkkeilyä itärajalalla. Venäläisten emigranttien poliittinen liikehdintä Suomessa vuosina 1918-1927. Suomen ja Pohjoismaiden historian lisensiaatintutkimus, Helsingin yliopisto. (Humanistisen tiedekunnan kirjasto 2005).
- Pesonen Leo A. (toim.), Helsingin kadunnimet. Helsingin kaupungin julkaisuja n:o 24, Helsinki 1970.
- Pietiäinen Jukka-Pekka, Suomen ulkopoliitiikan alku. Teoksessa *Manninen Otto (päätoim.), Itsenäistymisen vuodet 1917-1920, osa 3: Katse tulevaisuuteen*. VAPK-Kustannus, Helsinki 1992.
- Pinol Jean-Luc, Mobilités et immobilismes d'une grande ville : Lyon de la fin du XIXe siècle à la Seconde Guerre mondiale. Volumes I & II. Centre Pierre Léon, Université Lumière Lyon II, 1989.
- Pinol Jean-Luc, Les mobilités de la grande ville : Lyon, fin XIXe - début XXe. Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, 1991.
- Raëff Marc, *Russia Abroad. A Cultural History of the Russian Emigration, 1919-1939*. Oxford University Press, 1990.
- Raëff Marc, Recent Perspectives on the History of the Russian Emigration (1920-40). *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 6, 2 (Spring 2005).

Ranta Liisa, Yhteisö, aktiivit ja vaikuttaminen: Helsingin vanha venäläinen yhteisö ja venäläiset pakolaiset vuosina 1917-1939. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto. (Valtiotieteellisen tiedekunnan kirjasto 2004).

von Rimscha Hans, Der Russische Bürgerkrieg und die Russische Emigration 1917–1921, Frommannschen Buchhandlung (Walter Biedermann), Jena 1924.

von Rimscha Hans, Russland jenseits der Grenzen 1921–1926. Frommannschen Buchhandlung (Walter Biedermann), Jena 1927.

Robert François, Population active et entreprises en Rhône-Alpes (1840-1939) - rétrospective statistique. Tome II : les données. Institut des Sciences de l'Homme, 2000.

Schlögel Karl, Einführung: Die Zentren der Emigration. Teoksessa *Schlögel Karl (toim.), Der grosse Exodus. Die russische Emigration und ihre Zentren 1917 bis 1941.* C. H. Beck, München 1994.

Schor Ralph, L'opinion française et les étrangers en France 1919-1939. Publication de la Sorbonne, 1985.

Selunskaja V. M., The Integration of the Russian Emigré Community Between the World Wars in Russian and Soviet Historiography. *Russian Studies in History*, vol. 41, no. 1, Summer 2002.

Siipi Jouko, Pääkaupunkiyhteiskunta ja sen sosiaalipoliittikka. Teoksessa *Rosén Ragnar et al. (toim.), Helsingin kaupungin historia, osa V:1*, Helsinki 1962.

Silve Florence, Des émigrés parmi d'autres. Recherches sur la colonie russe de l'agglomération lyonnaise durant la période 1920 - 1939. Maîtrise d'Histoire Contemporaine, Université Jean Moulin - Lyon III, 1980.

Simpson Sir John Hope, The Refugee problem. Report of a Survey. Oxford University Press, 1939.

Struve Nikita, Soixante-dix ans d'émigration russe (1919-1989). Fayard, 1996.

Suomela Julitta, Rajantakainen Venäjä. Venäläisten emigranttien aatteellis-poliittiset mielipiteet Euroopan venäläisissä sanomalehdissä vuosina 1918–1940. SKS, Helsinki 2001.

Teräs Kari, Yrittäjäyys yhteiskunnassa – yhteiskunnallisuus yrityksessä. Heikki Huhtamäki ja nykyaikaiset työsuhteet. Turun Historiallinen arkisto 47, Turku 1992.

Teräs Kari, Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituviiin työelämän suhteisiin 1880–1920. SKS, Helsinki 2001.

Vattula Kaarina (toim.), Suomen taloushistoria 3. Historiallinen tilasto. Tammi, Helsinki 1983.

Waris Heikki, Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin pitkänsillan pohjoispuolelle. Weilin+Göös, Helsinki 1973.

Williams Robert C, Culture in Exile. Russian Emigrè in Germany, 1881-1941. Ithaca, Cornell University 1972.

Åström Sven-Erik, Kaupunkiyhteiskunta murrosvaiheessa. Teoksessa *Rosén Ragnar et al. (toim.), Helsingin kaupungin historia, osa IV:2*. Helsinki 1956.

Sähköpostiviestit

Eija Loikkanen Matti Nykäselle 9.5.2008. Sähköpostiviesti: Fw: Venäläiset Fazerilla.. (Matti La Melan hallussa).

Verkkojulkaisut

Comprehensive Atlas and Geography of the World, Blackie and Sons of Edinburg, Scotland 1882. <<http://feefhs.org/maps/ruse/mapiruse.html>>, ladattu 21.5.2008.

Haimila Marjo, Kun kumous vie kodin. Suomeen paenneet venäläiset 1917-1927. SHS 1998, Doria-tietokanta:
<<http://elektra.helsinki.fi/se/h/0073-2540/1998/111/kunkumou.pdf>>, ladattu 18.9.2008.

Hietanen Jiri, Mestaritalon historia. <<http://www.mestaritalo.com/historia.asp>>, ladattu 20.5.2008.

Korttelit.fi, <<http://www.korttelit.fi/kaupunki.php>>, ladattu 21.5.2008.

The Harmsworth Atlas and Gazetteer, London circa 1908-09.
<<http://feefhs.org/maps/harm/harmidx.html>>, ladattu 21.5.2008.

LIITTEET

Liite 1. Manufactures de Velours et Peluche, työntekijän henkilökortti ennen vuotta 1925.....	106
Liite 2. Manufactures de Velours et Peluche, työntekijän henkilökortti vuoden 1925 jälkeen.....	106
Liite 3. Oy Fazer Ab, työntekijän henkilökortti	107
Liite 4. Venäjän keisarikunnan (läntiset) kuvernementit ja jako neljään tarkastelualueeseen	108
Liite 5. Helsingin kaupunginosat ¹ , Fazerin tehdas sekä jako sosiaalisiin alueisiin ² 1920-luvulla	109
Liite 6. Lyonin kartta, Villeurbanne, MVP:n Bonnetteren alue sekä jako Pinolin sosiaalisiin tiloihin ¹ (vuodet 1896–1936).....	110
Liite 7. Lyonin ja sen ympäristön kartta vuodelta 1946	111
Liitetaulukko 1. Venäläisten sekä kotimaisten työntekijöiden ikäjakauma Fazerilla sekä MVP:llä, ikä palkkaushetkenä	112
Liitetaulukko 2. Fazerin sekä MVP:n venäläisten työntekijöiden syntymävuosi, kaikki työntekijät vuosittain	112
Liitetaulukko 3. Fazerin venäläisten sekä kotimaisten työntekijöiden asuinpaikat Helsingissä palkkaushetkellä	113
Liitetaulukko 4. MVP:n venäläisten asuinpaikat palkkaushetkellä Pinolin sosiaalisten tilojen mukaisesti.....	114

Liite 1. Manufactures de Velours et Peluche, työntekijän henkilökortti ennen vuotta 1925

Etupuoli

1. Sukunimi (Nom)
2. Etunimet (Prénoms), 3. ikä (age)
4. Syntymäaika (né le)
5. Syntymäpaikka (à)
6. Lääni/Alue/(maa) (Département)
7. Isän nimi (Fils ou fille de)
8. Äidin nimi (et de)
9. Ammatti (Profession)
10. Kotiosoite (Domicile)
11. Työtehtävä, johon palkattu (Embauché comme)
12. Päivämäärä (le)
13. Allekirjoitus

Kääntöpuoli

(Recu pour solde de tous comptes entraînant l'annulation du certificat d'assurance sur la vie)

1. Villeurbanne'issa, päivämäärä (Villeurbanne le)
2. Allekirjoitus (signature)

Liite 2. Manufactures de Velours et Peluche, työntekijän henkilökortti vuoden 1925 jälkeen

Etupuoli

1. Sukunimi (Nom)	11. Työtehtävä, johon palkattu (Embauché comme)
2. Etunimet (Prénoms), 3. ikä (Age)	12. Päivämäärä ja kellonaika (le)
4. Syntymäaika (né le)	13. Muuta tietoa (esim. palkka)
5. Syntymäpaikka (à)	14. Hyväksytyt poissaolot (Absences autorisées)
6. Lääni/Alue/(maa) (Département)	15. Allekirjoitus
7. Ammatti (Profession)	
8. Isän nimi (Fils fille de)	
9. Äidin nimi (et de)	
10. Asuinosoite (Domicile)	

Kääntöpuoli

1. Ketkä yrityksen työntekijät tunnette entuudestaan?
2. Mikä/(mitkä) on viimeisin työpaikkanne ja kuinka kauan työtehtävät kestivät?
3. Onko teillä nuoria lapsia?
4. Allekirjoitus, päivämäärä (Olen saanut lähtiessäni minulle kuuluvat rahasaamiset)

Liite 3. Oy Fazer Ab, työntekijän henkilökortti

Etupuoli

1. Nimi (Namn)
2. Työhönottopäivämäärä (Inträtt i tjänst)
3. Työtehtävä (Verksamhet)
4. Naimisissa/naimaton (Gift/ogift)
5. Lapsia (Barn)
6. Kansallisuus (Nationalitet)
7. Asepalvelus (Värneplikt)
8. Asuinosoite (Bostad)
9. Muuta (Anm.)
10. Palkan muutokset (Löneförändr.)
11. Syntymäaika (Födelsedat.)
12. Työn päättymispäivämäärä (Utträtt ur tjänst)

Kääntöpuoli

Vuosittain:

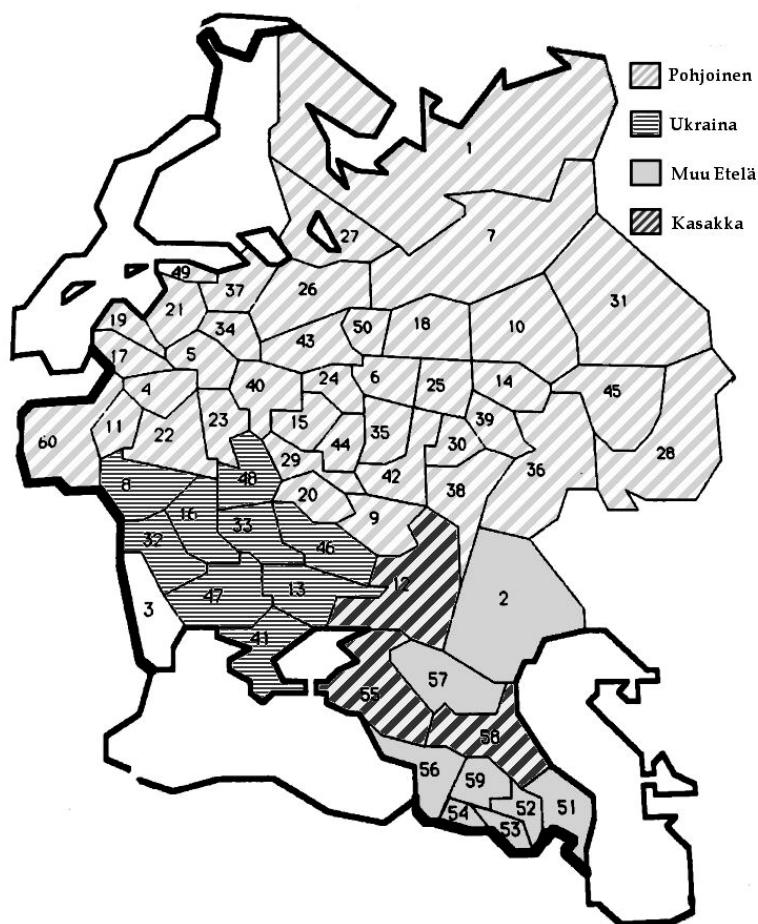
1. Palkan maksupäivämäärä (Dat.), 3. työtunnit (Ord tim.) 4. ylityötunnit (övert.), 5. Palkka (Lön)
2. Palkat yhteensä (S:ma)

Liite 4. Venäjän keisarikunnan (läntiset) kuvernementit ja jako neljään tarkastelualueeseen

Lähde: Le Guillou 1988, 36–45, 265–266. Pohjana kuvernementtijako vuodelta 1900 (Gilbert Martin, Russian History Atlas, London, 1972, 175).

Kuvernementtien nimiä ei ole käännetty mahdollisten virheiden takia suomeksi, sillä kartta ja nimistö on tutkimukselle ennen kaikkea analyttinen työkalu.

1	Arkhangelsk	(Pohjoinen)	31	Perm	(Pohjoinen)
2	Astrakhan	(Muu Etelä)	32	Podolie	(Ukraina)
3	Bessarabie		33	Poltava	(Ukraina)
4	Vilno	(Pohjoinen)	34	Pskov	(Pohjoinen)
5	Vitebsk	(Pohjoinen)	35	Riazan	(Pohjoinen)
6	Vladimir (Pohjoinen)		36	Samara	(Pohjoinen)
7	Vologda	(Pohjoinen)	37	Saint-Pétersb.	(Pohjoinen)
8	Volhynie (Ukraina)		38	Saratov	(Pohjoinen)
9	Voronej	(Pohjoinen)	39	Simbirsk (Pohjoinen)	
10	Viatka	(Pohjoinen)	40	Smolensk	(Pohjoinen)
11	Grodno	(Pohjoinen)	41	Tauride	(Ukraina)
12	Don	(Kasakka)	42	Tambov	(Pohjoinen)
13	Ekaterinoslav	(Ukraina)	43	Tver	(Pohjoinen)
14	Kazan	(Pohjoinen)	44	Toula	(Pohjoinen)
15	Kalouga	(Pohjoinen)	45	Oufa	(Pohjoinen)
16	Kiev	(Ukraina)	46	Kharkov	(Ukraina)
17	Kovno	(Pohjoinen)	47	Kherson	(Ukraina)
18	Kostroma	(Pohjoinen)	48	Tchernigov	(Ukraina)
19	Courlande	(Pohjoinen)	49	Estonie	(Pohjoinen)
20	Koursk	(Pohjoinen)	50	Iaroslavl	(Pohjoinen)
21	Livonie	(Pohjoinen)	51	Bakou	(Muu Etelä)
22	Minsk	(Pohjoinen)	52	Elizavetpol	(Muu Etelä)
23	Moghilev (Pohjoinen)		53	Erevan	(Muu Etelä)
24	Moscou	(Pohjoinen)	54	Kars	(Muu Etelä)
25	N.-Novgorod	(Pohjoinen)	55	Kouban	(Kasakka)
26	Novgorod	(Pohjoinen)	56	Koutais	(Muu Etelä)
27	Olonets	(Pohjoinen)	57	Stavropol (Muu Etelä)	
28	Orenbourg	(Pohjoinen)	58	Terek	(Kasakka)
29	Orel	(Pohjoinen)	59	Tiflis	(Muu Etelä)
30	Penza	(Pohjoinen)	60	Puola osana Venäjän keisarikuntaa	(Pohjoinen)

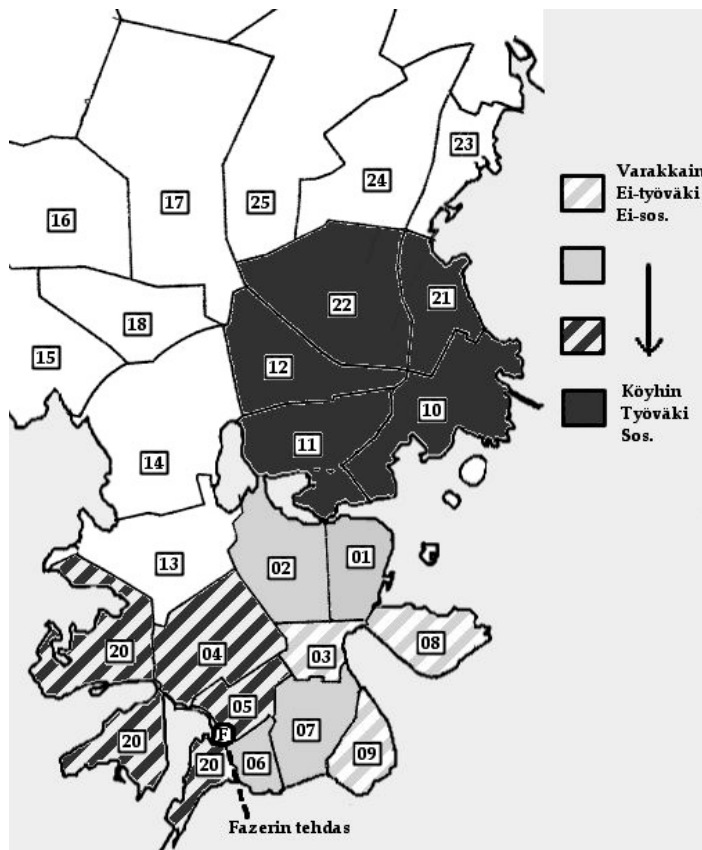

Liite 5. Helsingin kaupunginosat¹, Fazerin tehdas sekä jako sosiaalisiin alueisiin² 1920-luvulla

Lähteet: Karttapohja: Siipi 1962, 280; Pesonen Leo A. (toim.), Helsingin kadunnimet. Helsingin kaupungin julkaisuja n:o 24, Helsinki 1970, karttaliite.

¹ Kaupunginosaajon pohjana on teknisistä syistä johtuen vuoden 1969 kartan mukainen jako. Analyysin kannalta ei ole asialla ole suurta merkitystä: kaupunginosat 1–27 oli liitetty Helsinkiin jo vuoteen 1912 mennessä (poislukien Ruskeasuo (16) ja Salmisaaren eteläosa, jotka liitettiin vuosina 1926–27), virallinen asemakaavoitus saatiin kuitenkin kantakaupungin pohjoisemmille kaupunginosille vasta 1930- ja 1940-luvuilla. Aminoff Berndt – Pesonen Leo A., Helsingin kadunnimistön synty ja kehitys vuoteen 1946 mennessä. Teoksessa *Pesonen Leo A. (toim.), Helsingin kadunnimet*. Helsingin kaupungin julkaisuja n:o 24, Helsinki 1970, 39–57; Pesonen (toim.) 1970, 88.

² Jako sosiaalisiin alueisiin ks. luku 3.2. I – varakkain, vähiten työväenalue, äänestetty vähiten sosialisteja
IV – köyhin, työväenalue, äänestetty sosialisteja.

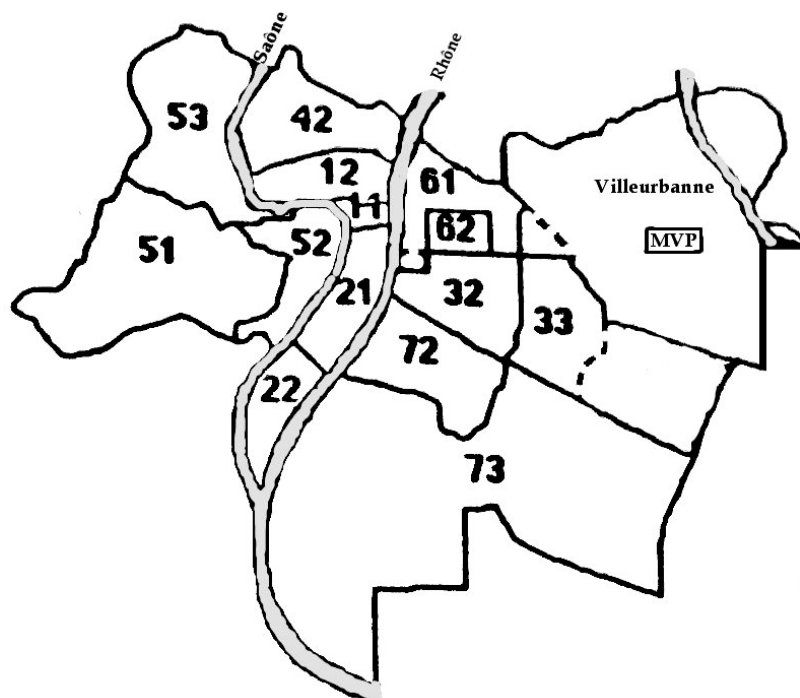

<i>ko</i>	<i>nimi</i>	<i>sos. alue</i>	<i>ko</i>	<i>nimi</i>	<i>sos. alue</i>
01	Kruununhaka	II	15	Meilahti	
02	Kluuvi	II	16	Ruskeasuo	
03	Kaartinkaupunki	I	17	Pasila	
04	Kamppi	III	18	Laakso	
05	Punavuori	III	20	Länsi-Satama	III
06	Eira	II	21	Hermannin	IV
07	Ullanlinna	II	22	Vallila	IV
08	Katajanokka	I	23	Toukola	
09	Kaivopuisto	I	24	Kumpula	
10	Sörnäinen	IV	25	Käpylä	
11	Kallio	IV			
12	Alppila	IV			
13	Etu-Töölö				
14	Taka-Töölö				

Liite 6. Lyonin kartta, Villeurbanne, MVP:n Bonneterran alue sekä jako Pinolin sosiaalisiin tiloihin¹ (vuodet 1896–1936)

Lähde: Pinol 1989, 411, 403.

¹ Pinol on jakanut vuosien 1896–1939 Lyonin sosiaalisiin tiloihin siten, kuinka ne suhtautuvat toisiinsa tiettyjen taloudellisten ja sosiaalisten muuttujien mukaan. Aluekoodi muodostuu kahdesta numerosta: ensimmäinen numero kertoo kaupunginosan numeron, toinen viittaa sosiaaliseen tilaan (1 korkein, 3 matalin). Siis alue 21 on toisen kaupunginosan sosiaalinen tila 1. Tarkemmin Pinolin jaosta: Pinol 1989, 401–411.

<i>alue</i>	<i>Sosiaalinen tila (kaupungin osa, taso)</i>
Terreaux	11
Pentes Croix-Rousse	12
Presqu'île	21
Perrache	22
Part-Dieu	32
Montchat	33
Plateau Croix-Rousse	42
Fourvière	51
Vieux-Lyon	52
Vaise	53
Brotteaux	61
Brotteaux populaire	62
Guillotière	72
Gerland-Etats-Unis	73
Villeurbanne	V

Liite 7. Lyonin ja sen ympäristön kartta vuodelta 1946

Lähde: Bachelet G, *Plan de Lyon et sa banlieue*. Cohendet, 1946.
M – Manufactures de Velours et Peluche’n Bonneteterren alue.

Liitetaulukko 1. Venäläisten sekä kotimaisten työntekijöiden ikäjakauma Fazerilla sekä MVP:llä, ikä palkkaushetkenä

Fazer	alle 18	18-22	23-27	28-32	33-37	yli 37	n
1920-21	2	5	6	1	3	3	20
1922-23	8	12	10	11	3	16	60
1924-25	4	12	5	5	3	7	36
1926-29	2	5	3	2	0	1	13
1920-29	16	34	24	19	9	27	129
1920-29 (1)	9	67	51	33	20	15	195
MVP							
1921-24	0	3	6	5	2	3	19
1925-26	0	5	17	21	9	12	64
1927-28	0	1	14	15	11	6	47
1929-30	0	2	8	18	9	9	46
1921-30	0	11	45	59	31	30	176
1921-30 (1)	40	33	29	15	15	64	196

Lähde: Oy Fazer Ab:n työntekijäkortit, Fazerin arkisto (Vantaa); MVP:n henkilökortit, 45 J 924–928 ja 907–908, JBM, ADR.

1 Kotimaisen aineiston työntekijät

Liitetaulukko 2. Fazerin sekä MVP:n venäläisten työntekijöiden syntymävuosi, kaikki työntekijät vuosittain

Fazer	1906-1910	1901-1905	1896-1900	1891-1895	1886-1890	1881-1885	1876-1880	ennen 1876	n
1922	0	11	4	9	4	4	6	10	48
1924	7	24	15	12	8	13	8	9	96
1926	4	18	7	11	5	9	6	6	66
1928	5	15	6	8	4	8	6	5	57
MVP									
1924	0	2	4	4	3	0	0	1	14
1926	0	10	16	7	8	4	1	0	46
1928	1	15	18	15	6	3	1	0	59
1930	0	6	12	10	2	3	0	0	33

Lähde: Oy Fazer Ab:n työntekijäkortit, Fazerin arkisto (Vantaa); MVP:n henkilökortit, 45 J 924–928 ja 907–908, JBM, ADR.

Liitetaulukko 3. Fazerin venäläisten sekä kotimaisten työntekijöiden asuinpaikat Helsingissä palkkaushetkellä

Kaup.os.	1920-22		1923-25		1919-29 ¹		1923-25 (kotim.)		1919-29 ¹ (kotim.)	
	(henkeä)	(%)	(henkeä)	(%)	(henkeä)	(%)	(henkeä)	(%)	(henkeä)	(%)
03	0	0,0	1	1,4	1	0,7	3	2,6	3	1,5
08	2	4,7	3	4,2	5	3,7	0	0,0	0	0,0
09	0	0,0	1	1,4	1	0,7	0	0,0	0	0,0
01	4	9,3	14	19,4	22	16,3	1	0,9	3	1,5
02	0	0,0	1	1,4	1	0,7	2	1,7	2	1,0
06	4	9,3	0	0,0	6	4,4	12	10,4	30	14,9
07	6	14,0	1	1,4	7	5,2	13	11,3	18	8,9
04	5	11,6	16	22,2	22	16,3	6	5,2	12	5,9
05	9	20,9	2	2,8	14	10,4	10	8,7	21	10,4
20	1	2,3	3	4,2	9	6,7	2	1,7	11	5,4
10	0	0,0	2	2,8	2	1,5	7	6,1	10	5,0
11	3	7,0	9	12,5	14	10,4	22	19,1	26	12,9
12	0	0,0	1	1,4	1	0,7	5	4,3	11	5,4
21	0	0,0	0	0,0	0	0,0	3	2,6	6	3,0
22	0	0,0	0	0,0	0	0,0	3	2,6	5	2,5
13	0	0,0	2	2,8	2	1,5	5	4,3	6	3,0
14	1	2,3	3	4,2	5	3,7	2	1,7	5	2,5
16	0	0,0	1	1,4	1	0,7	1	0,9	1	0,5
17	2	4,7	0	0,0	2	1,5	4	3,5	11	5,4
18	0	0,0	0	0,0	0	0,0	1	0,9	2	1,0
19	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0
23	0	0,0	1	1,4	1	0,7	2	1,7	2	1,0
24	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0
25	1	2,3	2	2,8	3	2,2	1	0,9	1	0,5
Hki muut	2	4,7	6	8,3	10	7,4	8	7,0	13	6,4
Ulkopuoli	3	7,0	3	4,2	6	4,4	2	1,7	3	1,5
YHT (n / %)	43	100,0	72	100,0	135	100,0	115	100,0	202	100,0

Lähde: Oy Fazer Ab:n työntekijäkortit, Fazerin arkisto (Vantaa); Ks. Liite 5.

¹ Ennen vuotta 1919 palkattujen osalta on huomioitu heidän osoitteensa vuonna 1919.

Liitetaulukko 4. MVP:n venäläisten asuinpaikat palkkaushetkellä Pinolin sosiaalisten tilojen mukaisesti

Pinolin taso	1924-26		1927-29		1921-30	
	(Henkeä)	(%)	(Henkeä)	(%)	(Henkeä)	(%)
11	1	1,3	0	0,0	1	0,6
21	2	2,6	0	0,0	2	1,1
51	0	0,0	0	0,0	0	0,0
61	3	3,9	2	2,8	6	3,4
12	3	3,9	0	0,0	4	2,3
22	0	0,0	0	0,0	0	0,0
32	19	25,0	9	12,5	32	18,4
42	1	1,3	0	0,0	1	0,6
52	2	2,6	0	0,0	2	1,1
62	1	1,3	2	2,8	3	1,7
72	5	6,6	0	0,0	9	5,2
73	0	0,0	0	0,0	1	0,6
33	6	7,9	8	11,1	16	9,2
53	0	0,0	2	2,8	2	1,1
V	33	43,4	44	61,1	89	51,1
ulko	0	0,0	5	6,9	6	3,4
YHT (n / %)	76	100	72	100	174	100

Lähde: MVP:n henkilökortit, 45 J 924–928 ja 907–908, JBM, ADR; ks. Liite 6.